

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL DE ISTORIE

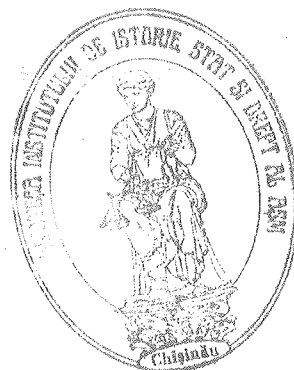
REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

3 – 4 (43–44)

2000 – iulie-decembrie

Revistă științifică, fondată în 1990.

CHIȘINĂU 2000

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*

*Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROȘU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCĂRLĂ, Gheorghe COJOCARU,
Eugenia DANU, Gheorghe GONȚA,
Andrei EȘANU, Ion JARCUȚCHI,
Gheorghe NICOLAEV, Constantin REZACHEVICI,
Ion VARTA, Alexandru ZUB.*

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Republicii Moldova, 2000.
Centrul de editare și tipar, 2000.

SUMAR

- 5 *Eduard Baidaus*, Un destin, o istorie – savantul și profesorul Demir Dragnev la 65 de ani.

STUDII

- 7 *Gheorghe Gonța*, Evoluția politică a Țării Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea.
16 *Ion Varta*, Zamfir Arbure.
28 *Nicolae Enciu*, Regimul alimentar al populației rurale din Basarabia interbelică.
46 *Liudmila Antonov*, Organizarea Europei Centrale și de Sud-Est în acțiuni și demersuri diplomatice (1919-1930).
55 *Gheorghe Cojocaru*, 17 martie 1991. Un referendum unional eșuat.

COMUNICĂRI

- 70 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, Interpretări pe marginea unor lacune din documentele lui Ștefan cel Mare.
73 *Igor Ceretea*, Unele considerații privind apariția tipului de plan triconc în arhitectura de cult a Moldovei dintre Prut și Nistru.
76 *Alina Felea*, Impactul otoman în viața cotidiană și mentalitatea orășenilor din Moldova în perioada mijl. sec. XVII – mijl. sec. XVIII.
85 *Dan Haidarlî*, Domniile fanariote și Hanatul din Crimeea. Relații politico-militare pe fundalul războiului austro-turc din 1716-1718.
96 *Tatiana Varta*, Evoluția sistemului de arendă a domeniilor basarabene ale mănăstirilor închinat (1812-1917).
104 *Diana Ețco*, Din istoria funcționării Școlii spirituale de băieți din Chișinău.

PLAI NATAL

- 111 *Dinu Poștarencu*, Prima mențiune documentară a satului Sadâc.

ÎN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE

- 117 *Valeriu Mutruc*, Cu privire la politica agrară a țarismului în Basarabia până la reformele din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea.

RECENZII

- 134 *Vladimir Toaci, Eugen Cernenchi*, Un nou studiu despre politica și diplomația Moldovei în timpul lui Vasile Lupu.
136 *Alexei Agachi, Gheorghe Negru*, Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia, *Ediura „Prut Internațional”, 2000.*

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- 139 *Andrei Jitari*, Seminar științific: „Globalizarea lumii contemporane”.
140 *Ion Niculiță*, Al IX-lea Congres Internațional de Tracologie își va desfășura lucrările la Chișinău în septembrie 2004.

CONTENTS

- 5 *Eduard Baidaus*, A destiny, a history – the scientists and professor Demir Dragnev at 65 years.

STUDIES

- 7 *Gheorghe Gorța*, The political evolution of Tsara Moldovei în the last quarter of 16th century.
16 *Ion Varta*, Zamfir Arbure.
28 *Nicolae Enciu*, The nourishment regime of rural population from interbelical Bessarabia.
46 *Liudmila Antonov*, The organization of Central and Southeastern Europe in diplomatic actions and petitions (1919-1930).
55 *Gheorghe Cojocaru*, The 17th March 1991. The union failed referendum.

COMMUNICATIONS

- 70 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, The interpretations of some lacunas from documents of Ștefan cel Mare.
73 *Igor Cereteu*, Some considerations concerning apperance of the type of triconc plane in the cult arhitecture of Moldova between rivers Prut and Nistru.
76 *Alina Felea*, The otoman impact of the daily life and citizens mentality from Moldova in the middle of XVII – XVIII centuries.
85 *Dan Haidarli*, The fanariot rulings, and Hanat of Crimeea. Political-military relations on the content of austrian-turchish war from 1716-1718.
96 *Tatiana Varte*, Evolution of lease system basarabian domains of dedicated cloisters (1812-1917).
104 *Diana Ețco*, From the functionary's history of spiritual boys school from Chisinau.

LOCAL LORE

- 111 *Dinu Poștarencu*, The first documentary mention about Sadâc village.

FOR HELPING TEACHERS OF HYSTORY

- 117 *Valeriu Mutruc*, In concern of agrarian politics of the tsarism in Bessarabia till reforms from 60's - 70's of the XIXth century.

BOOK REVIEWS

- 134 *Vladimir Tcaci, Eugen Cermenchi*, A new study of Moldova's politics and diplomacy diuring Vasile Lupu's time.
136 *Alexei Agachi, Gheorghe Negru*, Tsarism and national movement of romanians from Bessarabia, Ed. „*Prut Internațional*”, 2000.

SCIENTIFIC LIFE

- 139 *Andrei Jitari*, Scientific seminar „The globalization of contemporary world”.
140 *Ion Niculiță*, The IXth International Congress of Tracology will be held in september 2004, in Chisinau.

PREZENTUL NUMĂR AL REVISTEI ESTE
OFERIT PROFESORULUI UNIVERSITAR
DR. HABILITAT, MEMBRU CORESPONDENT AL A.Ș.M.
DEMIR DRAGNEV CU OCAZIA
ÎMPLINIRII VÂRSTEI DE 65 DE ANI

UN DESTIN, O ISTORIE – SAVANTUL ȘI PROFESORUL
DEMIR DRAGNEV LA 65 DE ANI

Numele membrului corespondent al A. Ș. a Moldovei Demir Dragnev se înscrie în lista celor mai notorii personalități basarabene de la sfârșitul secolului trecut. Astăzi Domnia sa se află în preajma unui frumos jubileu – aniversarea a 65 de ani de la naștere. Grație acestui eveniment, subsemnatul, unul dintre discipolii săi, realizează o modestă tentativă de a prezenta cu accente estimative creația științifică, activitatea profesorală și publică a omagiatului.

L-am cunoscut acum un deceniu, pe atunci șef al Secției Istorie Medie, când, după susținerea probelor de admitere la doctorat, îmi deveni conducător științific. Nu este deloc ușor să înșiri câteva crâmpce despre un Om, care își consacră perpetuu întreaga viață și activitate zeiței Clio.

Credem că nu există cercetător sau profesor care să nu fi citit vreo lucrare sau să nu fi utilizat vreun manual ieșite de sub condeul omagiatului.

Dacă pentru istoria civilizației europene o jumătate de secol este doar o clipă, atunci pentru istoria Moldovei și civilizației românești de la est de Prut cei cca 50 de ani de activitate ai savantului Demir Dragnev sunt un exemplu incontestabil de vocație, discernământ și consacrare științei.

Istoricul Demir Dragnev s-a născut în ziua de 27 iulie 1936 într-un sat răzeșesc – Cureșnița –, situat la hotarele nord-estice ale Țării Moldovei. În anul 1952 a absolvit cu succes școala nr. 1 din orașul Soroca, continuându-și studiile la Universitatea de Stat din Chișinău, la Facultatea de Istorie. Activitatea sa științifică a început în iunie 1957, la Institutul de Istorie al A.Ș. a Moldovei, urcând succesiv treptele academice, de la cercetător științific până la director al acestei prestigioase instituții.

În faza incipientă a activității sale, a fost preocupat, în principal, de studiul relațiilor social-economice specifice epocii medievale. Primul mare succes l-a obținut în anul 1974, când susține teza de doctorat "Agricultura Moldovei în perioada înăsprii regimului turco-fanariot (finele secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea)", avându-l conducător științific pe renumitul academician L.V.Cerepnin. Cercetările meticuloase ale manuscriselor vechi, ale izvoarelor inedite referitoare la istoria neamului, studiul aprofundat al obiectului s-au soldat, în mod firesc, cu o nouă realizare științifică – susținerea tezei de doctor habilitat în istorie, cu titlul „Dezvoltarea social-economică și

politică internă a Moldovei în perioada regimului turco-fanariot” (secolul al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea)”. Rămânând fidel intereselor științifice timpurii, dl Demir Dragnev și-a extins spectrul investigațiilor sale, cercetând istoria rurală, politica internă și cea externă ale domnitorilor.

În știința istorică românească s-a afirmat și ca un documentalist reductabil. Semnificativ în acest sens este fundamentala colecție de documente medievale „Moldova în epoca feudalismului”. „Cărți domnești și zapise” (în 8 volume, editate în anii 1961-1998). Despre această colecție de izvoare istorice moldovenești s-a afirmat, pe bună dreptate, că ea, prin viabilitatea sa, „contribuie la completarea unui mare spațiu informațional din seria «Documenta Romaniae Historica», cuprinzând „documente depozitate numai în arhivele din fosta U.R.S.S., din orașele Moscova, Sankt-Petersburg, Kiev, Cernăuți, Chișinău...”¹.

Pe parcursul deceniilor, în pofida restricțiilor ideologice ale fostului regim totalitar, dl Demir Dragnev a reușit să promoveze valorile naționale. Drept confirmare a acestui fapt sunt lucrările publicate – cca 160 – și poziția civică manifestată de jubiliar în disputa pentru Tricolor, Stemă, Istorie națională².

Este de remarcat că inteligența și profesionalismul i-au fost înalt apreciate în repetate rânduri. Astfel, pentru meritele deosebite, în anul 1984 i s-a conferit titlul de Laureat al Premiului de Stat al Moldovei pentru Știință și Tehnică, iar Prezidiul A.Ș. al Moldovei i-a acordat în anii 1981, 1983, 1988, 1993, 1995 premii, alegându-l în 1995 membru corespondent al A.Ș.M.

Evident, imaginea celui care este Demir Dragnev, nu ar fi complet conturată fără a menționa și alte trăsături ale Domniei Sale. De remarcat, în primul rând, activitatea didactică în cadrul învățământului superior din Republica Moldova. Abilitățile profesionale și de cercetător îi permit să contribuie la pregătirea specialiștilor în istorie și la elaborarea manualelor școlare.

Remarcăm și participarea istoricului Demir Dragnev la diverse foruri științifice de nivel național și internațional. Opera lui istorică este cunoscută în țară și peste hotarele ei: București, Kiev, Iași, Varșovia, Paris, Moscova etc. Și dacă în prezent istoricii din republică, și nu numai, au posibilitatea să-și publice rezultatele cercetărilor în „Revista de Istorie a Moldovei”, este și meritul dlui Demir Dragnev, unul din fondatorii și actualul redactor-șef al acesteia.

Cu prilejul acestei aniversări, nouă, colegilor și discipolilor, nu ne rămâne decât să-l felicităm calduros, împărtășind cu sinceritate bucuria împlinirilor, dorindu-i multă sănătate și noi realizări în activitatea științifică.

NOTE

¹ I. Condrea, recenzie la *Moldova în epoca feudalismului*, vol. 8. *Documente moldovenești din sec. al XVIII-lea (1711-1786). Cărți domnești și zapise*. Coordonator, membr. cor. al A.Ș.M. D. Dragnev. Volum întocmit de L. Svetlicinai, D. Dragnev și E. Bociarov, Chișinău 1998, 247 p. + 7 planșe, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 1-2, Chișinău, 1999, p. 92-93.

² Despre cel mai recent studiu a se vedea: Vl. Mischevca, *O originală monografie despre Moldova în epoca luminilor*, în „Revista de istorie a Moldovei”, nr. 3-4, Chișinău, 1999, p. 107-108.

Eduard BAIDAUS

STUDII

Gheorghe GONȚA

EVOLUȚIA POLITICĂ A ȚĂRII MOLDOVEI ÎN ULTIMUL PĂTRAR AL SECOLULUI AL XVI-LEA

Relațiile internaționale în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea sunt destul de încordate și schimbătoare. Se intensifică și mai mult conflictul dintre cele două imperii: pe de o parte, Imperiul Otoman și, pe de altă parte, Imperiul Habsburgic cu eventualii lor aliați¹.

Țările Române, fiind situate pe o porțiune a marelui front instabil dintre otomani și restul Europei, sunt influențate în mod direct de lupta dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic pentru dominație în Europa Centrală. Situația Moldovei se complică și mai mult datorită poziției externe deosebite a Poloniei, în general ostilă Imperialilor². Curtea de la Cracovia era prudentă față de turci și interesată în asigurarea unei influențe proprii în Moldova, în măsura în care putea realiza acest lucru fără a provoca un conflict cu Poarta Otomană³.

De subliniat, totodată, că raporturile internaționale ale curții de la Iași erau dictate de situația politică internă a Moldovei după 1574. Se are în vedere, în primul rând, existența puternicii opoziții boierești, precum și mulțimea de pretendenți la domnie (fără precedent până atunci), factorii care destabilizau situația politică internă din țară⁴.

Întărirea pozițiilor Porții în Europa, Asia și Africa, precum și ale vasalului fidel al sultanului, hanul din Crimeea, care în perioada respectivă este mult mai activ, a avut repercusiuni, fără îndoială, asupra dezvoltării relațiilor externe ale Moldovei. În acest context este necesar a menționa existența elementelor comune în politica Țărilor Române, care colaborează în vederea consolidării relațiilor internaționale. Astfel, o trăsătură definitorie, numitorul comun al poziției internaționale a Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești din această perioadă, a fost unitatea lor politică de acțiune, ce s-a consolidat tocmai în deceniile 8-9 ale secolului al XVI-lea. Această unitate politică de acțiune va influența evoluția raporturilor internaționale⁵.

În unele lucrări istorice recente ultimul pătrar al secolului al XVI-lea este privit ca prima etapă a dominației otomane în Moldova⁶. În istoriografie prevalează însă conceptul, conform căruia în perioada respectivă continuă întărirea stăpânirii otomane, proces început după anii 1538-1541. Mihai Maxim, referindu-se la relațiile economice româno-otomane din secolul al XVI-lea, în baza noilor izvoare descoperite în arhivele sultanilor și ale marilor viziri de la Istanbul, evidențiază anii 1574-1594, indicând asupra stabilirii elementelor principale ale mecanismului dominației otomane în acest ultim pătrar de veac. Autorul conchide că anume acum se stabilește definitiv și se consolidează dominația otomană la nord de Dunărea Inferioară⁷. Veniamin Ciobanu afirmă că în deceniul opt al secolului al XVI-lea se încheie perioada de tranziție, începută în 1538, trecerea de la regimul suzeranității protectoare a Porții asupra Moldovei, la cel al suzeranității restrictive⁸. O astfel de interpretare este făcută și în lucrările apărute mai

înainte. O analiză a evenimentelor politice din epoca cercetată, utilizând izvoarele accesibile vremii lor, au înfăptuit-o N.Iorga⁹, P.P. Panaitescu¹⁰, Șt. Pascu¹¹, fiind studiată epoca respectivă parțial, într-o lucrare de sinteză a autoarei L.Vlasova¹² etc.

Haraciul Moldovei în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea a fost analizat, în baza izvoarelor europene de M.Berza¹³. Într-o altă lucrare a aceluiași autor se descrie agravarea regimului economic al dominației otomane în viziunea cronicarilor moldoveni¹⁴. Unele aspecte ale raporturilor juridice moldo-otomane din această perioadă au fost cercetate de I.Matei într-o lucrare dedicată regimului otoman în Țările Române¹⁵. O analiză a obligațiilor economico-financiare ale Țărilor Române față de Poarta Otomană (în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, bazată pe cercetarea profundă a arhivelor turcești, este înfăptuită de cunoscutul istoric turcolog M.Maxim¹⁶. Însă analiza aspectelor politice și economice a fost efectuată doar parțial¹⁷. În parte, această sarcină este realizată de Șt.Andreescu, care a studiat legăturile politice între Țara Românească și Moldova în anii 1574-1593¹⁸.

Limitele cronologice ale studiului prezent cuprind epoca de la 1574 până la începutul anilor '90 ai secolului al XVI-lea, când se începe o nouă etapă a politicii externe și a luptei antiotomane ale Țărilor Române. De aici se desprind două idei călăuzitoare, care vor fi folosite în cercetarea problemei în cauză. Pe de o parte, apare necesitatea elaborării unui studiu al situației politice interne, evoluției luptei domniei cu pretendenții la tron, al atitudinii boierimii, și a monarhilor vecini față de această confruntare. Numai astfel putem cunoaște și aprecia politica externă a Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea. Pe de altă parte, însăși politica externă a Moldovei necesită a fi cercetată în contextul relațiilor internaționale din centrul și sud-estul Europei, în special în cel al politicii polone și otomane în regiunea de la nordul Dunării Inferioare¹⁹. Astfel va fi cuprins ansamblul relațiilor internaționale ale curții de la Iași și nu manifestările lor răzlețe.

Situația politică a Moldovei a fost determinată, în mare măsură, și de procesul de intensificare a regimului suzeranității otomane în spațiul de la nordul Dunării de Jos. Înfrângerea Moldovei în războiul cu Imperiul Otoman din vara anului 1574, a pus începutul unei noi etape a acestui proces²⁰. În anul 1538, în cercurile înalte de conducere din capitala otomană este răspândită ideea de a transforma Moldova în pašalac²¹.

După 1574, o dată cu mărirea sumei haraciului, crește și numărul darurilor anuale oficiale către sultan²². Soliile moldovenești trimise în Rusia în anii '70-'90 ai secolului al XVI-lea, au drept sarcină de primă importanță cumpărarea blănurilor de samur, de răs și de veveriță, a colților de morsă pentru a fi trimise la Istanbul²³. Studiarea în continuare a documentelor referitoare la aceste solii moldave în Rusia, depozitate în Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi din Moscova, fondurile „Relațiile Rusiei cu Turcia” și „Relațiile Rusiei cu Grecia”, permit a completa informațiile despre creșterea quantumului haraciului și al darurilor trimise de Moldova sultanului turc și marilor săi demnitari, precum și membrilor familiei lui în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea.

Înăsprirea regimului dominației otomane a avut repercursiuni adânci și asupra evoluției relațiilor politice ale Țării Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea.

În relațiile internaționale ale Moldovei din această epocă raporturile cu Țara Românească se situează pe primul plan. Această schimbare a cursului politicii externe a Moldovei a mai fost semnalată de istorici²⁴. În special tema respectivă este analizată în lucrările istoricului Șt.Andreescu²⁵. După părerea noastră, problema urcării în scaunul domnesc de la Iași și a cărmuirii Basarabilor în Moldova necesită însă noi cercetări.

Conceptul, răspândit în unele lucrări, conform căruia venirea la domnie a lui Petru Șchiopu se datorează doar acțiunilor energice ale domnului Alexandru II Mircea²⁶, nu

cuprinde nici pe de parte toate aspectele ei. Astfel, poziția Porții Otomane și a boierimii moldovenești față de acest eveniment e lăsată în umbră. E insuficient, în opinia noastră, semnalată încălcarea flagrantă a ultimelor rămășițe ale tradiției dinastice moldovenești. Este necesar în acest sens a menționa că noul domn Petru Șchiopul nu fusese recomandat „de țară” și era chiar absolut străin, deoarece reprezenta familia domnitoare din Țara Românească. Pe bună dreptate a observat Nicolae Iorga că formula de intitulare din hrisoavele lui Petru Șchiopul nu a cuprins niciodată indicația filiației domnului, fiindcă el „era prea cunoscut în rosturile sale de familie ca să adauge în documentele sale mențiunea unui închipuit părinte moldovean”²⁷. Începând cu primele documente emise la Iași, Petru Șchiopul s-a intitulat simplu, fie „Petru Voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei”, fie „Din mila lui Dumnezeu noi, Petru Voievod, domn al Țării Moldovei”²⁸. Astfel, în 1574 s-a stabilit un precedent deosebit, neîntâlnit până atunci.

În mentalitatea medievală forma și simbolul aveau o mare semnificație de aceea dimensiunile inovației, introduse în 1574 în viața politică și socială din Moldova, sunt destul de mari²⁹. Ca rezultat noul domn a întâmpinat în țară o rezistență din partea boierimii moldovenești. Merită semnalat faptul că în unele documente din timpul înscăunării lui Petru Șchiopul în Moldova este răspândită versiunea că moldovenii, de fapt, marii boieri, „nu vor să-l primească pe Petru, pentru că nu e din neamul (dinastia) lor, fiind frate cu Alexandru, domnul Valahiei”³⁰. În același sens se exprimă în 1574, în baza zvonurilor culese în Polonia, și ambasadorul Girolamo Lippomani, atunci când scria într-un raport al său: „Nu se poate încă spune că este liniște în acele părți, deoarece Moldova, care se mărginește cu Polonia, nu vrea să dea ascultare noului domn”³¹.

Dar și mai târziu, la 7 martie 1578, într-un raport venețian din Pera se mai consemna un zvon, potrivit căruia sultanul Murad al III-lea ar fi poruncit uciderea lui Petru Șchiopul spre a da „satisfacție” moldovenilor, care nu pot îngădui un muntean ca domn al lor³². Un al raport, alcătuit în același an, arată, de asemenea că Petru Șchiopul ar fi pedepsit crâncen poporul din Moldova, ca un răspuns la «nemulțămirea» acestuia față de cărmuirea unui „domn străin”³³. În sfârșit, chiar și după scoaterea din domnie a lui Petru Șchiopul și înlocuirea lui cu Iancu sasu (1579-1582), când Petru este întors în țară, în cercurile de la Poartă circula știrea că moldovenii ar pregăti o rezistență, sub același motiv menționat mai sus. Într-un raport francez se spunea: „... Între timp noul domn al Moldovei (Petru Șchiopul) a plecat de la Poartă, însoțit de imbrogliul sultanului, cu circa șase sute de oameni, pentru a-și lua în stăpânire țara: unde se spune că Iancu, care este acum acolo, se pregătește să-l împiedice prin forță, spunând că poporul vrea domn pământean, ca el, și nu pe acesta, care este valah...”³⁴.

Se desprinde, în ansamblul celor expuse până aici, o imagine îndeajuns de nuanțată a condițiilor în care a avut loc ridicarea și stabilirea lui Petru Șchiopul la tronul țării. A fost brutal încălcată tradiția dinastică din Moldova și, ca rezultat, domnul nou Petru Șchiopul întâmpină o rezistență a boierilor. În aceste împrejurări poziția Porții Otomane avea o mare însemnătate pentru Alexandru II Mircea și fratele său. Fără susținerea pe toate căile a lui Petru Șchiopul de către sultan este puțin probabil să fi reușit această încălcare a tradiției medievale din Moldova. Doar la tronul din Iași fusese ridicat nu un simplu domn din rândurile boierilor, ci un descendent din dinastia Basarabilor. Se pare că însuși Alexandru II Mircea nu s-ar fi încumetat, fără o susținere externă serioasă, să încerce realizarea unui astfel de plan și ar fi activat ca premergătorii săi, aducând la domnie un pretendent din familia domnească din Moldova. Este interesant faptul că în 1574, după părerea noastră, se repetă evenimentele din 1538. Atunci oștile sultanului aduceau cu sine noul domn, denumit de către cronicarii epocii, „un oarecare Ștefan”³⁵. Ștefan Lăcustă și-a alcătuit de urgență pentru sine o genealogie, care îi argumenta descendența din dinastia

Moldovei. Turcii au impus cu forța militară la tronul țării în 1538 un boier care nu era de viță domnească, însă din Moldova. Cu toate acestea, Ștefan Lăcustă în 1540 este ucis de către boieri, care motivau că el nu era din familia domnească.

Întoarcerea în scaunul domnesc a lui Petru Rareș în 1541 a pus începutul relațiilor deosebite ale Porții Otomane cu dinastia Bogdăneștilor, pentru ca ultima să fie înlăturată de la cârma țării. Această politică se realizează în câteva etape: în prima domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, domnia lui Gheraclid Despotul și în a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu. Pe parcursul anilor '40 - '60 ai secolului al XVI-lea Poarta Otomană folosește în politica sa în Moldova la maximum condițiile interne și externe.

Politica specială a sultanului în Moldova se încununează de succes în 1574, când, precum în 1538, oastea otomană îl așează în scaunul de la Iași pe Petru Șchiopul. Prin aceasta Poarta înlătură definitiv dinastia Bogdăneștilor de la domnie în Moldova. Nicolae Iorga scria următoarele cu privire la cauza și semnificația evenimentelor din 1574: „De fapt dinastia moldovenească fusese întreruptă prin atacul arbitraru al turcilor, care călcău o datină sacră până atunci, coborârea din întemeietorul Moldovei, trebuind măcar inventată, ca un omagiu de datină”³⁶. Curtea de la Istanbul își dezleagă astfel mâinile în ceea ce privește numirea domnilor în Țara Moldovei. Astfel se definește sistemul numirii domnului, conform căruia poate fi ridicat la domnie orișice pretendent desemnat de sultan.

Totodată, prin ridicarea în scaunul domnesc a lui Petru Șchiopul se urmărea scopul de a slăbi puterea centrală, deoarece multă vreme noul domn nu avea susținere din partea boierilor moldoveni. După centralizarea puterii în timpul lui Ion Vodă, Curtea de la Istanbul ia măsuri pentru a opri acest proces. Este necesar de relatat și despre un alt aspect apărut după 1574. Ridicarea la tronul Moldovei a lui Petru Șchiopul a întărit pozițiile Basarabilor în regiunea de la nordul Dunării Inferioare, în special, ale lui Alexandru II Mircea. După cum confirmă documentele emise de sultan în 1574³⁷, devine tot mai limpede că Poarta era cointeresată direct în întărirea unei dinastii unice în Moldova și Țara Românească, fapt ce ar fi dus în perspectivă la formarea unui organism statal unic în frunte cu un Basarab, fidel lor.

Probabil, din punctul de vedere al marelui vizir Mehmed Șokolly, personalitate de prim rang, deosebit de prudentă și perspicace, a vieții politice a imperiului în această epocă de apogeu al lui, precum și al familiilor grecești influente din Fanar în frunte cu Mihail Cantacuzino, autorizarea înscăunării lui Petru Șchiopul în Moldova trebuie să aducă stabilitate în spațiul extracarpatic după războiul din 1574. Aceeași sarcină urmărea și politica sultanului în Polonia în 1575, când se impune prin forță la tronul polonez vasalul Porții, voievodul transilvănean Ștefan Bathory. Unirea Poloniei cu Transilvania, vasală a sultanului, întărea pozițiile Imperiului Otoman în Europa Centrală și contribuia la constituirea unei stabilități politice și economice în folosul Istanbulului³⁸. Așadar, la mijlocul anilor '70 ai secolului al XVI-lea Poarta Otomană, sub conducerea marelui vizir Mehmed Sokolly, promovează, se pare, o politică generală de unire politică a statelor vasale și chiar independente sub guvernarea sultanului și a supușilor săi, ridicați la cârma acestor țări. Această politică a fost un succes major al diplomației otomane în sud-estul și centrul Europei.

Se pare că Poarta a întrevăzut în perspectivă instituirea în această regiune a unei autonomii unice cu administrația locală în frunte cu un pașă turc, asemănătoare cu cea a Egiptului și a altor țări arabe. Astfel, un raport de la Poartă, adresat guvernului de la Viena, consemna peste un deceniu, la 19 aprilie 1585, o propunere a marelui vizir Osman pașa, făcută sultanului Murad al III-lea, potrivit căreia ar fi fost în interesul imperiului cele trei țări creștine, anume Transilvania, Moldova și Țara Românească, să treacă în

componența unui beglerbeilic, din care s-ar putea recruta fără nici o cheltuială un mare număr de oșteni³⁹.

E știut faptul că în 1595 din nou s-a încercat realizarea unui astfel de proiect. În fruntea Moldovei și Țării Românești este numit beglerbeilul Sinan-pașa, care, la rândul său, încearcă să atragă de partea Porții pe boierii moldoveni și munteni, numindu-i în aparatul administrativ din ambele țări, care rămâne neschimbat în pașalâcul nou format. Boierii sunt întăriți în slujbele de mare vornic, mare logofăt, vistiernic, spătar⁴⁰ etc. Situația internațională și întărirea luptei antiotomane din regiune, în care se includ și Țările Române, n-a permis realizarea planurilor de atunci ale feudalilor turci în Moldova și Țara Românească. Evenimentele din 1585 și 1595 ne demonstrează însă cu claritate că în acea perioadă la Istanbul existau proiecte de instituire a unei administrații otomane centrale unice pentru Moldova și Țara Românească.

Este foarte revelator și faptul că înșiși turcii au întrevăzut la un moment dat și reversul posibil al medaliai în chestiunea unirii dinastice a Țării Românești și Moldovei. Astfel, la 27 ianuarie 1576, într-un raport german de la Poartă, destinat împăratului Maximilian II (1564-1576), se consemnează zvonul că Alexandru II Mircea va fi, probabil, măzilit, deoarece domnește demult și nu era bine ca doi frați să fie domni, unul în Moldova și celălalt în Țara Românească⁴¹. Se vede că otomanii știau foarte bine că cele trei state din nordul Dunării de Jos – Moldova, Țara Românească și Transilvania – alcătuiau nu numai o zonă geopolitică, ci și o etnitate unică.

Credem, în fine, că izvoarele descoperite în vastele arhive turcești vor scoate la iveală noi amănunte în politica Porții din 1574 referitoare la ridicarea în scaunul domnesc al Moldovei a Basarabilor și vor evidenția laitmotivul principal al Politicii Porții în Moldova în acea vreme. Probabil, este necesar de avut în vedere sarcinile și consecințele acțiunilor turcilor în regiunea de la nordul Dunării Inferioare în 1574. Un lucru este cert, din 1574, cu concursul otomanilor, indiferent, care au scopurile Porții, se începe o etapă nouă de apropiere politică, militară și culturală între Moldova și Țara Românească. Această apropiere, desigur, a pregătit evenimentele politice de la sfârșitul secolului al XVI-lea, actul unirii politice a Țării Românești, Transilvaniei și Moldovei sub conducerea lui Mihai Viteazul. Iată de ce evenimentele din 1574 au o mare însemnătate pentru destinele istorice ale Țărilor Române.

Strânsele legături politice dintre Țara Românească și Moldova în vremea domniei lui Petru Șchiopul sunt mărturii deosebit de expresive. Pentru Petru Șchiopul Țara Românească reprezintă o posibilitate de sprijin permanent și cât se poate de eficientă. Spre exemplu, atunci când, la 23 noiembrie 1577, pretendentul Ioan Potcoavă a intrat în Iași, însoțit de un corp de oaste căzăcesc, el cu boierii săi „s-au dus la Valahia”, la nepotul său Mihnea. Acolo și-a pregătit revenirea în Moldova, în oastea sa fiind și un detașament din Țara Românească⁴².

Tot Grigore Ureche înregistrează un moment de la 10 iunie 1587: „... Petru Vodă de au luat fata Mircii Vodă și au chematu la nuntă pe Mihnea Vodă, domnul Muntenescu. Nuntă domnească au făcut cu multă cheltuială și jocuri și mulți din vecini au venitu de le-au înfrumusețat masa. Această veselie au fostu în Tecuciu”⁴³.

Într-adevăr, începând din această epocă, în ambele țări române nu mai existau probleme în ceea ce privește apartenența la o dinastie separată. În continuare persoane originare din Moldova au ajuns la tronul Țării Românești, cum au fost Ștefan Surdul, fiu nelegitim al lui Ion Vodă (mai 1591 - iulie 1592) sau Alexandru cel Rău, fiu al lui Bogdan Lăpușeanu (august-septembrie 1593), fiind acceptați de boierime. În plus, ei nu s-au mai sfiit ca Petru Șchiopul să-și arate filiația în actele oficiale interne. De pildă, Ștefan Surdul, în primul său hrisov cunoscut, emis la București, în 1 iunie 1591, s-a

intitulat: „Din mila lui Dumnezeu, Ion Ștefan voievod și domn a toată țara Ugrovlahiei, fiul marelui și preabunului Ion voievod”⁴⁴. La fel va proceda și Alexandru cel Rău, care în mai toate hrisoavele sale va preciza că este „fiul marelui și preabunului Bogdan voievod”⁴⁵. Este astfel limpede că ideea privind dinastiile separate în Moldova și Țara Românească a fost, practic, înlăturată, încă înainte de înscăunarea lui Mihai Viteazul în 1593.

De reținut că de acum în secolul al XVII-lea calea deschisă în 1574 în raporturile dintre Moldova și Țara Românească se dezvoltă în continuare prin punerea în aplicare a unei variante politice. Este vorba de fenomenul trecerii succesive a unor domni de la cârma unui stat la cea a altuia, fără ca tradiția dinastică a fiecărei țări să mai reprezinte vreun obstacol. Această etapă a început o dată cu domnia lui Simion Movilă, care a ocupat tronul mai întâi al Țării Românești (1600-1601; 1601-1602), iar apoi al Moldovei (1606-1607). Simbolic, dar cu deplin teamei, pe acoperământul său de mormânt, de la mănăstirea Sucevița, figurează, de o parte și de alta a capului voievodului, cusute cu fire de aur și argint, stema Țării Românești și cea a Moldovei⁴⁶.

Uniunea dinastică din 1574 a avut, în afară de consecințele arătate mai sus, strâns legate de instituția domniei din Moldova și Țara Românească, și alte urmări deosebit de semnificative. Mai întâi, urcarea în scaunul domnesc al Moldovei a lui Petru Șchiopul a adus după sine un foarte interesant proces, care va continua și se va amplifica în veacul următor. Este vorba de investirea unor boieri munteni în cele mai înalte dregătorii din aparatul central din Moldova, inclusiv sfatul domnesc. Și, bineînțeles, de acum încolo, și ierarhia boierească a Țării Românești va deveni deplin accesibilă unor figuri politice originare din Moldova, și aceasta a avut loc permanent, nu sporadic, cum s-a întâmplat pe vremea lui Radul cel Mare. Nicolae Stoicescu, care a sesizat și studiat acest proces, a întocmit o listă de 34 de nume de mari boieri, dregători, care, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și până la sfârșitul celui de-al XVIII-lea, au trecut din Moldova în Țara Românească, precum și invers. Concluzia aceluiași autor este că această mutare a dregătorilor dintr-o țară în alta învecinată, unde și-au putut continua nestânjeniți cariera, reprezintă un proces care nu trebuie confundat cu fenomenul pribegirilor din motive politice și, după cât se pare, constituie un aspect neîntâlnit în istoria altor țări⁴⁷. Anume după 1574 procesul respectiv a luat permanent amploare.

Unul din marii demnitari din Moldova a fost Leonte, numit Melintie Balica hatmanul, din autoritara și celebra familie a boierilor Buzești din Țara Românească, venit o dată cu Petru Șchiopul în țară⁴⁸. Inițial îndeplinește în Moldova funcția de mare paharnic (1576-1578), apoi de hatman și portar de Suceava, în 1579-1581 și în 1583-1586. Sub Iancu Sasul a fost retrogradat, mai întâi este mare spătar, în 1581, apoi pârcălab de Neamț⁴⁹. Din Țara Românească a venit cu Petru Șchiopul și Ivan Norocea din Râzvad⁵⁰.

În literatura istorică sunt menționate și alte aspecte ale raporturilor dintre Moldova și Țara Românească din perioada de după 1574⁵¹. În totalitatea lor ele, fără îndoială, demonstrează însemnătatea pe care o au pentru intensificarea legăturilor politice dintre cele două țări românești.

În sfârșit este necesar a menționa încă un fapt. În 1574, în condițiile ridicării la luptă contra otomanilor a lui Ion Vodă, s-au impus două programe politice, care, în principiu, aveau la bază ideea uniunii politice și militare a Moldovei și Țării Românești din spațiul extracarpatic. Astfel, îndată după biruința de la Jilște (14 aprilie 1574), Ion Vodă, procedând conform tradiției epocii lui Ștefan cel Mare, a intrat în București cu oaste pentru a instala în scaunul domnesc pe pretendentul Vintilă, fiul nelegitim al lui Pătrașcu cel Bun⁵². Prin urmare, pentru Ion Vodă, scoaterea Țării Românești din orbita influenței

turcești pe cale armată s-a dovedit a fi obligatorie în cadrul politicii de stopare pe linia Dunării a expansiunii otomane și de eliberare de sub dominația otomană a Moldovei. Până la sfârșit a învins programul politic de compromis cu Imperiul Otoman al familiei „Mihneștilor”. Dar, în egală măsură, politica lui Alexandru II Mircea și a lui Petru Șchiopul a exprimat, în opinia noastră, și refuzul unor cercuri largi din societatea moldovenească și munteană, a anrenat spațiile carpato-danubian și carpato-nistean într-un nou conflict direct cu Imperiul Otoman.

O astfel de mentalitate politică se constituie în Moldova încă până la evenimentele tragice din 1574. Potrivit cronicarului—călugăr Azarie, înainte de a apuca armele, în 1574, Ion Vodă a fost sfătuit de marele logofăt Ioan Golăi, „cel dintâi dintre sfetnicii săi”: „Deci, dintre amândouă alegeți-o pe cea mai bună: sau pleacă-ți capul în fața împăratului (sultanului) sau pleacă și du-te în țările străine, dar cu turcii nu te apuca de luptă”. Același cronicar spune, în chip semnificativ, ceea ce încercăm să scoatem în relief, că Petru Șchiopul, care era „fratele lui Alexandru, voievodul muntenesc” „se silea să ajungă la luarea domniei fără război și luptă”⁵³.

Acceptarea conceptului recunoașterii suzeranității otomane și compromisului cu sultanul ca tendință ideologică fundamentală în mediul factorilor politici din Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu a avut doar consecințe negative. Ea nu numai că a îngăduit păstrarea păcii cu turcii într-o epocă în care domina supremația lor militară în sud-estul Europei, dar a susținut și a grăbit procesul de constituire a uniunii politice a Moldovei și Țării Românești.

Astfel, supoziția lansată încă de N.Iorga, conform căreia ultimul sfert al secolului al XVI-lea este interpretat doar ca o perioadă de intensificare a regimului suzeranității otomane în Moldova și de supunere totală a țării față de Poartă⁵⁴, nu corespunde întru totul realității. Petru Șchiopul, în anul 1587, potrivit unui raport al unui autor anonim italian deosebit de bine informat, trimis papei, nu se plângea decât de abuzurile financiare ale funcționarilor turci, care în afară de „tributul plătit” „fără a fi prevăzut lucrul în vreun tratat”, trimit mereu și alți ceauși cu cereri mari. Autorul aceluiași raport credea chiar într-o posibilă ridicare la luptă a domnului Moldovei, pentru „speranța pe care o avea de a păstra domnia din neamul său, ceea ce nu s-ar putea niciodată dobândi sub dominația directă și strictă a turcilor”⁵⁵. De remarcat faptul că Petru Șchiopul, în privilegiul din 1588 acordat negustorilor englezi, s-a intitulat „princeps Valachiae et Moldaviae”, ceea ce demonstrează că în relațiile externe el tindea să reprezinte ambele state extracarpatiche⁵⁶. Reiese, așadar, că familia „Mihneștilor”, după ce a izbutit să se așeze la cârma Moldovei și Țării Românești, și-a pus și problema conservării acestei situații, neexcluzând chiar și un eventual război cu Imperiul Otoman.

(Va urma)

NOTE

¹ Coles P., *La lutte contre les Turces*, Paris, 1969, p. 98, 100-102, 145 și urm; A.Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, București, 1978, p. 228 și urm.; *Istoria medie universală*, București, 1980, p. 484-485; M.A.Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 223.

² Maciszewski J., *Wojna domowe w Polsce (1606-1609)* Studium Z dziejow walki przeciw Kontreformacji. Czesc I. Od Stezycy do Ianowce., Wrocław, 1960, p. 92-93, 98, 104.

³ Veniamin Ciobanu, *Contribuții românești la cercetarea raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului al XVI-lea*; în „AIIA «A.D.Xenopol»”, XX, 1983, p. 389-401; *Ibidem*, *La cumpăna de veacuri (Țările române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea)*, Iași, 1991, p. 13; *Ibidem*, *Politica și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în*

raporturile polono-otomane habsburgice (1601-1634), București, 1994, p. 7-16; Gh. Punga, *Țara Moldovei în contextul relațiilor politice internaționale (1538-1572)*, Iași, 1994; Б.Н.Флоря, Русско польские отношения и политическое развитие Восточной Европы во второй половине XVI-нач. XVII в., М., 1978, p. 93-217.

⁴ V.Ciobanu, *La cu.npăna de veacuri*, p. 5.

⁵ *Răscoala seculor din 1595-1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978, p. 15-17.

⁶ Șt. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane, în „AIIA «A.D.Xenopol»”, vol. XVII, 1980, p. 629-668.

⁷ M.Maxim, *Les relations roumano-otomane entre 1574-1594*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1977, nr. 3, p. 469-486.

⁸ V.Ciobanu, *La cu.npăna de veacuri*, p.74.

⁹ N.Iorga, *Documente noi, în mare parte românești relative la Petru Șchiopul*, în „Annales de l'Academie Roumaine. Memoires de la Section Historique”, s. II, t. XX, 1899, p. 436-502; Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 vol., București, 1935.

¹⁰ P.P.Panaiteescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947; Idem, *Mihai Viteazul*, București, 1936.

¹¹ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. al XVI-lea*, Sibiu, 1944.

¹² *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества до начала XIX в.*, Chișinău, 1987, comp. 6-7.

¹³ M.Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV-XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie (SMIM)”, vol. II, București, 1957, p. 7-49.

¹⁴ M.Berza, *Turcs, Empire Ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XV-e-XVII-e siècles*, în „Revue des études sud-est européennes (RESE)”, vol. X, nr. 3, 1972, pp 595-626.

¹⁵ Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le regime de la domination ottomane dans les pays roumains*, „RESEE”, vol. X, nr. I, 1972, p. 81, 97.

¹⁶ М. Максим-Борниченъ, Документы о финансово-экономических обязательствах Молдавии и Валахии перед Османской Империи во второй половине XVI в., în „Восточные источники”, т. 3, 1974, p. 253-294, M.Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în „RESEE”, tome XV, 1977, nr. 2, p. 207-232 etc.

¹⁷ M.Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în evul mediu*. București, 1993; Idem, *L'Empire Ottoman au Nord de Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVI-e siècle. Etudes et documents*, Istanbul, 1999.

¹⁸ Șt. Andreescu, *Legături politice între Țara Românească și Moldova (1574-1593)*, în „Revista de istorie”, nr. 7, 1979, pp. 1235-1256; Șt. Ștefănescu, *La situation demographique de la Valachie aux XIV-e et XV-e siècles d'après la conjuncture sociopolitique*, în „Nouvelles études d'Histoire”, IV, p. 58.

¹⁹ M.Maxim, *Le relations roumano-ottomanes entre 1574-1594*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XVI, nr. 3, p. 476.

²⁰ M.Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie”, t. 32, nr. , 1979, p. 1739.

²¹ M.Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în „RESEE”, t. XV, 1977, nr. 2, p. 208; Hurmuzaki, vol. VIII, p. 156, vol. XI, 10-571, IV, partea 2, p. 105-106, 141, 194.

²² M.Maxim, *Regimul economic...*, p.1743-1744.

²³ *Arhiva Centrală de Stat a actelor vechi din Moscova*, fond 89 (Relațiile Rusiei cu Turcia), d. 2, f. 247, 348-348, verso, 349-349 verso; 441 verso: fond 52 (Relațiile Rusiei cu Grecia, d. 3, f. 220.

²⁴ V.Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985; Șt.Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab i "Întemeietorul" până la Mihai Viteazul*, București, 1970; N.Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, Eucurești, 1937, p. 150; Gh.David, *Petru Șchiopul*, București, 1984.

²⁵ Șt.Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593)*, București, 1980.

²⁶ *Ibidem*, p. 162-164.

²⁷ N.Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 159.

²⁸ D.I.R., *A.Moldova*, veac. XVI, vol. III, nr. 54, p. 40, nr. 60, p. 42.

- ²⁹ Pentru tradiția dinastică separată a Moldovei și Țării Românești vezi: P.P.Panaiteșcu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate*, în "Interpretări românești", București, 1947.
- ³⁰ Hurmuzaki, vol. VIII, p. 179 (documentul din 12 iulie 1574).
- ³¹ C.Mărișescu, *Legăturile Moldovei cu Polonia într-un raport al ambasadorului venețian (1575)*, în "Revista istorică", an. XI (1525), nr. 10-12, p. 273.
- ³² Hurmuzaki, vol. IV, partea 2, p. 103.
- ³³ Hurmuzaki, vol. IV, partea 2, p. 104.
- ³⁴ *Ibidem*, vol. XI, p. 138.
- ³⁵ *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.*, 1976, p. 88, 113, 122.
- ³⁶ N.Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, p. 159.
- ³⁷ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455-1829). Întocmit de M.Guboglu, București, 1965, nr. 172, p. 56.
- ³⁸ Vezi: N.Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la români, cu specială privire la legăturile "Alexandriei" cu Mihai Viteazul*, în „Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.”, s. II, t. XXXVII, București, 1915, p. 8.
- ³⁹ A.Verș, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. III, București, 1931, nr. 8, p. 10.
- ⁴⁰ *Mihai Viteazul în conștiința europeană. Documente eterne*, vol. I, București, 1978, p. 140.
- ⁴¹ A.Verș, *Documente*, vol. II, București, 1930, nr. 77, p. 99-100; Vezi și: Hurmuzaki, vol. IV, partea 2, nr. V, p. 97.
- ⁴² Григоре Уреке, *Летописецул Цэрий Молдовей*, Кишинэу, 1988, p. 215.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 223.
- ⁴⁴ D.I.R., *B. Veac. XVI, vol. VI, București, 1953, nr. II, p. 9.*
- ⁴⁵ *Ibidem*, nr. 67, p. 58.
- ⁴⁶ P.Ș.Năsturel, *Studii asupra stemelor unite ale Moldovei și Țării Românești la începutul veacului al XVII-lea, în Studii și cercetări de numismatică*, vol., vol. II, 1958, p. 371-375; *Instituțiile medievale ale României*, București, 1965, p. 346.
- ⁴⁷ N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384-1711)*, în AIID, «A.D.Xenopol», VIII, Iași, 1971, p. 406, 411, 417, 418.
- ⁴⁸ N.Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV-XVII)*, București, 1971, p. 66-67.
- ⁴⁹ N.Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în sec. XVI-XVII; mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, în AIIA «A.D.Xenopol», XI, Iași, 1974, p. 251-256.
- ⁵⁰ Al.Gonța, *Mănăstirea Balica din Iași – o ctitorie din veacul al XVI-lea a boierilor Buzzești din Țara Românească*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XI, 1964, nr. 5-6, p. 273-281.
- ⁵¹ N.Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, Ed. III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 42, Șt.Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în "Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, p. 188; C.L.Dumitrescu, *Pictura de la Bucovăț*, în "Buletinul Monumentelor istorice", an. XI, 1972, nr. 4, p. 64-65.
- ⁵² D.C. Ciurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, 1966, p. 64-65.
- ⁵³ *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.*, M., 1976, p. 135-137.
- ⁵⁴ N.Iorga, *Ordinul lui Selim al II-lea către Alexandru Vodă al Țării Românești*, în "Revista istorică", XI, 1925, nr. 7-9, p. 155; Idem, *Istoria românilor*, vol. V, p. 153.
- ⁵⁵ *Călătorii străini despre țările române*, vol. III, p. 204-205.
- ⁵⁶ P.Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, în „Revista de istorie”, t. 31, 1978, nr. 6, p. 1042.

Ion VARTA

ZAMFIR ARBURE

“D. Zamfir Arbore reprezintă tipul basarabeianului bun, patriarhal și înaintat în vederi, gata de luptă și iubitor de pace, sol al schimbărilor de mâine și păstrător neclintit al datinii. Cu acești oameni s-a ținut, de fapt, toată vechea Moldovă, cu acești blajini neînfrânți.”

N. Iorga

Zamfir Arbure s-a născut la 14 decembrie 1845¹ în or. Cemăuți, în familia boierului Constantin Rali, fiul lui Zamfirache Rali, boier basarabeian din părțile Nisporenilor, și al Smarandei Arbure. Bunelul său, Zamfirache Rali, deputat în Consiliul Suprem al Basarabiei, era un boier înstărit, care deținea imense moșii în această zonă de codru. Pe la 1821 lui îi aparțineau moșiile satelor Dolna, Tânjălești cu Soltănești, jumătate din moșia satului Vărzărești, părți din moșia Găurenilor și o casă impunătoare în orașul Chișinău. Fiului său mai mare, Grigore, îi dăruise către 1821 jumătate din moșia Vărzăreștilor, iar un alt fecior – Ioan – intrase în posesia moșiei Iurcenilor. Către anul 1830 bătrânul Zamfirache Rali mai achiziționase moșia Modval și o parte a Șendrenilor, însă, din cauza unor imense datorii pe care le contractase anterior, a pierdut o parte a domeniilor sale, pe care le amanetase ceva mai înainte.²

Zamfirache Rali, văduv către sfârșitul anului 1821, avea o familie numeroasă. În afară de cei doi feciori, nominalizați mai sus, el mai avea încă trei băieți și trei fete: pe Mihail, Manole, Constantin (tatăl viitorului istoric și publicist), Ecaterina, Maria și Elena. Constantin (1811-1856) fusese adoptat de bunelul său, Dimitrie Arbure din Cernăuți, și de aceea va purta un nume mixt de familie – Rali-Arbure. O anumită perioadă cu acest nume va semna lucrările sale și feciorul lui Constantin, Zamfir³.

La vârsta de 13 ani Zamfir rămâne orfan de tată, iar doi ani mai târziu a decedat și maică-sa, Olga. A rămas în grija bunelului său -Dimitrie Arbure.

Tânărul Zamfir a studiat inițial la liceul din Chișinău. În anul 1863, „pentru purtare scandaloasă” este exmatriculat din această instituție, dar cu dreptul de a se înscrie la o altă școală. Și-a continuat studiile la gimnaziul din Nikolaev. Însă peste un an, este nevoit să le întrerupă din nou, deoarece clasa a VII-a, în care fusese promovat, n-a fost deschisă din cauza numărului insuficient de elevi. Astfel, s-a văzut nevoit să colinde în decurs de un an, împreună cu un tânăr ucrainean, satele și orașele guberniei Herson, practicând munca câmpului în gospodăriile țărănești. În timpul liber se pregătea pentru examenele de bacalaureat. În vara anului 1864 sosește la Moscova. Către sfârșitul acestui an și-a luat bacalaureatul și s-a înscris la Facultatea de medicină a universității din acest oraș.⁴

Pentru întâia dată a cunoscut temnițele rusești la vârsta de 20 ani, când era student la anul I. În anul 1866 s-a produs primul atentat la viața împăratului Alexandru al II-lea. Autorul lui fusese Dimitrie Karakozov. Faptul că Zamfir Arbure locuise, ca și Karakozov și vărul acestuia, Nicolai Ișutin, în casele proprietarului Ipatov (cu Ișutin, student și el, Z. Arbure era în relații apropiate) a determinat poliția moscovită să-l aresteze. Din lipsă de probe concludente că ar fi fost implicat în atentatul asupra împăratului rus, Z. Arbure, peste patru zile, a fost pus în libertate. Investigațiile făcute ulterior de autoritățile țariste au dovedit faptul că în atentatul din 4 aprilie 1866 n-a fost implicat nimeni, în afară de autorul acestuia. Poliția, însă, dornică să descopere o întreagă organizație revoluționară, operase mii de arestări ale unor oameni nevinovați (în consecință, unsprezece tineri au

fost condamnați la muncă silnică în Siberia; N. Ișutin este întemnițat în închisoarea de la Schliselburg, unde, după zece ani de detenție, a decedat.)⁵

Atrocitățile și abuzurile la care se dedase poliția moscovită în timpul anchetărilor în legătură cu atentatul lui Karakozov, precum și condamnarea nejustificată a câtorva prieteni de ai săi, l-au determinat pe Z. Arbure să părăsească acest oraș și să se înscrie la Academia Medico - Chirurgicală din or. Petersburg. În capitala imperiului, tânărul Arbure participă la mișcarea studențească din anii 1868-1869, provocată de decizia autorităților de a interzice întrunirile studenților și societățile studențești, de a desființa bibliotecile și casele de ajutor reciproc. Inițiatorii acestei mișcări au fost studenții de la Academia Medico-Chirurgicală din Petersburg. Ceva mai târziu, la această mișcare au aderat și studenții de la alte instituții din capitala imperiului. Mișcarea risca să se transforme în una cu caracter general, care ar fi cuprins toate instituțiile de învățământ superior din Rusia.⁶

În toiul tulburărilor studențești, pe la sfârșitul anului 1868, Z. Arbure l-a cunoscut pe Serghei Neceaev, pe atunci învățător la o școală parohială din Sankt-Petersburg. Acesta a căutat să-și subordoneze mișcarea studențească și să-i confere o conotație politică. În cadrul conducerii acestei mișcări s-au conturat două orientări - una „moderată” și alta - „radicală”. Reprezentanții acesteia din urmă se pronunțau în favoarea unei agitații active, (inclusiv, prin intermediul difuzării cărților) în mijlocul poporului, pentru atragerea acestuia în lupte revoluționare împotriva guvernului. Z. Arbure făcea parte din această orientare radicală, manifestându-se ca unul din cei mai energici oratori.⁷

În calitate de membru al Comitetului de acțiune (coordonator) al mișcării studențești, Z. Arbure este trimis la Moscova pentru a participa la întrunirile studenților de la universitatea din acest oraș și de la Academia Agricolă (de agricultură) ca să-i convingă să adere la mișcarea studenților din capitala imperiului.

Autoritățile țariste decid să pună capăt manifestărilor studențești și într-o singură noapte (de 14 spre 15 martie 1869) la Petersburg sunt operate numeroase arestări (au fost reținuți peste 140 de studenți). Printre aceștia era și Z. Arbure. După o săptămână de detenție în fortăreața Petru și Pavel, este repus în libertate și expulzat, sub escorta jandarmilor, în Basarabia. Pentru participare activă la „dezordinile studențești” este exmatriculat din Academia Medico-Chirurgicală, fără dreptul de a se înscrie la o altă instituție de învățământ superior din Rusia.⁸

La câteva zile după sosirea la Chișinău (în sâmbăta Paștilor) este arestat din nou și escortat la Petersburg. În procesul cercetărilor întreprinse de autorități apăruseră probe suplimentare, care denotau că Z. Arbure a făcut parte din Comitetul revoluționar, care tindea să-și subordoneze mișcarea studențească. Este din nou întemnițat în fortăreața Petru și Pavel, și deținut acolo aproape un an. În acest răstimp a fost supus interogatoriilor prin intermediul cărora se urmărea identificarea legăturilor dintre mișcarea studențească și cercul politic al lui S. Neceaev.

În timpul anchetărilor deținutul basarabean reușește să demonstreze lipsa unor legături directe cu conspirațiile neceaeviste, astfel, evitând să ajungă în fața instanțelor judiciare în procesul intentat lui S. Neceaev. În procesul intentat participanților la mișcările studențești, însă, este acuzat de „nesupunere impertinentă și agitare a tovarășilor la dezordine”. A reușit să evite judecata, grație intervențiilor rudelor sale pe lângă principele Constantin Moruzi, care, fiind în relații bune cu Ministrul de Interne al Imperiului Rus, a putut să-l convingă să contribuie la eliberarea tânărului basarabean, întemnițat în fortăreața Petru și Pavel. La 8/16 martie 1870 Z. Arbure este eliberat pe cautiune, achitată de C. Moruzi, fiind trimis în Basarabia sub supravegherea poliției, aflându-se în imposibilitatea de a se deplasa în afara acestei provincii.⁹

După o anumită perioadă de timp, solicită concursul guvernatorului Basarabiei pentru a se înscrie din nou la Academia Medico-Chirurgicală sau la o altă instituție de învățământ superior. Autoritățile rusești au refuzat să-i satisfacă cererea, însă, în cele din urmă, i-au permis tânărului Arbure să se înscrie la Școala zootehnică din or. Derpt (Tartu, Estonia). Între timp el decide să emigreze. Folosindu-se de un pașaport străin, în august 1871, a trecut fără probleme frontiera ruso-austriacă la Noua Suliță, ajungând, în cele din urmă, în Elveția, în or. Zurich, unde, timp de câteva luni, a urmat un tratament al bolii reumatice, contractate în închisoare. Ulterior se înscrie la Facultatea de medicină a universității din acest oraș, continuându-și astfel studiile medicale întrerupte în legătură cu detenția sa.¹⁰

În aprilie 1872, în or. Locarno Z. Arbure a făcut cunoștință cu M. Bakunin, unul din fondatorii anarhismului rus., aderând la grupul de revoluționari-emigranți, condus de acesta. Grupul își propunea să asigure cercurile revoluționare ilegale din Imperiul Rus cu literatură clandestină. Cu banii oferii de Z. Arbure și din inițiativa acestuia, este organizată o tipografie, în care au fost imprimate mai multe lucrări cu caracter anarhist. Z. Arbure exercita funcția de zețar.

Activitatea revoluționarului basarabeian nu se reducea doar la munca prestată în tipografie. În 1872, Z. Arbure este ales în funcția de secretar al Secției slave, înființate de M. Bakunin, din care făceau parte reprezentanți ai sârbilor, bulgarilor, croaților, rușilor. Liderul anarhiștilor ruși intenționa să contribuie la cooptarea acestei secții în Internaționala a I-a, pentru a asigura astfel preponderența anarhiștilor în această organizație internațională a muncitorilor. În calitate de secretar al acestei Secții slave, Z. Arbure a vizitat, în câteva rânduri, Serbia pentru coordonarea activității revoluționarilor sârbi în vederea pregătirii unei răscoale armate în spirit anarhist.

Conform mărturiilor lui Z. Arbure, M. Bakunin l-a trimis, în anul 1872, în România, pentru a însoți un transport de literatură revoluționară, ce trebuia transferat peste hotarul româno-rus, în Basarabia.¹¹ Tot din însărcinarea lui Bakunin, revoluționarul basarabeian trebuia să organizeze în România editarea unei publicații periodice revoluționare. Această misiune a eșuat, din lipsă de mijloace bănești.

Revenind în Elveția, Z. Arbure își reia activitatea în tipografia din Zurich, însă relațiile sale și ale prietenilor săi – V. Holschtain și A. Elsnit – cu M. Sajin, care căuta să se impună în mod autoritar în calitate de șef al acestei tipografii, se deteriorează de-a binelea. Atitudinea duplicitară a lui Bakunin i-a determinat pe cei trei să o rupă definitiv cu acesta și Sajin și să se transfere în or. Geneva.

Împreună cu V. Holschtain și A. Elsnit, Z. Arbure organizează la Geneva o nouă tipografie. Prima lucrare publicată aici a fost broșura *Către revoluționarii ruși* (septembrie 1873), în care fusese expus programul anarhist al unei revoluții mondiale de pe pozițiile doctrinei lui M. Bakunin. Această broșură era expediată în Rusia pe căi clandestine.

În cadrul acestei tipografii Z. Arbure, în colaborare cu colegii săi A. Elsnit și N. Jukovski (un alt emigrant rus care devenise și el colaborator al noii tipografii), editează lucrarea sa *Comuna din Paris* (1874).

În anul următor, 1875, revoluționarul basarabeian, împreună cu A. Elsnit, scot de sub tipar cartea *Sătui și flămânzii*, care s-a bucurat de o popularitate mare printre revoluționarii ruși din imperiu. Apariția acestei cărți fusese înalt apreciată de Gh. Plehanov și M. Dragomanov.

În Elveția Z. Arbure s-a căsătorit cu E. N. Hardina, studentă la Facultatea de matematică și științe naturale a Universității din Zurich, care descindea dintr-o familie

bogată și moștenise o frumoasă avere de 10000 de ruble. O bună parte din această sumă a fost folosită pentru utilarea tipografiei în care activa Z. Arbure.¹²

De la 1 ianuarie 1875, grupul de revoluționari ruși, din care făcea parte și Z. Arbure, începe editarea primului ziar revoluționar rus *Rabotnik*, destinat muncitorilor, dar și țăranilor ruși din imperiu. Redacția acestei publicații se pronunța în favoarea unei revoluții sociale sub forma unei răzvrățiri stihivice populare, în primul rând, a țăranimii, excluzându-se lupta și organizarea premeditată politică. P. Lavrov, unul din liderii revoluționarilor narodniciști ruși, salută apariția acestui ziar revoluționar. Rolul de frunte în editarea acestei publicații periodice i-a aparținut lui Z. Arbure, el scriind majoritatea articolelor, dar contribuind în mod decisiv și cu mijloacele financiare la editarea ei.

La sfârșitul anului 1874, Z. Arbure vizitează pentru a doua oară România pentru a organiza transportarea literaturii revoluționare în Rusia. Cu ajutorul studentului universității ieșene, Eugen Lupu și al reprezentantului organizației revoluționare din Moscova, Gh. Zdanovici, el reușește să organizeze transportarea regulată a literaturii subversive, editate în tipografia din Geneva, prin satele de frontieră: Sculeni, Măcărești, Bărboieni, în Imperiul Rus.

În primul an al apariției sale, ziarul *Rabotnik* avuse un tiraj de 5000 de exemplare. În anul următor tirajul s-a redus în jumătate, la 1876, din lipsă de mijloace financiare și a unei legături și corespondențe permanente cu Rusia, ziarul nu mai apare. Z. Arbure, în calitate de membru al colegiului redacțional, a avut un rol primordial în editarea acestei publicații, el contribuind la colectarea mijloacelor financiare, scrierea numeroaselor articole și la difuzarea ei în Rusia.¹³

În perioada ianuarie-decembrie 1878 emigranții ruși, stabiliți la Geneva, editează revista *Obșcina*. Animatorul acestei inițiative a fost Z. Arbure. Din colegiul redacțional, în afară de revoluționarul basarabean, mai făceau parte N. Jukovski (fost coleg al lui Z. Arbure la ziarul *Rabotnik*) și doi reprezentanți ai cercurilor revoluționare moscovite - P. Axelrod și D. Klemenț. Printre colaboratorii activi la noua publicație figurau, de asemenea, ucraineanul M. Dragomanov, românul basarabean N. Zubcu-Codreanu ș.a. Această publicație era destinată reprezentanților intelectualității revoluționare. Paginile sale cuprindeau articole ce abordau diferite probleme de ordin teoretic ale mișcării revoluționare, prin intermediul cărora se încerca să se promoveze o tactică de apropiere între reprezentanții diferitor curente revoluționare din imperiul țarist. În această perioadă se face remarcată o ușoară detașare a lui Z. Arbure de la curentul anarhist.

În decembrie 1878 revista și-a încetat apariția, cititorul din Rusia pierzând treptat interesul față de ea, în mare măsură, datorită faptului că informația cuprinsă în paginile sale deseori nu mai era actuală din cauza difuzării ei cu întârziere în guberniile rusești.¹⁴

La sfârșitul anilor '70 ai secolului al XIX-lea Z. Arbure își desfășoară activitatea revoluționară la Geneva, și în România. Împreună cu colegii săi din emigrație decide să profite de împrejurările favorabile pe care le oferea războiul ruso-româno-turc („când granița de la Prut aproape că nu mai exista”) pentru a răspândi miile de exemplare de cărți și broșuri (editate la Geneva) în Basarabia, dar și în rândurile soldaților și ofițerilor ruși încartiruiți în Român a.

Pe la mijlocul anului 1878 Z. Arbure vine din nou în România. Inițial se oprește la Iași, la cunoștința sa veche, E. Lupu, ocupându-se de organizarea transportării clandestine literaturii în Basarabia. Peste un anumit timp pleacă la București, unde este găzduit de N. Zubcu-Codreanu. Împreună s-au ocupat de repartizarea literaturii revoluționare trimise de la Geneva prin librăriile din capitală și din provincie. Interesul vădit pe care-l manifestau ofițerii ruși pentru acest gen de literatură alarmase comandamentul militar rus din România, care solicitase primului ministru al României, I. C. Brătianu, să curme

realizarea literaturii subversive a emigranților ruși în librăriile românești. Primul ministru român a răspuns cu multă demnitate la această somație: „Comandantul suprem al armatei ruse din București poate să interzică ofițerilor armatei ruse procurarea publicațiilor revoluționare și atunci librăriile, firește, nu vor mai ține această marfa”. Ofițerilor ruși li s-a interzis în mod categoric să mai frecventeze librăriile românești, însă Z. Arbure și colegii săi au recurs la alte mijloace de difuzare a literaturii clandestine, inclusiv la distribuirea acesteia prin intermediul personalului medical al armatei ruse. K. Kaț (C. Dobrogeanu-Gherea), refugiat politic rus, deschise la Ploiești o spălătorie de albituri, care deservea ambulanțele militare ruse din orașele Buzău, Ploiești și Brașov. Printre albituri era ascunsă și literatura revoluționară, care în acest mod ajungea în spitalele de campanie ale armatei ruse. Jandarmeria militară însă l-a reținut pe C. Dobrogeanu-Gherea și l-a expedit în Rusia, el fiind întemnițat ulterior în fortăreața Petru și Pavel. Jandarmeria țaristă și-a intensificat căutările. Au fost identificate locuințele lui Z. Arbure, N. Zubcu-Codreanu, N. Rusel-Sudzilovski. Consulul general rus de la București, baronul Stuart, solicitază extrădarea lui Z. Arbure autorităților țariste. Pentru reținerea acestuia erau promise 20000 ruble.¹⁵

Cei doi români basarabeni - Z. Arbure și N. Zubcu-Codreanu -- au fost salvați de la o arestare iminentă de către prefectul orașului București, Radu Mihai. Despre acest lucru Z. Arbure relatează cu lux de amănunte în lucrarea sa, *În exil*. La acest subiect va reveni încă o dată în paginile ziarului „Adevărul”, în timpul primului război mondial.

Prefectul capitalei l-a trimis pe inspectorul de poliție Nae Cristescu să-i scoată pe cei doi basarabeni din casa lor, încercuită de jandarmii ruși. Deghizați în haine civile, Z. Arbure și N. Zubcu-Codreanu au fost conduși în biroul prefectului Radu Mihai, care le-a mărturisit următoarele: „Rușii cer extrădarea dumneavoastră, adică a d-tale și a doctorului Codreanu. A vă extrăda ar fi o rușine pentru noi; sunteți români, de aceea am să vă scap, dar trebuie ca imediat să părăsiți capitala. Ați văzut că sunteți înconjurați de jandarmi ruși și la toate gările sunt răspândite fotografiile d-voastră; mie mi-au trimis peste 90 de bucăți - ia d-le! Și prefectul îmi arată pachetul cu fotografii... - dacă veți fi prinși, vă vor împușca. Vă dăruiesc acest pachet cu fotografii, păstrându-mi numai una”. Prefectul le-a mai spus celor doi basarabeni că ei vor fi obligați să stea câteva zile ascunși într-un loc sigur, pentru ca ulterior să plece în acea zonă a Munteniei unde nu staționau trupe rusești, așteptând acolo până la deplina evacuare a teritoriului românesc de armata rusă.¹⁶

Versiunea ușor modificată a miraculoasei salvări a celor doi români basarabeni, inserată în paginile ziarului *Adevărul*, în anul 1916, vine cu câteva precizări importante. Din noua expunere a acestei istorii reiese că inițiativa privind salvarea lor nu aparținuse prefectului capitalei (așa cum ușor se subînțelege din citatul de mai sus, preluat din memoriile lui Arbure), venea chiar din partea guvernului român. Conform acestei versiuni, în cadrul întrevederii cu prefectul Radu Mihai, acesta le declarase celor doi basarabeni că „guvernul român, nevoind ca doi români, refugiați politici să fie împușcați de către ruși pe pământul României, a dispus să ne înlesnească părăsirea țării - sau dacă credem mai bine pentru noi - expedierea noastră în partea țării neocupată de armatele rusești, unde vom putea liniștit să așteptăm zile mai senine”¹⁷

Înainte de a părăsi Bucureștiul, N. Zubcu-Codreanu, conform mărturiilor memorialiste ale lui Z. Arbure, avusese o audiență la Dimitrie Brătianu, fratele primului ministru român și personalitate extrem de influentă în viața politică a României. Îi ceruse acestuia, în numele refugiaților politici basarabeni, protecția din partea guvernului român. D. Brătianu, după mărturiile lui Z. Arbure, s-a arătat a fi extrem de rezervat, declarându-i lui N. Zubcu-Codreanu că „statul român nu poate să dea adăpost unor nihiliști, că

nihilisti sunt primejdioși tuturor statelor, și că apoi, a se certa cu un stat așa de puternic ca Rusia, ar fi o nebunie, că basarabienii trebuie să îndure soarta lor cu resemnațiune”.

Aceste cuvinte ale fostului revoluționar care fusese unul din protagoniștii revoluției române de la 1848, după înfrângerea acesteia, fiind nevoit să-și caute refugiu peste hotare pentru a evita o eventuală deportare în Siberia de către autoritățile militare rusești, care împreună cu otomanii instituiseră un regim feroce de ocupație militară în cele două Principate Române, au produs o impresie penibilă asupra celor doi revoluționari basarabeni. Iată ce constatări amare face Z. Arbure în memoriile sale în legătură cu acest caz: „Această părere a unui om de stat, ne explica foarte lămurit, că noi, românii din Basarabia, n-avem ce aștepta de la frații noștri, a căror libertate au plătit-o străbunicii noștri, românii de la hotarele Nistrului și a Prutului, cu sângele lor, cu pierderea drepturilor lor de naționalitate. Și că trebuie pururea, până la ultima picătură de sânge, până la ultima răsufare, să îndurăm cu resemnațiune soarta noastră istorică. Buni sunt orheenii când despre vitejia lor povestesc cărțile noastre istorice - iar copiii acestor eroi, pribegi în patria murnă, sunt niște nihilisti primejdioși.”¹⁸

Cei doi români basarabeni s-au despărțit pentru totdeauna (fără să știe atunci acest lucru). N. Zubcu-Codreanu s-a îndreptat spre Curtea de Argeș, iar Z. Arbure - spre Ploiești (în zona controlată de armatele rusești), unde se aflau soția împreună cu cei doi copii ai săi. În scurt timp, la 31 decembrie 1878, N. Zubcu-Codreanu se stinge din viață în mod subit în or. Curtea de Argeș, în urma unei pneumonii contractate însoțite de o pericardită acută, iar Z. Arbure, după câteva luni de sejur clandestin la Ploiești, se reîntoarce la Geneva. Aici însă nu se va reține mult timp. În România, grupurile răzlețe ale socialiștilor români, împreună cu emigranții politici ruși, întreprind eforturi în scopul editării unei noi gazete de orientare socialistă, cu rol de catalizator în activitatea de constituire a unui partid politic socialist.

Pentru a participa în mod nemijlocit la organizarea și editarea unui nou organ de presă de orientare socialistă, Z. Arbure revine din nou (în aprilie 1879) în România. Către această perioadă el decide s-o rupă definitiv cu ideologia anarhistă și să se retragă din mișcarea revoluționară rusă. Actele teroriste erau considerate un fenomen reprobabil. În plus, era frustrat de tendințele de centralizare a acestei mișcări în detrimentul principiului federalist, care nu mai permitea reprezentanților populației alogene din imperiu să-și revendice drepturile și libertățile naționale, pe lângă cele cu caracter social. La Iași Z. Arbure află despre intențiile socialiștilor români de a edita un ziar cu un generic semnificativ - „Basarabia”. Va pleca ulterior la București, pentru a contribui personal la apariția acestei gazete.

Primul număr al *Basarabiei* a văzut lumina tiparului la 28 septembrie 1879. Din redacția acestei publicații făceau parte frații Ioan și Gh. Nădejde, T. Speranța, profesorul de liceu A. Dobroga din Iași și emigranții ruși N. Russel-Sudzilovski, C. Dobrogeanu-Gherea, P. Axelrod și românul basarabean Z. Arbure.¹⁹ Acesta din urmă, probabil, a influențat asupra programului publicației respective.

Abordarea chestiunii basarabene, apariția corespondențelor despre realitățile din provincia dintre Prut și Nistru, în paginile acestei publicații se datorează cu siguranță lui Z. Rali Arbure, unicul român basarabean în conducerea ei. Între altele, redacția ziarului căutase să explice cititorului în articolul de fond din primul număr că genericul „Basarabia” fusese preferat pentru ca „să nu dispară din inima românească amintirea despre cea de-a doua jumătate a Moldovei, aflată sub jugul barbar al Rusiei”²⁰

Suprimarea acestei publicații periodice s-a produs drept rezultat al unor continue presiuni exercitate de diplomații ruși acreditați la București și Iași asupra autorităților române. Cel de-al cincisprezecelea număr al acestui ziar a fost și ultimul.²¹

Z. Arbure se va detașa treptat de activitățile cu caracter socialist, însă, totuși, nu într-o măsură definitivă și ireversibilă, cum se întâmplase în cazul cu ideologia anarhistă.²² Nu-i exclus că rezervele sale față de socialiștii români fusesse generate de refuzul acestora de a aborda chestiunea basarabeană, care era pentru el una extrem de importantă.

Din cercul prietenilor intimi care vizitau frecvent casa lui Z. Arbure făceau parte câțiva români basarabeni, refugiați în Regat. Printre ei erau Bogdan Petriceicu Hasdeu, Constantin Stere, Axentie Frunză, Petre Cazacu. La începutul anilor '90 ai secolului al XIX-lea acest grup de basarabeni au format Societatea „Milcovul”, care își propunea să contribuie la reunirea provinciei dintre Prut și Nistru cu România, iar ceva mai târziu – Liga Culturală a Romanilor Basarabeni, ce urmărea scopuri similare.

Problematika basarabeană va fi una specială și în cadrul preocupărilor sale de publicist. În România Z. Arbure a desfășurat o activitate publicistică prodigioasă, activând în calitate de colaborator și redactor la publicațiile *Românul* (oficiosul Partidului Liberal, al cărui director era C. A. Rosetti), *Telegraful*, *Telegraful român* ș.a.²³ A colaborat și la „Revista nouă” editată de B. Petriceicu Hasdeu. Se va afirma și în literatura românească pentru copii, editând pe parcursul anilor 1891-1895, împreună cu un alt român basarabean, Victor Crășescu, revista „Amicul copiilor”, care își propusese să cultive tinerei generații „iubirea pentru patrie, iubirea pentru neam și iubirea pentru omenirea întreagă”²⁴ În paginile acestei publicații își va insera propriile schițe și povestiri cu caracter educativ, „pătrunse de duioșie și compasiune”, încercările în literatura de aventuri, povestirile atractive inspirate din F. Cooper și J. Verne („Istoria unui român în America”, „Diamantul pierdut”, „Frații Lupu” ș.a.). Va mai prelucra pentru copii operele artistice *Don Quijote de la Mancha* (Cervantes), *Robinson Crusoe* (Daniel Defo) și *Tartarin din Tarascon* (A. Daudet). Va redacta lucrări pe teme istorice (*Din viața Egiptului antic* și *Tudor Vladimirescu*) va publica câteva basme și legende mitologice.²⁵

În perioada anilor 1893-1894 Z. Arbure a colaborat în calitate de prozator la cotidianul bucureștean „Corespondența Română”, al cărui redactor responsabil era Ioan Slavici.²⁶ În 1894 publică volumul memorialistic *Temniță și exil*, în care va descrie înaintea lui C. Stere ororile închișorilor din Rusia. Vede lumina tiparului apoi lucrarea *Nihilistii*, consacrată revoluționarilor narodniciști ruși și jertfelor acestora. Anii pe care i-a petrecut în Elveția și-au găsit reflectarea în lucrarea *În exil*.

Despre valoarea memoriilor lui Z. Arbure, dar și despre naționalismul lui sincer și înflăcărat, marele istoric N. Iorga menționa următoarele: „Națianlist dintre aceia care înțeleg că iubirea cea mai mare e datoare să găsească și expresia cea mai stăpănută, Arbore, părtaș la agitațiile umanitarismului rusesc din tinerețea sa, nu putea să uite acele visuri de frăție între oamenii în care s-a vădit noblețea, aproape neînțeleasă astăzi, în vremea când omenirea se scuipe și se sângează, a generației sale. Memoriile pe care le-a publicat arată cât de trainice rămăseseră la dânsul amintirile unor zile în care era o înălțare a cugetelor și o curățenie a inimilor spre care râvnim în zadar astăzi, noi care îmbătrânim”.²⁷

În anul 1898, la prestigioasa editură a Academiei Române, va vedea lumina tiparului cea mai importantă lucrare a sa – *Basarabia în secolul XIX* – despre valoarea căreia același N. Iorga sublinia: „Cartea despre țara familiei lui este și până astăzi ce se poate găsi mai deplin, mai sigur și mai lămurit cu privire la Moldova de peste Prut. Academia Română s-a onorat publicând-o și ea, dacă nu i-ar lipsi așa de mult mijloacele, ar trebui să deie o a doua ediție, ținută în curent cu imensele schimbări care s-au petrecut de atunci: un Ștefan Ciobanu ar putea-o face mai bine decât oricare altul.”²⁸ La 1904 editează o altă lucrare prețioasă – *Dicționarul geografic al Basarabiei*.

Primii basarabeni care au reacționat prompt la schimbarea situației în Imperiul Rus în legătură cu declanșarea revoluției, în ianuarie 1905, au fost tocmai liderii celor două societăți ale românilor basarabeni din România – Liga Culturală a Românilor Basarabeni și Societatea „Milcovul”. La sfârșitul lui ianuarie 1905, B. Petriceicu Hasdeu, Z. Arbure, P. Cazacu, A. Frunză, Ion G. Bibicescu (regățean, fost director politic și proprietar al cotidianului „Telegraful Român” în anii 1888-1891), în numele Ligii Culturale a Românilor Basarabeni, emit un manifest adresat populației românești din Regat și din Basarabia. În condițiile revoluției care se declanșase în Imperiul Rus, liderii acestei ligi își asumau responsabilitatea să pledeze pentru apărarea românilor basarabeni refugiați în Regat. În cazul unui eventual exod al populației din Basarabia în România, Liga promitea să protejeze și să asigure cu cele necesare pe refugiații basarabeni. În mod special, conducerea Ligii promitea ajutor și susținere tinerilor basarabeni, sosiți în România, la înmatricularea lor în instituțiile de învățământ din Regat.²⁹

În scurt timp acest document a devenit cunoscut atât diplomaților ruși acreditați în România, cât și autorităților țariste din Basarabia. Ambasadorul rus de la București, N. Ghirs, considera că, prin emiterea acestui manifest, Comitetul Central al Ligii Culturale a Românilor Basarabeni urmărea un scop politic bine determinat: sub pretextul salvării românilor de adversitățile suportate de ei în Basarabia, aceștia erau îndemnați, îndeosebi tineretul studios, să emigreze în România, promițându-li-se aici să li se asigure întreaga protecție. La 11 februarie 1905, N. Ghirs a transmis un exemplar al acestui document Ministrului Afacerilor Externe al României, care era însoțit de un demers oficial al Legației rusești de la București, în care se menționa, între altele, că era „de interesul guvernului român de a pune limită condamnabilei propagande care poate conduce la neplăcute neînțelegeri între țările noastre”. În scurt timp, Ministrul de Externe al Imperiului Rus informa pe omologul său de la interne, A. Bulghin, despre intenția unor basarabeni, refugiați în România, „de a profita de împrejurările actuale pentru a iniția o propagandă românească în gubernia Basarabia”. Acesta din urmă, la rândul său, însărcina șeful poliției imperiale să întreprindă măsuri pentru a curma „extrem de nedorita propagandă”.³⁰

Autoritățile țariste din Basarabia au fost somate să ia măsuri pentru a contracara acțiunile Ligii Culturale a Românilor Basarabeni în provincia dintre Prut și Nistru. La 22 februarie șeful adjunct al Direcției jandarmeriei guberniale, responsabil pentru județele Chișinău, Akkerman și Ismail, prin intermediul unei circulare secrete, angaja șeful postului de jandarmi Leova să supravegheze vigilent asupra unei eventuale difuzări a manifestului Ligii în Basarabia și, în caz de interceptare a lui, să se stabilească „timpul, locul unde a fost găsit și persoana care-l răspândește”.³¹

În ciuda unor atare măsuri de precauție, acest document a fost, totuși, difuzat în Basarabia, fapt confirmat de documentele de arhivă.

În același an, 1905, membrii „Societății «Milcov» a Românilor Basarabeni”, precum și ai „Ligii Culturale a Românilor Basarabeni”, întreprind o tentativă de constituire a unei formațiuni politice cu denumirea Partidul Național Român din Basarabia, care trebuia să apere cauza conaționalilor lor aflați sub ocupație țaristă. Protagonistul principal al acestei inițiative a fost Z. Arbure. Pentru început s-a decis să se editeze o publicație periodică de limbă română, cu genericul „Basarabia”, ce urma a fi difuzată în mod clandestin în provincia dintre Prut și Nistru și care trebuia să joace rolul de catalizator în procesul de constituire al viitoarei formațiuni politice. Scopul urmărit era mobilizarea românilor basarabeni (în condițiile când revoluția cuprinsese întreg imperiul) la lupta pentru redobândirea drepturilor naționale, suprimate de autoritățile țariste. În nr.5 al ziarului a

fost publicat programul Partidului Național Român din Basarabia, care includea un șir de deziderate ale mișcării naționale din provincia înstrăinată.

În program se revendica autonomia administrativă a Basarabiei. În administrație era preconizată utilizarea obligatorie a limbii „celor administrați - adică limba moldovenească”. În același context se mai făcea următoarea precizare: „În administrația din Basarabia să nu fie un dregător care să nu știe să vorbească în limba moldovenească”. Folosirea limbii române era prevăzută la fel și în organele de justiție: pentru toți angajații acestor instituții cunoașterea limbii populației majoritare era absolut obligatorie.

Se preconiza, de asemenea, predarea în limba română în școlile din Basarabia. Fiecare copil între vârstele de 8 și 11 ani era „dator a învăța în școala moldovenească”.

În problema unirii Basarabiei cu România se recurgea la o stratagemă menită să neutralizeze eventualele suspiciuni din partea autorităților țariste. Unirea, pentru moment, era considerată imposibilă, deoarece în România, în viziunea autorilor programului, nu fusese încă instituite libertățile democratice.

Erau revendicate, de asemenea, libertatea conștiinței, „libertatea cuvântului scris și vorbit”, inviolabilitatea persoanei, votul universal, direct și secret.

Pentru tinerii basarabeni se cerea exercitarea serviciului militar în Basarabia.

În program și-a găsit, de asemenea, reflectare spinoasa problemă agrară. Pământul aflat în posesiunea boierilor, mănăstirilor, „generalilor și coconilor”, împrumutării de împărat, urma a fi răscumpărat de „clasa țărănească, care cu mâinile sale îl muncește și îl va munci”.³²

Ziarul „Basarabia”, alături de alte publicații periodice basarabene de limbă română, și-a adus contribuția la revigorarea conștiinței naționale a românilor basarabeni. Ștefan Usinevici, un fruntaș al mișcării naționale din Basarabia, afirmă că acest ziar era lecturat chiar și de basarabeni mobilizați în armata țaristă ce luptau în Manciuria împotriva japonezilor, în timpul războiului ruso-japonez.³³

Această publicație și-a încetat activitatea, așa precum mărturisise însuși Z. Arbure, din cauza lipsei de mijloace financiare. În același context, naționalistul basarabean mai menționa că el fusese somat în mod ultimativ de către principele rus Dolgerukov și de ministrul Legației ruse de la București, N. Ghirs, „ca să înceteze scoaterea acestui ziar”. Refuzase să se conformeze acestor amenințări și atunci autoritățile țariste au decis să admită editarea la Chișinău a unui ziar cu caractere chirilice³⁴ (este vorba despre ziarul cu același generic „Basarabia”, care a apărut în decurs de 11 luni - mai 1906 - martie 1907 în capitala provinciei dintre Prut și Nistru). Această versiune a lui Z. Arbure nu se confirmă, cel puțin deocamdată, cu alte dovezi concludente. În același timp ea pare să conțină o anumită doză de credibilitate, dacă se ia în considerare faptul că ziarul editat la București se deosebea în mod radical de alte organe de presă basarabene care vor apare în anii 1906- 1907, tocmai prin modul mult mai tranșant și temerar de abordare a politicii promovate de autoritățile țariste în Basarabia. Vom aduce în acest sens doar un singur exemplu de atitudine intransigentă a publicației bucureștene: „Cotropitorul barbar, se menționa în același program al FNR, a călcat în picioare toate drepturile noastre de neam; a desființat școlile ce au existat, a distrus și pustiit mănăstirile, a transformat biserica noastră autocefală într-una rusă necanonică, a prigonit limba românească, a oprit orice carte de a se aduce în țară, și-a bătut joc de tot ce e român, adoptând în limba sa barbară numele de «moldovan» drept un cuvânt de ocară”.³⁵

După înfrângerea revoluției ruse din anii 1905-1907, Z. Arbure și camarazii săi, în mare parte, originari din stânga Prutului, nu s-au dezis de difuzarea literaturii clandestine printre conaționali lor din provincia înstrăinată. În condițiile când forțele conservatoare din Imperiul Rus își luaseră revanșa și revoluția fusese înfrântă, Z. Arbure și basarabeni

refugiați în Regat au considerat necesar să revină la această activitate, care, în viziunea lor, avea scopul să contribuie la consolidarea forțelor antițariste. Aceasta trebuia să zdruncine edificiul regimului autocrației ruse, creându-se astfel premise favorabile pentru lupta de eliberare națională a popoarelor subjugate. Un agent al Siguranței generale a Statului Român raporta superiorilor săi că, în ziua de 29 martie 1909 - ziua Paștelui, urma să fie convocată o întrunire în satul Buftea (o suburbie a Bucureștiului), în casa doctorului Petre Cazacu (român basarabean refugiat în Regat) cu participarea lui Z. Arbure, a celor două fiice ale sale - Ecaterina și Nina, - a lui S. Cujbă (fiul scriitorului basarabean Victor Crănescu, refugiat în România), C. Dobrogeanu-Gherea (care trebuie să sosească de la Ploiești) și a unui grup de studenți în frunte cu studentul ieșean, M. Vântu, originar, de asemenea din Basarabia. Agentul Siguranței n-a reușit să afle ce probleme urmau a fi puse în discuție în cadrul acestei întrevederi, însă, câteva luni mai târziu, la 11 iunie 1909, tot el raporta că Z. Arbure expediase la Iași, pe numele studentului M. Vântu o partidă de broșuri cu caracter revoluționar, pe care ultimul le-a transportat în Basarabia, la Chișinău, predându-le unei rude de-a lui Arbure, care, la rândul ei, le-a difuzat printre țărani și muncitori.³⁶

În perioada ce a urmat primei revoluții ruse, Z. Arbure a continuat să rămână devotat principiului enunțat încă în timpul acesteia - să-i ajute pe toate căile pe conaționali săi din Basarabia care se refugiaseră în România. De o grijă specială se bucurau tinerii basarabeni. Astfel, agentul Siguranței române cu pseudonimul „Basarabeanul”, în nota sa informativă din 18 februarie 1911, relatează că în casa lui Z. Arbure îl întâlnește pe un român din Basarabia cu numele Niță, care își luase licența în drept la Universitatea de la Iași și care, datorită recomandărilor lui Arbure, obținuse un post de profesor de limba rusă la Școala de Cavalerie din Târgoviște.³⁷ Același agent al Siguranței mai relatează că „acest Niță, după spusele lui Arbure, strânge în jurul său pe toți basarabeni tineri și-i cultivă pe ei după cum cere dl. Arbure”. În urma unor investigații suplimentare ale Siguranței Statului s-a stabilit că acest profesor de limba rusă, originar din Basarabia, se numea Sterie Niță și era angajat la Școala de Cavalerie din Târgoviște de la 1 ianuarie 1911.³⁸

Oameni de bună credință din Regat și refugiați basarabeni în cadrul diferitelor întruniri și prin intermediul presei periodice au condamnat intențiile autorităților țariste de a sărbători în mod pompos centenarul anexării (eliberării, în versiunea rusească) Basarabiei. Printre protagoniștii manifestațiilor din Regat s-a evidențiat în mod special și bătrânul Arbure. Din raportul unui agent al Siguranței Statului desprindem informația că în ziua de 13 mai 1912 studenții din București s-au convocat într-o ședință specială, în cadrul căreia au fost „veștejite” (condamnate, înfierate) serbările proiectate în Rusia privind aniversarea unui centenar de la răpirea Basarabiei. La întrunire a luat cuvântul Zamfir Arbure. Declarația făcută de el a fost ulterior comentată pe larg de către intelectuali și în cercurile politice ale capitalei, menționându-se, între altele, că Arbure fusese autorizat de Majestatea Sa Regele să vorbească într-o manieră atât de îndrăzneată, prin care era dată în vileag și atitudinea lui Carol I față de preconizatele serbări din Rusia. Reproducem în continuare această afirmație a naționalistului basarabean: „Am avut ocazia să vorbesc mai zilele trecute cu făuritorul României moderne, și el mi-a zis: «E adevărat că proiectează serbări pentru aniversarea anexării? Ce greșală face! Noi am apărut pământul acesta la Grivița în momente pe care n-ar trebui să le uite. Rău face că vor să ne sfideze cu ceea ce-au plănuțit».”³⁹

Suita manifestărilor prilejuite de trista aniversare a unui centenar de la rășluirea Moldovei dintre Prut și Nistru a împulsionat activitatea diferitelor societăți ale românilor basarabeni refugiați în Regat. Tot mai mult se conștientiza faptul că era absolut necesară

fuzionarea acestor societăți în una singură, pentru a conferi activității naționale a românilor basarabeni, stabiliți în România, mai multă coerență și eficiență.

Tot din raportul unui agent al Siguranței Statului aflăm că în ziua de 2 iunie 1912, la ora 20.30 seara, în incinta Universității din București s-a întrunit într-o ședință Societatea studenților basarabeni, care făcea parte din Cercul Basarabean. La această ședință participase Z. Arbure și ajutorul primarului Bucureștiului (numele acestuia, din păcate, este indescifrabil în documentul de arhivă). Președintele societății studenților și Z. Arbure au propus ca Cercul Basarabean să fuzioneze cu Societatea „Milcov”, al cărei președinte era Z. Arbure. În cadrul fuziunii, Societatea „Milcov” promitea să doneze 12.000 lei pentru scopuri de binefacere. În urma dezbaterilor s-a luat decizia ca toate societățile care întruneau români basarabeni, refugiați în Regat, să fuzioneze și să formeze un Cerc Unic Basarabean. S-a decis, de asemenea, ca toate comitetele de conducere ale acestor societăți existente să se dizolve în decursul unei săptămâni și să se procedeze la alegerea unui nou Comitet. Tot atunci „urma să se sfințească drapelul Cercului care trebuia să fie de culoare albă pe jumătate auriu, având în centru un cap de bour, care reprezenta simbolul Basarabiei”.⁴⁰

În aceeași ședință ajutorul de primar a promis să obțină acordul Primăriei privind retribuirea pe gratis a unui loc pentru construirea unui cămin pentru românii basarabeni, construcția căruia trebuia să coste 800000 de lei. Începând cu 1912, în acest cămin trebuiau să fie aduși anual câte 50 de români din Basarabia, întreținerea lor fiind pusă pe seama de Cercului Basarabean. Acești tineri urmau a fi înscriși la diferite școli de meserii din oraș, iar în fiecare seară ei trebuiau să frecventeze cursurile profesorului Petrotopol, originar din Basarabia.

La încheierea acestei ședințe i s-a oferit cuvântul lui Z. Arbure, care a declarat că pentru bunul mers al activității Cercului refuza să fie ales în Comitetul de conducere. Promitea însă să-și depună toate silințele pentru ca activitatea Cercului să progreseze, obligându-se să reînființeze vechea tipografie cu caractere chirilice din perioada primei revoluții ruse, când editase ziarul „Basarabia”, pentru a reîncepe editarea acestei publicații. Mai mult ca atât, el își manifestase intenția să înființeze o tipografie românească în or. Chișinău.⁴¹

În cei doi ani ai neutralității României (1914-1916), Z. Arbure fusese unul din reprezentanții reductibili ai orientării germanofile, care pleda cu consecvență pentru aderarea statului român la blocul militar-politic al Puterilor Centrale și eliberarea Basarabiei de sub ocupația țaristă. În nenumăratele sale articole, publicate în organele de presă ale acestei orientări politice, a căutat să demonstreze cu probe concludente oportunitatea imperioasă a opțiunii pentru cauza românilor basarabeni.⁴² În anul 1915, în toiul aprigelor polemici dintre antantofili și germanofili, reeditează, sub formă de broșură, câteva fragmente din studiul său fundamental *Basarabia în secolul XIX* cu un generic semnificativ *—Liberarea Basarabiei*. Prin intermediul acestei lucrări patriotul basarabean a căutat să atenționeze opinia publică din Regat asupra caracterului românesc al provinciei dintre Prut și Nistru și pericolului care plana asupra românilor basarabeni (în cazul aderării României la puterile Antantei) de a fi denaționalizați și asimilați cu desăvârșire de politica rusificatoare a țarismului.

După Unirea Basarabiei cu România de la 1918, cu toate că atinsese vârsta de pensionare, a continuat să desfășoare activități publice, având o predelecție specială pentru cea publicistică, colaborând și cu un șir de publicații periodice basarabene, mai ales cu revista „Viața Basarabiei”. În perioada ce a urmat după 1918, a continuat să exercite funcția de profesor de limbi slave la Școala Superioară de Război, activitate ce o inaugurase în anul 1899 și care a durat până în 1931. În decurs de 30 de ani a condus

Biroul și Buletinul Statistic al orașului București, adunând la primărie o bibliotecă de câteva mii de volume.⁴³ În calitate de publicist adeseori își manifesta dezacordul față de unele decizii ale guvernelor României pe care le considera greșite. Este adevărat că și el a dat greș, în anumite situații. Pentru una din erorile comise familia sa va plăti extrem de scump. Z. Arbure salutase victoria puciului bolșevic, din octombrie 1917, iar fiica sa, Ecaterina, chiar emigrase în URSS, fiind nurnită, peste o anumită perioadă de timp, în funcția de ministru al ocrotirii sănătății în butaforica R.A.S.S. Moldovenească din stânga Nistrului. Ea n-a putut evita monstruoasele represiuni care se declanșaseră în a doua jumătate a anilor '30 și a fost condamnată de „troica” enkavedistă la moarte.

Z. Arbure a decedat la 3 aprilie 1933, la vârsta de 87 de ani. În necrologul semnat de marele istoric N. Iorga, se menționa, între altele: „În omul acesta de o blândețe fără margini, de o seninătate ca a înțelepților din antichitate era o adevărată comoară din aceea ce nația noastră are mai bun ca judecată dreaptă, simțire aleasă și desăvârșită cinste”⁴⁴

NOTE

¹ În lucrările consacrate lui Z. Arbure mult timp a fost indicată o altă dată a nașterii lui – 1848. Istoricii Gh. Tulbure și V. Frelix au descoperit în arhivă actul de botez al lui Z. Arbure, în care era arătată data exactă a nașterii sale. V. Frelix, Gh. Tulbure, *Rodul unor investigații în „Zorile Bucovinei”*, 1985, 22 septembrie.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (A. N. R. M.), Fond 88, registru 1, dosar 486, f. 1-2.

³ Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1940, p. 172-173; A. N. R. M. fond 88, registru 1, dosar 486, f. 2.

⁴ Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore*, Chișinău, 1983, p. 18-21; Zamfir Arbure, *Temniță și exil*, în „Zamfir Arbure, Opere alese, Chișinău, 1957, p. 36-37.

⁵ *Sovetskaia Istoriceskaia Anticlopedia*, vol. 6, Moscova, 1965, p. 711

⁶ Zamfir Arbure, *Temniță și exil...*, p. 67-68

⁷ Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...* p. 26-30

⁸ Zamfir Arbure, *Temniță și exil...*, p. 74-75; Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...*, p. 30-31

⁹ Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...* p. 34; P. Zavulan, *Zamfir Arbure în „Istoria literaturii moldovenesti”*, vol.5, Chișinău, 1988, p.550.

¹⁰ Zamfir Arbure, *În exil*, în „Zamfir Arbure”, *Opere alese*, Chișinău, 1957, p. 164; Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...*, p.35.

¹¹ Istoricul I. Felea consideră că Z. Arbure vizitase pentru prima oară România în anul 1873 (I. Felea, *Bătrânul Arbore și creștile sale*, în „Magazin Istoric”, nr.7, 1971, p.9)

¹² Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...*, p. 60

¹³ *Ibidem*, p. 63-69.

¹⁴ *Ibidem*, p. 130-132; P. Zavulan, op.cit., p.551.

¹⁵ Zamfir Arbure, *În exil...*, p.358-265; Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...*, p. 124-128.

¹⁶ Zamfir Arbure, *În exil...*, p. 356-369.

¹⁷ A. N. R. M. ,Fond 691, registru 2, dosar 33, f.69.

¹⁸ Zamfir Arbure, *În exil...*, p. 372.

¹⁹ Al. Moșanu, *Socialisticeskoe dvijenie v Rumânii*, Chișinău, 1977, p. 52; Gh. Tulbure, *Zamfir Ralli-Arbore...*, p. 142-143.

²⁰ Arhiv vneșnei politiki Rossiskoi Imperii (A. V. P. : R. I.), fond 312, op. 1, d. 2187, f. 1; A. N. R. M., fond 297, registru 1, dosar 10, f. 3.

²¹ A. V. P. R. I., fond 312, op. 1, d. 2187, f. 2-15.

²² I. Felea, *Op. cit.*, p. 10.

²³ I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești 1790-1990*, București, 1996, p. 463; I. Felea, *Op. cit.*, p. 10. La începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, în perioada când Z. Arbure deținea funcția de redactor la cotidianul bucureștean de orientare liberală „Telegraful”, el publică în paginile lui corespondențe din Odesa și Sankt-Petersburg, semnându-le Z. A.

²⁴ I. Hangiu, *Op. cit.*, p. 34.

²⁵ I. Felea, *Op. cit.*, p. 10-1; E. Șt. Holban, *Contribuția Basarabiei la cultura românească. Toponimie și identitate, națională*, 1997, p. 46-47.

²⁶ I. Hangiu, *Op. cit.*, p. 111.

²⁷ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, Chișinău, 1990, p. 317.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A. V. P. R. I., fond 151, reg. 1, dosar 2796, f. 4; I. Varta, *Unele aspecte privind mișcarea națională în Basarabia la începutul secolului al XIX-lea* în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4, 1993, p. 14-15.

³⁰ A. V. P. R. I., fond 151, reg. 1, dosar 2796, f. 4.

³¹ A. N. R. M., fond 297, reg. 9, dosar 26, f. 1-2.

³² Ziarul „Basarabia”, nr. 5, 1905, p.1 (Biblioteca Academiei Române).

³³ I. Varta, *Trezirea conștiinței naționale și ziarul Basarabia* în „Literatură și Artă”, nr. 11, 1998, p. 7.

³⁴ A. N. R. M., fond 691, registru 2, dosar 33, f. 161.

³⁵ I. Varta, *Trezirea conștiinței...*, p. 7.

³⁶ A. N. R. M., fond 691, registru 2, dosar 33, f. 54, 60

³⁷ *Ibidem*, f. 76.

³⁸ *Ibidem*, f. 77.

³⁹ *Ibidem*, f. 160.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 161.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, f. 259-262.

⁴³ I. Felea, *Op. cit.*, p. 10.

⁴⁴ N. Iorga, *Op. cit.*, p. 317.

Nicolae Enciu

REGIMUL ALIMENTAR AL POPULAȚIEI RURALE DIN BASARABIA INTERBELICĂ

În anii anteriori primei conflagrații mondiale, atât în Vechiul Regat, cât și în Basarabia, aflată în componența Imperiului țarist, preocuparea de studiul problemei alimentației populației, în special a celei rurale, a fost doar accidentală, metodă utilizată fiind, preponderent, cea empirică, de culegere directă a datelor, prevalând asupra celei statistice și anchetei monografice.

În literatură s-a menționat caracterul sumar și, adeseori, eronat al opiniei curente privind structura etnică a populației Basarabiei¹. Aceeași confuzie a dominat opinia publică a Rusiei țariste și în ceea ce privește alimentația populației guberniei. Deși doar cu rare excepții porumbul a depășit 50% din rația alimentară a populației rurale din Basarabia², și aceasta deoarece cantitatea de porumb colectat a fost în permanență aproximativ egală cu cea de grâu de primăvară și de toamnă, cantitățile culturilor respective variind în jurul cotei de 25% din totalul plantelor cultivate³, totuși, cercetătorii de până la 1918 au situat în mod constant mărnașlia în capul listei bucatelor naționale ale moldovenilor⁴. Precum sublinia etnologul Petre Ștefănuță, "sub stăpânirea rusească n-a existat nici o grupare serioasă care să studieze științific viața moldovenilor din Basarabia. Stăpânitorii au fost foarte nepăsători față de viața celor subjugați, iar dintre intelectualii moldoveni, care au trecut prin școlile rusești, mulți s-au înstrăinat și s-au îndepărtat de masele moldovenești din mijlocul cărora se ridicaseră⁵".

Spre deosebire de Basarabia, unde cercetarea demografică nu a înregistrat careva progrese notabile, la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Vechiul Regat se produce o turnură evidentă spre problematica populației⁶. Acest fenomen a fost determinat de evoluția activității științifice, manifestându-se deopotrivă în științele naturii și ale societății, în vârtejul căreia a fost atrasă și demografia. Concomitent cu aceasta, participând la Congresele internaționale de statistică, de igienă și de

demografie, cercetătorii români au sesizat importanța subiectelor abordate și au tras concluzii metodologice și teoretice pentru activitatea demografică din România⁷. Impulsul venit din partea medicinei, a igienei sociale și a economiei agrare, cu problema centrală "chestia țărăneasă" a făcut posibilă apariția primelor lucrări referitoare la regimul alimentar al populației rurale⁸.

Totuși, ridicarea problemei alimentației la treapta unei preocupări de ordin național și internațional, care să intereseze mase tot mai largi de populație, se produce doar după prima conflagrație mondială și a fost datorată, în primul rând, organizației de Igienă a Ligii Națiunilor și Comitetului tehnic pentru problema alimentației⁹. O serie de cercetări asupra regimului alimentar, bazelor fiziologice ale alimentației, igienei, agriculturii și politicii economice, asupra politicilor naționale de alimentație, producției, consumației și prețurilor, precum și anchetele asupra vieții rurale au pus în evidență dificultățile și complexitatea problemei. Pe de altă parte s-a căutat să se standardizeze investigațiile și să se omogenizeze informația, astfel încât rezultatele cercetărilor să fie concludente și comparabile. Cea mai importantă contribuție, în această ordine de idei, a fost adusă de Societatea Națiunilor, prin Organizația de Igienă și Comisiunea Tehnică a Alimentației, cu lucrările aparținând eminentului profesor de la Universitatea din Bruxelles, dr. E.T. Bigwood¹⁰.

Cercetările asupra alimentației devin din ce în ce mai numeroase și în România interbelică, prin eforturile institutelor de igienă și sănătate publică de la București (dr. George Banu) și Cluj (prof. Iuliu Moldovan), ale Institutului Central de Statistică (dr. Sabin Manuilă, dr. D.C. Georgescu), prin cercetările de teren ale școlii monografiilor sociologice a prof. Dimitrie Gusti¹¹. Concomitent, pornind de la convingerea că ameliorarea regimului alimentar al populației rurale constituie "o problemă esențială, nerezolvată încă" (dr. D.C. Georgescu)¹² în aceeași perioadă s-au scris și lucrări speciale privind alimentația poporului român¹³.

Pe de altă parte, preocuparea pentru alimentația păturii țărănești a câștigat tot mai mult teren în opinia publică românească din perioada interbelică. O dovadă în această privință o constituie inaugurarea, la finele perioadei cercetate, la București, a Institutului pentru studiul alimentației muncitorului și a unui alt institut – pentru studiul fiziologiei muncii¹⁴.

Investigațiile din perioada interbelică în diferite localități rurale au fost elaborate și realizate conform unui program complex, care cuprindea indici de comparație a alimentației populației satelor cercetate față de cei ai regiunii respective, a calității și cantității articolelor alimentare mai des folosite, a repartizării consumului pe cap de familie și de locuitor, a variației hranei și valorii ei nutritive după anotimp și muncile agricole prestate, a igienei alimentare în gospodărie, a alcoolului consumat în familie, a alimentației copiilor la școală etc.¹⁵.

Deși problema alimentației populației rurale a intrat cu o relativă întârziere în preocupările specialiștilor, iar informațiile existente sunt lipsite de continuitate și culese după metode diferite și, din această cauză, comparabile doar parțial¹⁶, totuși, cercetătorul dispune de o bază de date suficientă – statistică, economică și de altă natură – pentru a restabili, în aspectele ei esențiale, situația reală a alimentației populației rurale din Basarabia interbelică.

* * *

Având o influență covârșitoare asupra dezvoltării și menținerii potențialului vital al individului, alimentația constituie una din cele mai importante probleme ale medicinei sociale, temelia sănătății populației rurale¹⁷. La modul general, alimentația este determinată de trei factori principali: mediul fizic, structura social-economică și

caracterele etnice ale populației¹⁸. Variațiile unuia sau ale mai multor dintre factorii nominalizați explică deosebirea tipurilor alimentare ale diverselor popoare.

Influența mediului fizic asupra alimentației populației este incontestabilă. În linii mari, geografia alimentară este determinată de zonele climatice. Totuși, în cadrul larg trasat de posibilitățile mediului fizic, factorul social-economic este cel care determină tipul alimentar al populației. Aserțiunea în cauză este confirmată de faptul că, în hotarele continentului european din perioada interbelică, zonele alimentare se suprapuneau fidel pe zonele de economie socială. Or, la o anumită fază a evoluției sociale, geografia alimentară se suprapune pe geografia tipurilor economice și sociale.

Din acest punct de vedere, cercetătorii problemei alimentației au grupat popoarele europene în două zone, ce se diferențiau tranșant. Locuitorii țărilor din centrul și estul Europei, țări cu o vișuroasă viață industrială și urbană, care au adoptat un tip alimentar, ce poate fi definit drept tip industrial, congruent sau identic celui urban. În zonele de est și de sud ale Europei, în țările cu o structură predominant agrară, locuitorii au conservat, în marea lor majoritate, un tip de alimentație rural, agricol¹⁹. Referitor la particularitățile etnice ale alimentației, acestea constituie vestigiile unui proces milenar de cristalizare, cu rădăcini adânc implantate în trecut, legate fiind de ciclurile culturale și modul arhaic de viață a popoarelor²⁰.

Apartenența României interbelice, alături de Polonia, Estonia, Bulgaria, Iugoslavia și Lituania, care aveau în medie cca 74% din populația activă ocupată în agricultură, la grupul țărilor europene cu structura predominant agrară, deci și a populației ei la tipul de alimentație rural, agricol, este evidentă, având în vedere că populația rurală a României constituia, în 1930, 79,9% din total și 82,7% din populația activă era ocupată în exploatarea solului în regim de exploatare familial, iar în Basarabia populația activă ocupată în exploatarea solului fiind chiar de 89,1% din total²¹.

Din acest punct de vedere, două au fost caracteristicile dominante ale alimentației populației rurale din România interbelică, acolo unde se păstrase mai puțin modificată de influențele recente: hrana predominant vegetală și cerealiară, în primul rând, și, în rândul al doilea, lipsa obiceiului panificației în alimentația zilnică²². Prima caracteristică era, într-o anumită măsură, comună tuturor popoarelor vecine României, constituind o particularitate a alimentației țărănești de pretutindeni. Cea de-a doua caracteristică, referindu-ne la alimentația europeană din perioada interbelică, era oarecum proprie populației României. Ea nu-și găsește o explicație suficientă în adoptarea recentă a porumbului, cereală nepanificabilă, ca aliment principal al păturii țărănești, ci se afla în legătură cu o serie de particularități etnologice mai profunde.

Prima mare schimbare s-a produs în secolul al XVII-lea, prin introducerea porumbului în rația alimentară a țăranimii române. Această cereală nepanificabilă nu a modificat esențial obiceiurile alimentare ale populației. Ea a moștenit rolul străvechiului mei. Mălaiul (cuvânt care desemna în unele regiuni meiul), mămăliga au continuat să coexiste și să fie, ca până atunci, temelia hranei țăranului. Porumbul a salvat în repetate rânduri țăranimea română și din alte țări de foamete și a evitat o criză economică gravă. Totuși, noua plantă americană avea marele dezavantaj de a cere, pentru a nu fi vătămătoare, o alimentație bogată în proteine animale.

Referitor la alimentația populației rurale din Basarabia de până la 1918, cercetătorii problemei în cauză au menționat două regimuri de alimentație: bucate de fruct și de post. Bucatele de fruct preparate în familiile țărănești constau, de obicei, din borș cu carne, unghie cu ceapă, borș cu tăieței, ciorbă de pui, varză cu slănină, plachie din orez sau porumb, răcături, zeamă, frecăței, sarmale etc., iar în calitate de desert se serveau plăcinte, învârtite, colțunași și prăjituri. În zilele de post, alimentația populației rurale consta din

borș cu fasole, varză, mazăre, tăleței, pește sărat, castraveți murați, turte de post, chisăliță de mere, pere etc.²³. Aceiași autori remarcă, totodată, că bucate de acestea românești, care altădată erau obișnuite la masa țaranului, acum (la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. - N.E.) apar numai la zile mari, iar, de obicei, țaranul se hrănește rău și neîndestulător pentru munca câmpului și viața în aer²⁴. Meniul obișnuit al țaranului basarabean devenise mămăliga, consumată cu varză acră sau cu alte legume.

* O problemă deosebit de gravă atât pentru populația rurală din Vechiul Regat, cât și pentru cea a Basarabiei de până la 1918 devenise consumul excesiv al băuturilor alcoolice, favorizat de abundența viilor, fructelor și a diverselor materii prime vegetale ce serveau la fabricarea alcoolului. Cu toate că poartă un caracter relativ, o statistică datând cu anul 1907 indică 33,3% capi de familie făcând în permanență abuz de băuturi tari în Moldova, 19,6% în Dobrogea, 12% în Muntenia și 9,1% în Oltenia²⁵.

Referitor la băuturile consumate în mod curent în Basarabia, acad. L.S.Berg indică compoturile, braga și vinul²⁶. În schimb, conform opiniei lui Z.Arbut, contactul țaranului român basarabean cu populația rusească a produs asupra acestuia o influență negativă prin faptul că "unde e rus, e și rachiul"²⁷. Potrivit unor statistici de la începutul secolului al XX-lea, în Basarabia se consumau anual 870000 vedre de rachiu și 2500000 vedre de vin²⁸. Același autor consemnează că "alcoolismul cu cortegiul său de boale băntuie prin sate și, cu toate că țaranul român niciodată prin firea sa nu poate deveni bețiv ca alte popoare, totuși dânsul nu mai posedă acea cumpătare străbună pentru băutură"²⁹. Conform unor mărturii documentare, în preajma anului 1918, alcoolismul era răspândit în Basarabia într-o largă măsură care, ca și tifosul exantematic, tuberculoza, pelagra, sifilisul și malarială făceau ravagii prin satele basarabene³⁰.

O influență incontestabilă asupra întregii vieți economice și sociale a satelor și a populației rurale în ansamblu a avut-o declararea și realizarea reformei agrare din 1918-1924. Aplicarea integrală a Legii de reformă agrară pentru Basarabia a avut drept consecință exproprierea a 1207344 ha de la 4280 moșii și împrăștierea a circa 357016 capi de familie, pe o suprafață de 1098045 ha, dintre care 262536 români basarabeni și 94480 reprezentanți ai minorităților naționale³¹. Dacă în perioada anterioară aplicării reformei agrare proprietățile cuprinse între 0-100 ha constituiau în Basarabia 55,2% din suprafața totală cultivabilă, iar cele ce depășeau suprafața de 100 ha - 44,1% din total, atunci după reforma agrară proprietățile cuprinse între 0-100 ha au ajuns să dețină 91,6% din suprafața totală cultivabilă a Basarabiei, iar cele de peste 100 ha au fost reduse la doar 8,4% din total³².

Drept rezultat al trecerii de la marea proprietate latifundiară la mica gospodărie țărănească, a fost puternic stimulat interesul țaranului pentru folosirea raii bună a pământului, pentru ameliorarea, mijloacelor și metodelor de cultură³³. În pofida caracterului paliativ al reformei agrare, majoritatea pământurilor moșierești au trecut în mâinile țaranilor fără sau cu puțin pământ. În Basarabia au fost împrăștiți integral 90904 capi de familie ce nu aveau pământ de fel și alți 280269 cu loturi de completare, ce nu dispuneau de pământ suficient³⁴. Reforma a contribuit la mărirea și consolidarea proprietății țărănești bazate pe munca sateanului și a familiei sale și a marcat o considerabilă creștere a standardului de viață a țaranului³⁵.

În comparație cu perioada anterioară reformei un număr sporit de țărani reușesc acum să-și asigure mijloace de trai din munca propriului pământ. Statisticile înregistrează un consum mai mare de alimente pe cap de locuitor. Consumul anual de carne oscila, în mediul rural, între 29,8 kg în Bucovina și 65,1 kg în Banat; cel de lapte între 96,6 litri în Dobrogea și 227,7 litri în Bucovina; zahărul între 2,0 kg în Oltenia și 6,2 kg în Banat³⁶. Iată datele privind consumul mediu anual de carne, lapte și zahăr pe unitate de consum în

diferite provincii ale României interbelice, calculate de către dr. D.C.Georgescu în baza unor anchete parțiale³⁷.

Tabelul 1

Felul produselor	Banat	Basarabia	Bucovina	Dobrogea	Moldova	Muntenia	Oltenia	Transilvania
Carne (kg)	65,1	35,0	29,8	44,4	43,5	40,7	39,5	41,6
Lapte (litri)	187,7	102,8	227,7	96,6	162,1	129,0	93,1	185,0
Zahăr (kg)	6,2	2,4	5,9	3,5	4,1	3,7	2,0	3,7

Gospodăria țărănească, din stadiul patriarhal de până la reformă, care își producea singură o mare parte din bunurile necesare, ridicându-și starea materială, s-a transformat acum într-o clientă a industriei și comerțului. Industria a găsit astfel prin reforma agrară un consumator permanent în țaranul împroprietărit, dar și o parte din mâna de lucru dată de sporul populației rurale³⁸. Totodată, în pofida ameliorării comparative a alimentației, cifrele invocate mai sus învederează, o dată în plus, carențele grave ale regimului alimentar al populației rurale și, în particular, cele referitoare la consumul principalelor alimente protectoare. Din toate regiunile României, doar Banatul se afla, în privința alimentației, într-o situație privilegiată, deținând cea mai mare cantitate de carne consumată: 65,1 kg anual pe unitate de consum, în afară de o cantitate la fel de importantă de lapte și cu cel mai înalt, deși destul de modest, consum anual de zahăr pe unitate. Faptul în cauză se explică prin situația economică și socială a acestei provincii, care, din acest punct de vedere, era cea mai evoluată în întreaga țară.

Referitor la celelalte regiuni ale României, inclusiv populația rurală din Basarabia, una din concluziile la care au ajuns aproape toți autorii care au studiat regimul alimentar al populației satelor era aceea că familia rurală, după împroprietărire, reprezenta o unitate de exploatare ce oferea prea puține mărfuri pentru piață și care consuma aproape în exclusivitate alimente produse pe ogorul și în gospodăria proprie, procurând un număr restrâns de mărfuri din comerț. Bunăoară, chiar și uleiul era un produs al gospodăriei țărănești³⁹.

Cercetările echipelor regale studențești efectuate în nouă sate din Basarabia, situația economică a căror era ușor peste media întregii provincii, au constatat că, deși în marea majoritate a cazurilor alimentația sătenilor era satisfăcătoare din punctul de vedere al cantităților medii de alimente brute consumate, era totuși vicioasă prin consumul excesiv de porumb, prin consumul redus de alimente de origine animală, de alimente proaspete, prin lipsa de pricepere în prepararea bucatelor și prin igiena alimentară redusă. Precum s-a constatat, cel mai vădit neajuns al alimentației țărănești era inegalitatea acesteia, familia rurală parcurgând iarna perioade de supraalimentare cantitativă și cunoscând primăvara și vara lungi perioade de subnutriție sau alimentație inadecvată muncilor agricole prestate. Răspândirea alcoolismului se datora tocmai acestei subalimentări și lipsei de variație a produselor. Ca o consecință directă a acestui fapt, mediul rural a fost bătut în mod constant de diverse maladii acute gastrointestinale și afecțiuni cronice ale aparatului digestiv la populația adultă⁴⁰.

Deși unii cercetători au încercat să caute cauzele deficiențelor agriculturii și, în mod implicit, ale alimentației țărănești din perioada interbelică, raportându-le exclusiv la reforma agrară din 1918-1924⁴¹, acestea au fost mult mai complexe și numeroase și derivau, în principal, din politica agricolă a cercurilor guvernante din perioada interbelică, prin care acest sector al economiei naționale a fost neglijat în mod inadmisibil, precum și din ansamblul condițiilor economice de după primul război mondial⁴².

O primă cauză a deteriorării situației economice și financiare a țărănimii basarabene în anii imediat următori primei conflagrații mondiale a constituit-o tergiversarea și, în consecință, întârzierea culpabilă a introducerii în circuit a leului românesc⁴³. În anul unirii Basarabiei cu România, pe piața basarabeană circulau concomitent mai multe feluri de valută, având o valoare diferită, printre care rubla Romanov, Lvov, Kerensky, rubla Odessa, care circulau, în special, în județele Akkerman și Tighina, leul românesc și rubla Ucraina, cu circulație ce se reducea la satele de pe malul Nistrului⁴⁴. În preajma introducerii leului românesc în calitate de valută oficială pe piața Basarabiei, prof. Gh. Murgoci menționa că "țărani basarabeni sunt în genere plini de bani"⁴⁵, iar E.N. Giurgea, exprimând aceeași opinie, confirma că "cei mai mulți muncitori dispun astăzi de capitaluri monetare destul de mari"⁴⁶. Potrivit unor estimări ale Directoratului Statisticii din Basarabia, stocul total de rube în hârtie monedă ce circula pe piața rusească la finele anului 1919 se ridica la circa 180-200 mlrd. Dintre acestea, în Basarabia circulau 1,3 mlrd rube⁴⁷.

Dacă în Transilvania și Bucovina coroanele austriece au fost retrase la timp din circulație la un curs de 50 de bani recunoscut de stat, în Basarabia valutele nominalizate au continuat să circule nestingherit, precum au circulat în anii din preajma și din perioada războiului mondial. În pofida multiplelor reclamații din diferite localități rurale din Basarabia sosite pe adresa ministerului D.Ciugureanu cu rugămintea de "a lua măsuri grabnice pentru preschimbarea și retragerea rublei din circulație", motivându-se că țărani "se văd siliți și urmăriți pentru plata dărilor către Stat și arenda pământului, pretinzându-li-se plata numai în lei, iar dânsii, în majoritate, nu au decât rube"⁴⁸, măsurile de rigoare întârziu totuși a fi luată, dată fiind scăderea vertiginoasă a cursului rublelor rusești pe piața românească, țărani care nu dispuneau încă de lei românești au suportat, inițial, un spor de circa 25% pentru arenda pământurilor moșierești, iar peste puțin timp această arendă a sporit chiar sută la sută⁴⁹.

În plus, în luna martie 1919 în Basarabia au fost retrase din circulație rubele Lvov. Această operație a fost efectuată la numai trei zile după ce organele financiare achitaseră, în rube Lvov, salariile funcționarilor în valoare de mai multe zeci de milioane de lei, precum și toate rechizițiile făcute țăranilor basarabeni în valoare de câteva sute de milioane de lei. Concomitent cu aceasta, a fost emisă o ordonanță prin care administrațiilor financiare și negustorilor li se interziceau tranzacțiile financiare prin intermediul rublei Lvov, calificând-o drept "hârtie ce nu mai are absolut nici o valoare"⁵⁰. În atare mod, țărănimea basarabeană a fost condamnată să piardă, practic, toate economiile de care dispunea la acel moment. Potrivit unor estimări, în posesia populației Basarabiei se aflau, în 1918, economii în valoare de 2,7 mlrd. lei românești⁵¹ și, în cazul în care retragerea rublei s-ar fi produs la momentul oportun și la o paritate acceptabilă, în primul rând, situația țărănimii basarabene nu s-ar fi deteriorat într-o măsură atât de gravă, iar în rândul al doilea, ar fi fost cu mult ameliorate condițiile aplicării reformei agrare prin facilitarea procurării de către țărani a inventarului agricol necesar.

Ca o consecință inevitabilă a anilor de război, a deprecierei interne a valutei naționale și a cursului ei extern, dar și a lipsei unei coerențe în politica economică promovată de cercurile guvernante în primii ani postbelici⁵², în Basarabia a luat o amploare deosebită specula și, în mod implicit, creșterea vertiginoasă a prețurilor la produsele alimentare și la cele de primă necesitate. În ședința din 13 decembrie 1919 a Camerei Deputaților, deputatul P.Ioanițescu relatează cum șeful stației C.F.R. din or. Tighina, în pofida interdicțiilor de a nu admite trecerea nici unui vagon peste Nistru, comercializase în mod fraudulos în Ucraina circa 30 milioane de saci goi, 10-12 cisterne

cu petrol, a trecut peste Nistru circa 60 de vagoane cu diferite produse alimentare, care nu s-au mai înapoiat⁵³.

Obiectul unei specule de o amploare deosebită l-a constituit, în Basarabia, petrolul și sarea⁵⁴. În consecința adoptării actului unirii din 1918, Rusia sovietică a suspendat orice relații cu România "bûrghezo-moșierească", condiționând de acum înainte restabilirea relațiilor economice ale Basarabiei cu centrele de desfacere a produselor agroalimentare din fostul Imperiu țarist cu reinstaurarea autorității sale politice în fosta gubernie⁵⁵, ba chiar cu sovietizarea nu numai a Basarabiei, ci și a întregii Români⁵⁶. Cum noile centre de aprovizionare ale Basarabiei cu sare și cu petrol au devenit or. Ploiești și Târgu-Ocna, guvernul Alexandru Marghiloman a aprobat constituirea unei societăți, "Steaua Basarabiei", care se angaja să livreze lunar pentru necesitățile Basarabiei câte 300 tone de petrol prin 12 depozite la un preț stabilit⁵⁷. Pe parcurs, însă numita societate a ignorat prevederile acordului, livrând petrolul la prețuri stabilite voluntar, iar în unele cazuri cantitățile de petrol stipulate în acord nici nu ajungeau la destinatari, astfel încât, precum menționa deputatul Gr. Cazacliu, "când acea sare și acel petrol, care se expediază acum de la Ploiești și de la Tg. Ocna în Basarabia, s-ar distribui țăranilor basarabeni (...), această Basarabie ar fi inundată cu petrol și cu sare; însă cum spun țăranii noștri, numai o vād că trece pe aici, dar unde se duce, vameșii noștri o știu și grănicerii"⁵⁸. S-a ajuns, astfel, că prețul unui kilogram de sare a sporit de la 0,20 ruble în 1913 la circa 27 lei în 1920, iar cel al unui litru de petrol, de la 1,20 ruble la 40 lei în aceeași perioadă⁵⁹.

Amploarea speculei cu sare, lemne, cărbune și petrol, interdicțiile nejustificate impuse liberei circulații a produselor alimentare de la sat la oraș, precum și comercializării lor în Vechiul Regat au condus, la rândul său, la sporirea excesivă a prețurilor la fructe, legume, derivatele laptelui etc., astfel încât, potrivit observației prefectului jud. Bălți dr. M. Văranu, "se observă înapoierea și simțitoare a alimentelor pe piață și o lipsă completă de coloniale și manufactură. Prețurile celor ce se mai găsesc se ridică din nou din această cauză. Populația satelor suferă, populația urbană este foarte rău impresionată"⁶⁰. În raportul Directoratului Industriei și Comerțului din Basarabia către delegatul guvernului dr. D. Ciugureanu, datat cu 14 iunie 1919, se menționa că "femeile cu lapte și brânzeturi au dispărut și populația săracă din cauza lipsei de carne și pește a rămas nemulțumită, și chiar acei cu bani nu au putut găsi cele de prima necesitate. Astăzi, cu ploile căzute, aceste alimente ar fi putut să fie aproape de prețurile normale, însă noi ne găsim, din contra, spre scumpirea traiului și lipsei"⁶¹.

Cercetătorii situației economice a Basarabiei din preajma și din anii imediat următori aplicării reformei agrare au apreciat drept un paradox faptul că Basarabia, fiind o regiune deosebit de bogată, cu circa patru milioane hectare de pământ roditor, care producea anual 100000 de vagoane de cereale, fructe, legume, vinuri și în care prețurile acestor produse ar fi trebuit să fie de cel puțin cu 50% mai reduse față de regiunile cu o productivitate a solului mai slabă și cu populație mai densă, totuși prețurile din Basarabia erau de 30-40 de ori mai mari față de anii obișnuiți⁶². Paradoxul în cauză, în accepția lui E.N. Giurgea, nu avea o justificare economică, ci demonstra cu claritate că "lucrurile se petrec în mod arbitrar", iar explicarea acestuia nu putea fi alta decât "dorința de îmbogățire, pe deo parte, a păturii de jos, iar pe de altă parte, în deprecierea pe care actualmente o are hârtia monedă pe piață"⁶³.

În fine, cel de-al treilea motiv care a afectat considerabil situația economică a țăranimii basarabene, precum și cantitatea și calitatea alimentelor consumate în gospodăriile țărănești l-au constituit rezultatele neunivoce ale realizării reformei agrare. Pe de o parte, reforma în cauză a avut consecințe pozitive indiscutabile pe plan politic și social, cu atât mai mult cu cât în noile provincii ale României interbelice marile domenii

latifundiare aparținuse într-o măsură covârșitoare populației alogene⁶⁴. Pe plan economic însă, lipsit de tehnica și inventarul agricol necesar, micul proprietar a dispus de posibilități reduse de ameliorare a exploatației sale. "Nimeni nu poate contesta necesitatea reformei agrare care era necesară din punct de vedere social, menționa V. Crețu la finele anilor '30, însă nu-i mai puțin adevărat că urmările acestei reforme asupra situației generale economice, datorită modului incomplet cum a fost concepută, au influențat și influențează și astăzi viața noastră economică"⁶⁵.

Susținerea insuficientă a agriculturii din partea organelor de stat a condus, respectiv, la apariția unei discrepante structurale care, împreună cu sistemul de cultură cerealiară, au influențat negativ situația economică generală și rentabilitatea exploatărilor agricole⁶⁶. În afară de aceasta, fenomenele demografice manifestate în România interbelică, precum și restricțiile legislative impuse concentrării suprafețelor cultivabile prin limitarea circulației loturilor de împroprietărire au condus la pulverizarea tocmai a acelor suprafețe, ce au fost atribuite țăranilor în cadrul reformei agrare din 1918-1924⁶⁷. Aceste suprafețe mici, ce nu depășeau 6 ha, erau, la rândul lor, divizate în loturi minuscule, situate la diferite distanțe de sat și între ele. În Basarabia, pe alocuri, puteau fi atestate proprietăți de 4-5 ha, împărțite descendenților în câte 10-15 parcele. Din această cauză, exploatarea loturilor devenea deosebit de anevoioasă, țăranul neavând posibilitatea de a cultiva plantele într-un sistem rațional, cheltuind zadarnic energie și timp pentru deplasările de la un lot la altul, precum și pentru supravegherea lor⁶⁸. Deja la finele anilor '20, E. Țiteanu constata "cu toată gravitatea cuvenită problemei, criza în care se zbate, azi, plugăria noastră". Criza în cauză, în accepția autorului, consta în faptul că "proprietatea țărănească se risipește și se reconstituie în proprietate mijlocie și mare, sub acțiunea combinată a teroarei fiscale și a cametei. Adevărul politic e că reforma agrară e periclitată. Adevărul social e că se pregătește, la țară, cu pași repezi, vechiul dezechilibru"⁶⁹.

La recensământul agricol din 1930, în întreaga Românie au fost atestate 3280000 exploatări agricole, din care 2460000 sau 75% din total constituiau exploatări cu mai puțin de 5 ha. La rândul său, din cele 2460000 exploatări cu mai puțin de 5 ha, cele cu o suprafață între 1-3 ha constituiau, în opinia lui D. Cornățeanu, 75 la sută⁷⁰, deci exploatări parcelare, deosebit de mici care, în condițiile economico-sociale din acea perioadă, nu puteau asigura rentabilitatea necesară întreținerii unei familii țărănești.

Într-o situație similară se aflau și exploatațiile agricole din Basarabia, în care proprietățile de până la 10 ha constituiau 70,1% din total. Apreciind însă repartitia proprietăților de regiunile agro-geografice ale Basarabiei, situația se prezenta mult mai defavorabilă față de media indicată. Astfel, în județele din Nordul Basarabiei (Hotin, Bălți, Soroca, Orhei și Lăpușna) proprietățile de până la 10 ha constituiau 84,3% din total, cele între 10-50 ha – 10,5%, iar proprietățile de peste 50 ha constituiau doar 5,2%⁷¹. Mult mai echilibrată părea a fi situația proprietăților din județele sudice ale Basarabiei (Ismail, Cahul, Tighina și Cetatea Albă), în care exploatațiile agricole de până la 10 ha constituiau 56% din total, cele cuprinse între 10 și 50 ha – 37%, iar suprafețele de peste 50 ha alcătuiau 7% din total⁷². Cu toate acestea, avantajele aparentului echilibru în repartizarea categoriilor de proprietăți din numitele județe, precum se va observa în continuare, au fost anihilate de situația economică precară a acestora, camuflând, totodată, numeroase nedreptăți în repartizarea suprafețelor din punctul de vedere al etniilor ce le posedau.

Potriviț bugetelor țărănești calculate de Secția Economie Rurală a Institutului de Cercetări Agronomice, rezultă că numeroase familii de țărani aveau bugete deficitare. Venitul acestor gospodării nu putea să le asigure nici măcar un standard de viață, consta adeseori în asigurarea unei alimentații ce se rezuma doar la strictul necesar. Consumul

acestor familii era compus din produsele exploatării și foarte puține produse cumpărate pe piață⁷³.

De rând cu pulverizarea proprietății mici și mijlocii, ce a condus la reducerea substanțială a standardului de viață a acestor categorii de țărani, împroprietărirea a mai avut drept consecință apariția unei pături reduse numeric, dar prezente în fiecare sat, de țărani înstăriți, care posedau suprafețe mai mari de 7 ha și caracterizați drept "extrem de energici și întreprinzători"⁷⁴. Veniturile medii anuale ale gospodăriilor din numita categorie depășeau, la finele perioadei interbelice, suma de 28000 lei. În acest context, era firească miza cercurilor guvernante din România interbelică pe această nouă elită a satelor, sperându-se înlesnirea considerabilă a organizării economice a întregii țări. Totuși, ea ridică și o nouă problemă – complement al problemei țăranilor dependenți. Precum menționa prof. D.Gusti, "acțiunea acestei pături este de un individualism extrem și stârnește nemulțumiri în rândul țăranimii sărace". De aceea, spre a nu admite înăsprirea raporturilor dintre diferitele pături ale țăranimii, autorul considera necesară pregătirea și adoptarea unei legislații de protecție a muncii agricole, de limitare a cămătăriei țărănești, de control al formelor în care se efectuau vânzările de terenuri⁷⁵.

Considerată din acest punct de vedere, alimentația populației rurale din Basarabia interbelică se prezintă extrem de diferențiată pe numitele categorii de proprietăți. Astfel, cercetătorii problemei alimentației populației rurale au constatat un contrast frapant între lista alimentației unei gospodării țărănești cu mai puțin de 3 ha și a unei gospodării înstărite. Redăm mai jos lista a două astfel de gospodării, cercetate în localitatea Sângerei, jud. Bălți⁷⁶.

Tabelul II

	Lista de alimentație a unei gospodării sărace (2 soți și 2 copii)	Lista de alimentație a unei gospodării înstărite (2 soți și 2 copii)
Luni	Borș "holtei" ("limpede") cu mămăligă și usturoi	Borș cu carne de vită, scrob, brânză, lapte, usturoi și fructe. Pâine și mămăligă în cantități suficiente.
Marti	Borș cu fasole, 200 gr brânză și 4 jum. kg mămăligă.	Borș cu cartofi, tăieței și carne de vită 1/3 kg, 1 kg brânză de oaie, 1/2 kg carne de vită, fasole prăjite cu grăsime de porc, pâine și mămăligă în cantități suficiente.
Miercuri	Borș cu cartofi și mămăligă, 4 kg porumb copt, ceapă.	Borș cu fasole și tăieței, smântână, borș cu pui 1/2 kg, brânză cu smântână, ceapă, usturoi. 1 kg pâine de casă și 2 kg mămăligă.
Joi	Borș cu tăieței, orez și zarzavaturi; ridiche, ceapă și mămăligă 4 jum. kg.	Borș cu fasole, pâsăi, scrob cu ouă și smântână, ciulama moldovenească, alevancă din chișleag, brânză de oaie, 1/2 kg pâine, 2 kg mămăligă.
Vineri	Borș "holtei", usturoi, cireșe, vișine și 4 kg mămăligă cu sare.	Fasole cu usturoi, borș cu cartofi și carne, smântână, fasole prăjite, 1/3 kg brânză de oaie, fructe. 1 kg pâine, 3 kg mămăligă.
Sâmbătă	2 kg pâine neagră din făină irimic, scumbrie, ceapă, hrean și fructe.	Plăcinte, alevancă, borș cu pui, cighiri, brânză cu smântână, cotlete, fructe. 1 kg pâine și mămăligă.
Duminică	Borș cu pui și mămăligă suficientă. Cartofi prăjiți.	Friptură de pui, borș cu carne de vită, răcitură din carne de vițel, brânză cu smântână, mâncare din pește de crap. 2 kg mămăligă, 2 kg pâine albă calitatea a II-a cumpărată de la brutărie.

Precum lesne poate fi constatat, atât în zilele obișnuite, precum și în cele de odihnă, alimentația unei gospodării înstărite era categoric superioară, cantitativ și calitativ, celei nevoiașe. Gospodăria ce dispunea de suprafețe de până la 3 ha, având un buget deficitar, doar arareori recurgeau la procurarea alimentelor pe piață, în timp ce pentru gospodăriile înstărite aceasta constituia o obișnuință.

Insuficiența alimentației se făcea resimțită nu numai în gospodăriile cu 1-3 ha, ci chiar în cele cu 6 ha, în special în familiile cu numeroși copii. Bunăoară, ancheta întreprinsă de Vl. Stoian în satul Ciorna, jud. Orhei, a constatat că familiile cu 5 copii, deși posedau 6 hectare de pământ, cu veniturile obținute în aceste exploatații agricole, inclusiv cu cele din cărăușie, abia reușeau să acopere cheltuielile pentru îmbrăcăminte, încălțăminte, combustibil, produse alimentare etc., astfel încât sezonul agricol îl încheiau, practic, fără nici un venit⁷⁷. Înșiși membrii acestor familii afirmau că trăiesc din greu, lipsindu-le posibilitățile de câștig.

Într-o situație cu totul aparte în perioada interbelică s-au aflat satele din centrul, dar, mai ales, cele din sudul Basarabiei. În consecința secetelor dezastruoase din 1928 și 1935, când recolta a fost distrusă aproape în întregime, a crizei economice din 1928-1932, gospodăriile țărănești din această zonă au fost ruinate definitiv. T. Al. Știrbu astfel a descris situația alimentară a populației rurale din Sudul Basarabiei: "Populația este subalimentată. Carnea nu se consumă aproape deloc. Nu se taie nici porci, nici oi. Uneori de sărbători se taie găini, dar foarte puține, păsările și vitele crescute în gospodării fiind vândute la târg. Legumele și zarzavaturile sunt gătite simplu, fără a prezenta o valoare nutritivă suficientă. Copiii sunt hrăniți la fel cu părinții. Apa de băut se ia din Prut și din câteva fântâni, prost întreținute. Se bea, și foarte mult, vin, fără diferență de sex și vârstă"⁷⁸. Puținele cereale recoltate pe suprafețele gospodăriilor țărănești, precum și laptele, cașcavalul, brânza, lâna, obținute din creșterea oilor, erau realizate pe piață în scopul întreținerii gospodăriilor și în detrimentul alimentației populației adulte, dar și a copiilor.

Satele din regiunea dată, fiind situate pe malul Prutului, și-ar fi putut completa rația alimentară cu veniturile obținute din pescuit, precum și din comercializarea stufului din bălțile râului, care se aflau în abundență în această zonă și de care au beneficiat pe parcursul vremii prin tradiție. Aceste posibilități au fost însă reduse considerabil prin concesionarea, după 1918, a bălților și iazurilor din sudul Basarabiei celor 38 comune de coloniști bulgari și prin administrarea lor de către Eforia cu sediul la Bolgrad. Veniturile obținute din exploatarea acestor iazuri și bălți, estimate la circa 20 mln lei anual, în loc de a fi utilizate în vederea ameliorării situației economice precare a satelor moldovenești de pe malul Prutului, serveau, în mod inexplicabil, întreținerii liceului teoretic, școlii profesionale, diferitelor internate din Bolgrad, precum și diverselor necesități culturale ale celor 38 comune bulgărești. La fel, gratuitatea utilizării stufului din bălțile Prutului a fost înlocuită cu o taxă de 700 lei anual de fiecare muncitor, considerată de locuitorii numitei zone drept o uzurpare a drepturilor lor străvechi⁷⁹.

Ca o consecință a tuturor acestor nedreptăți, țărani din sudul Basarabiei, potrivit opiniei aceluiași autor "lipsiți de inițiativă, exploatați de negustori, arendași și neglijați de autorități, suporta în tăcere dificultățile traiului. Privesc cu indiferență viitorul și nu se interesează de ceea ce se petrece în țară"⁸⁰.

Seceta din vara anului 1928, urmată de criza economică fără precedent din perioada 1929-1932, au avut repercusiuni extrem de grave asupra stării economice a populației rurale din Basarabia, atestându-se unele localități sudice, potrivit opiniei ministrului agriculturii și domeniilor Ion Mihalache, chiar cazuri de deces de foame⁸¹, iar, pe de altă parte, lipsiți de posibilitatea obținerii oricărui câștig din agricultură, un număr

considerabil de muncitori agricoli basarabeni, estimați la circa 18077 persoane sau 3,6% din totalul agricultorilor activi⁸² și care, privați de șansa amplasării în câmpul muncii din Basarabia, se vedeau nevoiți a practica munci agricole sezoniere pe diferite moșii din alte regiuni ale României interbelice, de cele mai multe ori în condiții oneroase⁸³.

Totuși, amploarea secetei din anul 1935 și a foametei ce a urmat în toamna aceluiași an și până în primăvara anului 1936 a depășit cu mult chiar seceta din anul 1928. Cele mai afectate s-au dovedit a fi iarăși județele din sudul și din centrul Basarabiei: Cetatea Albă, Tighina, Cahul, Ismail și Lăpușna⁸⁴. În schimb, cu toate că anul 1935 a fost extrem de secetos, producția de vin din județele respective a fost cu mult superioară celei obținute în 1937, care a fost un an prielnic din toate punctele de vedere. Precum menționa un contemporan al acelor evenimente, în anul de foamete 1935-1936, "la sate vinul curgea ca apa", astfel încât numeroși elevi se prezentau în clase în stare de ebrietate, vinul constituind în acel an "cel mai accesibil aliment pentru populația satelor"⁸⁵. Conform datelor oficiale, în cele patru județe sudice ale Basarabiei se numărau circa 350000 de locuitori suferind de foame dintr-o populație totală de circa 1146000 de locuitori la data de 1 iulie 1935⁸⁶.

Prin intermediul Crucii Roșii a României au fost ajutate în acea perioadă circa 125000 de persoane din județele nominalizate, iar 2245 de copii au fost transportați în județele din dreapta Prutului pentru a fi îngrijiți. Pretutindeni, în acele județe, au fost organizate cantine permanente în care, pe parcursul celor cinci luni cât a durat foametea, s-au alimentat peste 100000 de persoane⁸⁷. Cum în unele localități din județele Cahul și Ismail unii țărani nici nu aveau ce îmbrăca pentru a se prezenta să-și primească respectivele ajutoare, prin intermediul aceleiași organizații precum și prin numeroase donații venite din toate regiunile României au fost îmbrăcate și încălțate circa 61000 de persoane. A fost distribuită gospodăriilor țărănești și cantitatea necesară însămânțării noii recolte, astfel încât suma totală cheltuită în vederea lichidării consecințelor secetei din 1935 s-a ridicat la 82,1 milioane de lei⁸⁸.

Evident, nu toate satele din regiunea sudică a Basarabiei se aflau în aceeași situație precară. Bunăoară, prefectul jud. Cetatea Albă relatează că chiar în anii de secetă și de criză economică, gospodăriile din localitățile germane și bulgare din cuprinsul județului reușeau nu numai să-și asigure necesitățile alimentare și bunul mers al exploatațiilor agricole, ci și să-și realizeze surplusul obținut pe piață, aceasta datorându-se, în primul rând, suprafețelor suficiente de care dispuneau localitățile în cauză, precum și inventarului agricol superior. În același timp, situația din localitățile moldovenești, potrivit relatărilor prefectului aceluiași județ, "este alarmantă și sărăcia și lipsa ating proporții ce sunt demne a ne da de gândit"⁸⁹. Situația în cauză era explicată prin faptul că "această regiune moldovenească, la împrăștiere, a fost obijduită. Sunt foarte mulți moldoveni lipsiți de pământuri și tot atât de mare este și numărul acelorora a căror proprietate nu atinge mai mult de 3 ha pământ. Sunt sate unde literalmente populația este lipsită de hrană zilnică, în dese rânduri am cerut ajutor pentru ei, dar nu ni s-a dat decât într-o proprietate foarte mică"⁹⁰.

O opinie similară a exprimat prof. P. Ștefănuță la finele anului 1935, menționând că, oricine a călătorit prin Bigeac, nu putea să nu rămână contrariat de contrastul izbitor dintre un sat german și unul românesc, în ceea ce privește organizarea gospodăriilor. Motivul unui asemenea contrast consta nu atât în spiritul puternic de organizare și firea harnică a germanului, pe de o parte, sau în nepăsarea românului, pe de altă parte, cât în mărimea loturilor de care dispuneau aceștia. Coloniștii germani dispuneau, la finele perioadei interbelice, de loturi de 25-30 ha, în timp ce românii basarabeni abia câte 3-4

ha. În aceste împrejurări, întreba autorul, care dintre aceste două neamuri pot să înfrunte mai cu ușurință dezastrul secetei?⁹¹.

Apreciind la justa valoare solidaritatea națională manifestată în anii dezastrului din 1935-1936, P.Ștefănuță considera, totuși, că prin aceasta, cel mult s-a salvat de la o moarte rușinoasă de foame câteva mii de ființe nevinovate. Iar salvarea sudului Basarabiei de la un dezastru economic se putea produce nu "prin cârpituri și subvenții de ajutoare și apel la pomana publică a celorlalte regiuni ale țării", ci printr-o acțiune complexă a organelor de stat în vederea redresării economice a regiunii respective⁹².

Într-o situație mult mai avantajoasă din punct de vedere economic, deci și al alimentației se aflau gospodăriile țărănești din centrul și din nordul Basarabiei. Astfel, localitățile din valea Nistrului, fiind situate într-o regiune foarte bogată în produse alimentare, își asigurau în proporții suficiente și relativ ușor necesitățile alimentare ale membrilor familiilor⁹³. "Câmpul" producea îndeajuns grâu, secară, orz și porumb, iar în "baltă" se cultiva zarzavaturi, fructe, pește, servind totodată, drept izlaz pentru creșterea vitelor. Pâinea de grâu constituia produsul ce se consuma zilnic în fiecare gospodărie și orice gospodină cocea cel puțin o dată în săptămână un cuptor de pâine. Din făina de grâu se mai coceau plăcinte, învârtite, colaci pentru praznice și tăieței pentru borș sau lapte. Mămăliga se consuma mai puțin. Românii din localitățile respective o consumau periodic cu lapte, brânză și cu smântână, în timp ce rușii și ucrainenii nu o foloseau aproape de fel⁹⁴.

Mult mai abundentă, atât cantitativ cât și calitativ, era alimentația locuitorilor din regiunea respectivă în zilele de sărbători religioase. La Crăciun, bunăoară, în fiecare gospodărie se tăia câte un porc, preparându-se găluște cu carne, cartofi copti în sobă cu carne friptă, chiftele din carne de porc, răcitură etc. În preajma zilelor de Paști se tăiau miei, păsări, iar carnea de porc rămasă de la Crăciun și păstrată în saramură, se afuma și se prepara șuncă. În schimb, în zilele de post, care coincideau în majoritate cu perioada lucrărilor agricole, se consuma pește, fasole și murături⁹⁵.

Fiind o regiune bogată în fructe, supranumită și "California României", gospodăriile țărănești își asigurau necesitățile de consum a merelor, prunelor, strugurilor etc., practic, pe parcursul întregului an, păstrându-le în grâu, în pleavă sau "pe coardă" în Casa Mare. Prunele se uscau pentru chisăliță, consumată îndeosebi iarna, iar uneori din ele se prepara magiun în cantități mici pentru sărbătorile Crăciunului și pentru praznice. În vara anului 1934, Ministerul Agriculturii și Domeniilor a construit primele uscătorii sistematice de fructe în satele Talmaz, Copanca și Chițcani, iar la Tighina a fost construită și o fabrică de magiun, astfel încât sătenii din regiunea respectivă au obținut posibilitatea de a usca fructe pentru iarnă și a obține magiun în cantități ce acopereau necesitățile gospodăriilor țărănești⁹⁶.

Din cele expuse rezultă că alimentația populației rurale din Basarabia interbelică s-a aflat într-un raport direct cu organizarea economică și socială a exploatațiilor agricole țărănești. În același timp, ea se afla într-o strânsă conexiune și varia în funcție de productivitatea muncii, de recoltele obținute de pe exploatații, precum și de anotimpurile anului. Cea de-a doua constatare ar fi că exploatația agricolă țărănească din Basarabia interbelică întrupa forma unei economii quasi-închise, ce oferea foarte puține produse alimentare pentru piață în scopul obținerii în schimb a sumelor necesare procurării articolelor de îmbrăcăminte, a utilajului agricol, achitării impozitelor etc., și doar în cazuri excepționale -- pentru procurarea produselor alimentare. Putem afirma chiar că menajele în care produsele alimentare de bază erau procurate pe piață constituiau, mai degrabă, o excepție de la menajul țărănesc obișnuit.

Pentru complinirea tabloului situației alimentare a populației rurale din Basarabia este necesară prezentarea rației alimentare pe cele nouă județe, precum și încadrarea acestora în parametrii rației alimentare medii a populației rurale din România. Vom examina mai întâi rația alimentară medie pe unitatea de consum în județele Basarabiei. Aceasta a fost calculată de dr. D.C.Georgescu în baza datelor obținute din cercetarea a 43 familii rurale, reprezentând un total de 254 de locuitori din zece sate basarabene.

*Tabelul III. Rația alimentară medie pe unitate de consum în 10 sate basarabene*⁹⁷.

Sate cercetate	Județul	Rația zilnică de:			Rația zilnică de calorii nete
		Proteine comestibile (gr)	Grăsimi comestibile (gr)	Glucide comestibile (gr)	
România (59 sate)		127,6	99,9	670,4	3681,9
Basarabia (10 sate)		115,9	78,1	665,0	3443,8
1. Chirileni	Bălți	102,1	72,7	626,0	3210,0
2. Colibași	Cahul	97,4	54,2	590,5	2915,5
3. Văleni	Cahul	92,6	75,8	573,9	3013,4
4. Corcmaz	Cetatea Albă	156,5	95,1	854,8	4411,0
5. Delachău	Tighina	168,4	158,3	825,5	4860,3
6. G-ral Averescu	Ismail	102,8	70,4	553,3	2809,2
7. Cuhurești	Soroca	98,9	47,5	667,2	3142,7
8. Lozova	Lăpușna	136,3	72,1	886,8	4267,2
9. Ignăței	Orhei	113,6	60,3	648,0	3230,2
10. Vâncicăuți	Hotin	146,3	117,5	773,5	4263,0
Banat		143,4	139,7	698,0	4160,6
Bucovina		121,4	91,0	671,3	3590,8
Dobrogea		137,1	80,3	729,5	3770,2
Moldova		130,9	99,7	686,7	3750,9
Muntenia		120,2	90,7	633,0	3446,2
Oltenia		118,6	80,1	626,2	3330,1
Transilvania		134,6	115,9	680,7	3873,9

Cu toate că rația zilnică de calorii nete consumată de locuitorii satelor basarabene era inferioară rației medii zilnice a localităților rurale din întreaga Românie (3443,8 calorii față de 3681,9) depășind-o doar pe cea a Olteniei (3330,1 calorii), totuși rația localităților basarabene se încadra în categoria efortului mediu și intens, stabilit de experții Ligii Națiunilor între 3000 și 3600 calorii zilnice⁹⁸. În schimb, dacă, potrivit estimărilor prof. E.T.Bigwood, grăsimile comestibile ar fi trebuit să reprezinte 27-30% din valoarea calorică a rației zilnice, constituind, în cazul unei persoane adulte, circa 85-125 grame pe zi⁹⁹, atunci în cazul Basarabiei cantitatea de grăsimi comestibile conținută în rația zilnică de calorii constituia doar 78,1 grame, medie comparabilă doar cu cea a Olteniei, care era de 80,1 grame. Grăsimile comestibile intrau în cantități suficiente în rația zilnică de calorii nete doar în localități din județele Cetatea Albă (95,1 gr) și Hotin (117,5 gr), în jud. Tighina cantitatea de grăsimi fiind chiar peste limita indicată de prof. E.T. Bigwood. În același timp, în localitățile rurale din județele Cahul și Soroca cantitatea de grăsimi comestibile se situa mult sub limita strictului necesar, precum și a mediei localităților rurale basarabene, constituind, respectiv, 54,2 și 47,5 grame.

În fine, o ultimă constatare esențială ce rezultă din datele *Tabelului III* ar fi cantitatea echivalentă de glucide comestibile pe care o conținea rația zilnică de calorii nete a localităților rurale basarabene, comparativ cu media localităților rurale din întreaga Românie.

Două ar fi explicațiile posibile ce pot fi date cantității importante de glucide comestibile consumate în gospodăriile rurale din Basarabia. În primul rând, consumul considerabil de glucide, provenite în marea lor majoritate din cereale, constituie un efect al resurselor mult prea modeste de care dispuneau gospodăriile țărănești, acest consum având menirea de a compensa într-o anumită măsură carențele calitative ale regimului alimentar rural. În rândul al doilea, rația ridicată de glucide corespundea unei necesități energetice reale, impuse de volumul de muncă cerut de sistemul de exploatare agricolă familială. În lipsa unui inventar agricol mecanizat, aceasta recurgea la utilizarea brațelor de muncă a membrilor gospodăriei, această muncă executându-se în condiții tehnice rudimentare, deci cu eforturi suplimentare, de unde însemnatele cheltuieli calorice¹⁰⁰.

Importante constatări rezultă din analiza participării celor două regnuri la compunerea rațiilor alimentare pe principii nutritive și calorice. Dacă aportul alimentar de origine vegetală la compunerea rației calorice pentru mediul rural din întreaga Românie reprezenta o proporție de 79,9% din totalul caloriilor consumate zilnic¹⁰¹, atunci în mediul rural al Basarabiei, considerată drept "o regiune săracă și cu prea puține posibilități"¹⁰², situația era următoarea:

(Tabelul IV)¹⁰³. Participarea diferitelor categorii de alimente la compunerea rației alimentare în mediul rural al Basarabiei (procente față de totalul celor două regnuri)

	Total regnul animal și cel vegetal	Alimente animale						Total regnul vegetal	Alimente aninale								
		Total regnul animal	Cărnuri	Grăsimi	Lapte	Brânzeturi	Alte alimente animale		Cereale		Uleiuri vegetale	Zahăr	Fructe	Legume uscate și cartofi	Legume proaspete și zarzavaturi	Alte alimente vegetale	
									Total	Din care porumb							
Basarabia	100,0	14,0						86,0									
Proteine	100,0	23,3	12,1	0,2	6,8	3,2	1,1	76,7	57,0	27,8	-	-	0,9	4,8	4,0	*	
Grăsimi	100,0	53,7	11,9	23,6	10,7	6,1	1,4	46,3	24,5	17,1	17,2	-	2,2	0,5	1,8	0,1	
Glucide	100,0	1,9	*	*	1,7	0,1	0,1	98,1	87,1	35,6	-	1,0	2,8	5,3	1,9	*	
Calorii	100,0	14,0	3,7	4,4	4,0	1,6	0,4	86,0	73,2	31,3	3,2	0,8	2,5	4,3	2,1	*	

* Proportii sub 0,1%

Așadar, în mediul rural al Basarabiei regnul vegetal participa în proporție de 86,0% la compunerea rației alimentare a populației, ceea ce depășea cu mult media localităților rurale din România, în timp ce regnul animal constituia doar 14,0% din total. Același raport în favoarea regnului vegetal se constată în cazul proteinelor și glucidelor consumate, în care cerealele și, în special porumbul, participau în proporții considerabile. Având în vedere că consumul de carne constituia doar 3,7% din rația alimentară, brânzeturi – 1,6%, de grăsimi – 4,4%, acestea constituind, în condițiile situației economice precare ale gospodăriilor țărănești, prin excelență produse destinate realizării pe piață¹⁰⁴, numitele carențe structurale ale alimentației nu puteau fi recuperate printr-un consum sporit de legume, zarzavaturi și fructe și nici efectul protector ce le este propriu nu se putea produce cu toată intensitatea¹⁰⁵.

Cercetările efectuate în perioada interbelică au constatat că, în cazul atestării unor carențe în regimul alimentar, acestea pot fi corectate printr-un consum sporit de lapte și a derivatelor lui, având proprietatea unui aliment complet¹⁰⁶. Potrivit unor estimări, 1 litru de lapte este echivalent, prin cantitatea de calorii conținute, cu 600 grame de carne de vită sau cu 400 grame carne de porc, cu 2,5 kg varză sau 1,5 kg mere¹⁰⁷. În astfel de țări

precum Germania, Danemarca, Olanda, Franța, Elveția se consuma în medie între 500 g și 1 litru de lapte de fiecare locuitor pe zi, în timp ce în România – doar 200-300 g, iar la Chișinău – 85 grame¹⁰⁸.

În fine, o problemă destul de acută pentru sănătatea populației rurale din Basarabia interbelică a constituit-o aprovizionarea cu apă. Potrivit datelor Inspectoratului sanitar pe anul 1938, în localitățile rurale din Basarabia existau circa 94264 fântâni, ceea ce, la o populație rurală de 2191863 în același an, reveneau 4,3 fântâni la 100 locuitori rurali sau la 19,7 gospodării¹⁰⁹. Proporțiile în cauză erau considerate ca fiind modeste, având în vedere că în cadrul Inspectoratului sanitar Cluj, bunăoară, reveneau 34,5 fântâni la 100 gospodării rurale, în Inspectoratul Sibiu – 46,5 fântâni la, iar în cadrul Inspectoratului sanitar Timișoara proporția respectivă era de 58,2 fântâni la 100 gospodării¹¹⁰.

Apreciată pe ansamblul întregii populații rurale din Basarabia interbelică, alimentația majorității covârșitoare a acestora poate fi considerată suficientă sub aspectul cantităților medii ale principalelor alimente consumate, cu excepția secetei din vara anului 1928 și a celei din vara anului 1935, urmate de foametea din toamna 1935 – primăvara 1936. Constatarea este valabilă, mai ales, pentru cantitățile de glucide din rația alimentară a sătenilor și, într-o măsură mai redusă – pentru cantitățile de proteine, având în vedere proveniența (76,7% din proteinele consumate erau de origine vegetală) și calitatea lor. La fel de modestă în rația alimentară a populației rurale era și cantitatea de grăsimi comestibile.

Din punct de vedere calitativ și funcțional, alimentația populației rurale a fost deficitară și vicios întocmită, situație ce se explică:

a) prin structura sau compoziția regimului alimentar copleșit de consumul excesiv de alimente vegetale, în care făinoasele și, în special, porumbul dețineau un loc mult prea important, porumbul furnizând 27,8% din totalul proteinelor consumate și 17,1% din întreaga cantitate de grăsimi, iar leguminoaselor uscate și cartofilor revenindu-le alte 4,8% din proteine;

b) prin lipsa sau consumul redus de alimente de origine animală, de alimente proaspete și de alimente protectoare;

c) prin igiena alimentară rudimentară;

d) prin distribuția inegală pe parcursul anului a felurilor și cantităților de alimente de care dispuneau gospodăriile rurale, care erau quasi-închise din punct de vedere economic în domeniul alimentației, încât consumau în majoritatea cazurilor doar ceea ce produceau.

În esență, constatările în cauză pot fi considerate valabile pentru întreaga masă a populației rurale din România interbelică care, din acest punct de vedere, era surprinzător de omogenă, confirmându-se prin aceasta, o dată în plus, dependența caracterului rural, agricol al alimentației populației de structura predominant agrară a României în perioada examinată.

Numeroși cercetători care s-au aplecat cu competență și meticulozitate asupra problemei alimentației populației rurale din România interbelică, precum și investigațiile efectuate în cadrul unor instituții specializate au pus în evidență multiplele măsuri ce se cereau a fi urgentate în vederea ameliorării acesteia, între care: sporirea cantitativă și calitativă a producției exploatației familiale, care să fie orientată în același timp spre o mai mare diversitate de produse, nu doar exclusiv cerealiere; ameliorarea și raționalizarea regimului de muncă; ridicarea standardului economic al păturii țărănești; organizarea unei mai bune și mai eficiente distribuții a unor articole alimentare de strictă necesitate făcându-le accesibile prin reducerea prețului de vânzare en detail; inițierea și continuarea unei serioase, intense și îndelungate acțiuni de educație și de igienă alimentară etc.

Cu toate că pe parcursul întregii perioade interbelice opțiunile în cauză au venit nu numai din partea cercetătorilor și a unor instituții științifice, ci și a numeroaselor personalități publice și partide politice, totuși valorificarea acestora în domeniul unor acțiuni practice s-a produs doar parțial și inconsecvent, astfel încât măsurile preconizate au rămas, în mare parte, în domeniul dezideratelor.

NOTE

- ¹ Vezi: *Adevărul istoric în chestiunea Basarabiei* (Berlin, 1924), București, 1998, p. 98; *Arhivele Naționale București*, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 39/1918, f. 3-3 verso.
- ² D.Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 137.
- ³ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, fond 1416, inv. 1, dos. 2, f. 14.
- ⁴ А.Д.Екоцовский, Пелтагра в Бессарабии. По статистическим данным, Кишинэу, 1910, p. 26.
- ⁵ *Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău*, tom I, Chișinău, 1937, p. 393.
- ⁶ N.N.Frangulea, *Studiu asupra populațiunii rurale*, București, 1882; I.L.Nacian, *Chestiunea populațiunii în România*, București, 1891; C.Crupenski, *Asupra populației României*, în "Buletinul statistic general al României", an. I, iulie-august 1892, p. 107-200; I.S.Mendonidi, *Demografia românilor*. Teză, București, 1892; A.C.Cuza, *Despre populație: Statistica, teoria și politica ei. Studiu economic politic*. Ed. I-a, Iași, 1899 etc.
- ⁷ G.retegan, *Dezvoltarea demografiei românești în perioada 1859-1916 (II)*, în "Revista de statistică", an XIX, 1970, nr. 3, p. 59-60.
- ⁸ Gh.Crăniceanu, *Igiena țăranului român*, București, 1895; N.Manolescu, *Igiena țăranului*, București, 1895; Idem, *cauzele care prezidă la răul traiu al țăranului*, București, 1897; I.Felix, *Laptele, puterea sa ca hrană și producerea lui*, București, 1906; Gh.Proca, *Raport asupra hranei țăranului*, București, 1906; A.Urbeanu, *Critica anchetei d-lor învățători asupra hranei țăranului român*, București, 1908 etc.
- ⁹ Vezi: *Sociologie românească*, an.IV, nr. 4-6, 1939, p.314.
- ¹⁰ *Société des Nations. Le probleme de l'alimentation*, vol. I-IV, geneve, 1936; *Société des Nations. Rapport sur les bases psychologiques de l'alimentation*, Geneve, 1936; E.T.Bigwood, *L'alimentation rationnelle et les besoins energetiques d'une population ouvriere*, Bruxelles, 1934; Idem, *Directives pour les enquetes sur la nutrition de population*, Geneve, 1939.
- ¹¹ Vezi: Vl.Trebici, I.Hristache, *Demografia teritorială a României*, București, 1986, p. 60.
- ¹² Cf. *Sociologie românească*, an IV, nr. 4-6, 1939, p. 314.
- ¹³ S.Diamant, *Higiena alimentației în decursul vieții*, București, 1938; I.Claudian, *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*, București, 1939 etc.
- ¹⁴ *Sociologie românească*, an. IV, nr. 4-6, 1939, p. 314.
- ¹⁵ H.H.Stahl, *Monografia unui sat. Cum se alcătuiește spre folosul Căminului Cultural*, București, 1939, p. 86.
- ¹⁶ Vezi: D.C.Georgescu, *L'alimentation de la population rurale en Roumanie*, în "La vie rurale en Roumanie", Bucarest, 1940, p. 205.
- ¹⁷ Vl.Trebici, I.Hristache. *Op. cit.*, p. 60.
- ¹⁸ Gr. Benetato, *Considerațiuni generale asupra problemei alimentare*, în "Revista de igienă socială", an. X, nr. 1-6, 1940, p. 264.
- ¹⁹ I.Claudian, *Alimentație în cadrul antropogeografiei*, în *Ibidem*, p. 287.
- ²⁰ *Ibidem*; p. 288.
- ²¹ P.Sterian, *Comerțul interior în România*, în "Sociologie românească", an.III, nr. 4-6, 1938, p.160; M.georgescu, *Populația în viața economică a României*. în "Enciclopedia României", vol. III, București, 1939, p. 45, 46.
- ²² I.Claudian, *Alimentație în cadrul antropogeografiei*, p. 288, 292-293.
- ²³ N.Iorga, *Basarabia noastră! Z.Arburne, Liberarea Basarabiei! L.Boga, Lupta pentru limba românească și ideea unirii*, Chișinău, 1993, p. 185.
- ²⁴ *Ibidem*.
- ²⁵ Vezi: G.Banu, *La politique medico-sociale dans la Roumanie rurale*, în "Société des Nations. Conférence Européenne de la vie rurale", Bucarest, 1939, p. 158.
- ²⁶ Л.С.Берг, *Бессарабия. Страна-Люди-Хозяйство*, Москва, 1918, p. 87.
- ²⁷ N.Iorga, *Basarabia noastră*, p. 185.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 185-186.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 186.

- ³⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 691, inv. 1, dos. 39, vol. III, f. 440.
- ³¹ E.N.Giurgea, *Lucrările de expropriere și împroprietărire făcute în Basarabia din momentul punerii în aplicare a legii agrare și până la 1 ianuarie 1922*, în "Basarabia economică, socială și financiară", an. III, nr. 1, 1922, p. 88-89, 91; Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 1416, inv. 1, dos. 4, f. 3, 4.
- ³² C.Filipescu, *Evoluția agriculturii românești. Studiu de politică agrară*, București, 1940, p. 380; N.Cornățeano, *La situation et les resultats de l'agriculture roumaine*, în "Société des Nations. Conférence Européenne de la vie rurale", Bucarest, 1939, p. 23.
- ³³ C.Filipescu, *Op. cit.*, p. 379.
- ³⁴ Gh.Hristodol, *Agricultura României între anii 1919-1939*, în "Dezvoltare și modernizare în România interbelică, 1919-1939. Culegere de studii", București, 1988, p. 139-172.
- ³⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 1416, inv. 1, dos. 4, f. 3-10.
- ³⁶ O.Parpală, *Extensivitatea și unilateralitatea agriculturii României burghezo-moșierești în perioada dintre cele două războaie mondiale*, București, 1966, p. 22; D.Sandru, *Controverse pe tema problemei agrare în România interbelică*, în "Probleme actuale ale istoriei naționale și universale, Chișinău, 1992, p. 280; D.Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975, p. 344.
- ³⁷ D.C.Georgescu, *L'Alimentation de la population rurale en Roumanie*, Bucarest, 1940, p. 36; P.Sterian, *Comerțul interior în România*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 4-6, 1938, p. 164.
- ³⁸ D.Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, p. 345.
- ³⁹ *Idem*, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, p. 144.
- ⁴⁰ D.Gusti, *Starea de azi a satului românesc. Întâiele concluzii ale cercetărilor întreprinse în 1938 de echipele regale studențești*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 10-12, 1938, p. 435.
- ⁴¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 723, inv. 1, dos. 38, f. 42-42 verso; inv. 1, dos. 40, partea I, f. 132; E.Titeanu, *O reformă compromisă*, în "Generația Unirii", nr. 10, 1929, p. 28.
- ⁴² D.Șandru, *Controverse pe tema problemei agrare în România interbelică*, p. 280.
- ⁴³ Afirmațiile potrivit cărora răscumpărarea rublelor rusești complet devalorizate și preschimbarea lor cu moneda românească s-ar fi produs "în condiții avantajoase" și ar fi constituit o îmbunătățire materială pentru întreaga populație a Basarabiei", necesită a fi considerate ca fiind lipsite de acoperire documentară (Vezi: *Adevărul istoric în chestiunea Basarabiei. Berlin, 1924*, București, 1998, p. 63).
- ⁴⁴ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 38 din 16 februarie 1920, p. 577-578.
- ⁴⁵ *Analele statistice și economice*, an. I, nr. 7-8, 1918, p. 9.
- ⁴⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 1416, inv. 1, dos. 2, f. 18.
- ⁴⁷ *Ibidem*, fond 723, inv. 1, dos. 11, partea I, f. 249 verso.
- ⁴⁸ *Ibidem*, f. 13.
- ⁴⁹ *Ibidem*, f. 11-11 verso.
- ⁵⁰ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 38, din 16 februarie 1920, p. 578, 579.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 578; Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 723, inv. 1, dos. 11, partea I, f. 249 verso.
- ⁵² *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 28, din 29 ianuarie 1920, p. 372, 375.
- ⁵³ *Ibidem*, nr. 12 din 13 decembrie 1919, p. 122.
- ⁵⁴ *Arhivele Naționale București*, fond Ministerul de Interne, dos. 96/1922, f. 27.
- ⁵⁵ Vezi: В.Думбо, *Через 2 года после Вены*, în "Красная Бессарабия", 1926.-№2, p. 7.
- ⁵⁶ Л.Д.Троцкий, *Смысл Вены*, în "Там же", 1926, №2, p. 8-9.
- ⁵⁷ *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 49 din 21 februarie 1920, p. 825, 826.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 827-830; *Ibidem*, nr. 26 din 27 ianuarie 1920, p. 351.
- ⁵⁹ *Basarabia economică*, an. I, nr. 2, 1919, p. 64; *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 25 din 26 ianuarie 1920, p. 345.
- ⁶⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 723, inv. 1, dos. 28, partea I, f. 57.
- ⁶¹ *Ibidem*, f. 63.
- ⁶² *Ibidem*, fond 1416, inv. 1, dos. 2, f. 37; *Basarabia economică*, an. I, nr. 7-8, 1919, p. 20; *Dezbaterile Adunării Deputaților*, nr. 22 din 27 decembrie 1919, p. 295.
- ⁶³ *Basarabia economică*, an. I, nr. 7-8, 1919, p. 25.
- ⁶⁴ H.Prost, *Destin de la Roumanie (1918-1954). Préface d'Albert Mousset*, Paris, 1954, p. 5.
- ⁶⁵ V.Crețu, *Județul Cahul economic. 1927-1937*, Cahul, 1937, p. 38-39.
- ⁶⁶ I.C.Vasilii, *Agricultura*, în "Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic", București, 1939, p. 56.
- ⁶⁷ I.Measnicov, *Evoluția de după război a proprietății agricole*, în "60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1933", vol. II, București, 1941, p. 38-40, 31.
- ⁶⁸ I.C.Vasilii, *Op. cit.*, p. 64; G.Ionescu-Șișești, *Le nouvel aspect du problème agraire en Roumanie*, în "Archives pour la science et la réforme sociales", XVI-e année, nr. 1-4, 1943, p. 260-266.
- ⁶⁹ E.Titeanu, *Op.cit.*, p. 28.

- ⁷⁰ N.Cornatzeano, *La situation et les resultats de l'agriculture roumaine*, în "Société des Nations. Conférence Européenne de la vie rurale", Bucarest, 1939, p. 29; G.Banu, *Examen critic și sintetic al problemelor de sănătate rurală*, în "Revista de igienă socială", an. X, nr. 1-6, 1940, p. 1300; N.Marin Dunăre, *Perspectivile recensământului din 1941*, în "Institutul Central de Statistică. Recensământul general al României din 1941", București, 1941, p. 115-116.
- ⁷¹ H.N.Lupan, *Cercetări asupra prețului și rentei pământului în România*, în "Analele Institutului de Cercetări Agronomice al României", an. IV, vol. V, 1933, p. 253.
- ⁷² *Ibidem*.
- ⁷³ N.Cornatzeano, *La situation et les resultats de l'agriculture roumaine*, p. 54, 55.
- ⁷⁴ D.Gusti, *Starea de azi a satului românesc*, p. 433.
- ⁷⁵ *Ibidem*; C.Ștefănescu, *Munca în viața economică*, în "Enciclopedia României", vol. III, București, 1939, p. 75.
- ⁷⁶ V.C.Șalaru, *Sângereii*, Bălți, 1936, p. 60-61.
- ⁷⁷ G.Zane, *Anchetele monografice asupra economiei familiare țărănești ale Semincrului de economie politică a Universității din Iași*, în "Sociologie românească", an. II, nr. 10-12, 1938, p. 555.
- ⁷⁸ T.Al.Știrbu, *Văleni, un sat din stepa Basarabiei*, în "60 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1938", vol. IV, București, 1943, p. 47.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 49.
- ⁸⁰ T.Al.Știrbu, *Vălenii de lângă Prut*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 10-12, 1938, p. 521.
- ⁸¹ *Lucrările adunării generale a Uniunii Camerelor de Agricultură de la 21 și 22 martie 1929*, în "Buletinul Uniunii Camerelor de Agricultură", nr. 8, 1929, p. 125-126, 130.
- ⁸² I.Measnicov, *Evoluția de după război a proprietății agricole*, p. 19.
- ⁸³ Șt.Popescu, *La bivolarii basarabeni de la marginea Bucureștilor*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 1-3, 1938, p. 50-51; Idem, *Nisiparii basarabeni de la Dudești-Pulberărie*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 4-6, 1938, p. 221-223; P.Ștefănuță, *Muncitorii agricoli basarabeni în Dobrogea*, în "Sociologie românească", an. IV, nr. 4-6, 1939, p. 178-186; A.Golopertția, *Prezentare a dării de seamă, făcută de Ștefan Popescu "La Bivolarii basarabeni de la marginea Bucureștilor"*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 1-3, 1938, p. 101-102 etc.
- ⁸⁴ B.Lempert, *Situația economică a Basarabiei*, Chișinău, 1936, p. 17; *Societatea Națională de Cruce Roșie a României. Dare de seamă asupra ajutorării populației înfometate din sudul Basarabiei și din estul Moldovei în toamna 1935 și iarna și primăvara 1936*, București, 1937, p. 4.
- ⁸⁵ B.Lempert, *Ținutul Nisru economic*, Chișinău, 1939, p. 31-32.
- ⁸⁶ "Argus" din 2 decembrie 1935; *Mișcarea populației României în anul 1935*, București, 1939, p. 6.
- ⁸⁷ *Société Nationale de la Croix Rouge de Roumanie. Rapport sur l'action de secours en Bessarabie, 1935-1936*, Bucarest, 1936, p. 15.
- ⁸⁸ *Societatea Națională de Cruce Roșie a României*, p. 12, 28-29, 33-34, 41-42.
- ⁸⁹ *Arhivele Naționale București*, fond Ministerul de Interne, dos. 455/1928, f. 1 verso.
- ⁹⁰ *Ibidem*, f. 1 verso-2.
- ⁹¹ P.Ștefănuță, *Foamete și pomană națională*, în "Viața Basarabiei", an. IV, nr. 11-12, 1935, p. 90.
- ⁹² *Ibidem*, p. 90, 91; B.Lempert, *Situația economică a Basarabiei*, p. 10.
- ⁹³ T.Al.Știrbu, *California României: regiunea Copanca*, în "Sociologie românească", an. III, nr. 7-9, 1938, p. 307.
- ⁹⁴ P.Ștefănuță, *Cercetări folclorice în valea Nistrului-de-Jos*, în Anuarul Arhivei de Folclor, nr. 4, 1937, p. 47.
- ⁹⁵ *Ibidem*.
- ⁹⁶ *Ibidem*, p. 47-48.
- ⁹⁷ D.C.Georgescu, *Nivelul și compoziția alimentației populației noastre rurale, pe provincii*, în "Revista de igienă socială", an. X, nr. 1-6, 1940, p. 309-310.
- ⁹⁸ *Société des Nations. Rapport sur les bases physiologiques de l'alimentation*, Geneve, 1936, p. 13-14.
- ⁹⁹ E.T.Bigwood, *L'Alimentation rationnelle et les besoins energetiques d'une population ouvriere*, Bruxelles, 1934, p. 37-38.
- ¹⁰⁰ D.C.Georgescu, *Nivelul și compoziția alimentației populației noastre rurale, pe provincii*, p. 307.
- ¹⁰¹ *Société des Nations. Conférence Européenne de la vie rurale, Roumanie*, Bucarest, 1939, p. 218.
- ¹⁰² *Ibidem*.
- ¹⁰³ D.C.Georgescu, *Nivelul și compoziția alimentației populației noastre rurale, pe provincii*, în "Revista de igienă socială", an. X, nr. 1-6, 1940, p. 316.
- ¹⁰⁴ D.C.Georgescu, I.Claudian, *Pregătirea alimentelor în gospodăria rurală*, în "Revista de igienă socială", an. X, nr. 1-6, 1940, p. 415-417.
- ¹⁰⁵ I.Voicu, *Legumele, fructele și băuturile nealcoolice în alimentația țaranului român*, în *Ibidem*, p. 385.

¹⁰⁶ G.K.Constantinescu, *Laptele*, în *Ibidem*, p. 389.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 391.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 393; *Buletinul informativ al Ministerului Agriculturii și Domeniilor*, an. IV, nr. 10, 1933, p. 457-458.

¹⁰⁹ M.Zolog, *Considerații medico-sociale asupra aprovizionării cu apă în mediul rural din România*, în "Revista de igienă socială", an. X, nr. 1-6, 1940, p. 435-436.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 436; Gh. Tătăranu, *Alimentația cu apă a satelor din România*, în *Ibidem*, p. 445.

Liudmila ANTONOV

ORGANIZAREA EUROPEI CENTRALE ȘI DE SUD-EST ÎN ACȚIUNI ȘI DEMERSURI DIPLOMATICE (1919-1930)

Primul război mondial a însemnat schimbarea ordinii politice în Europa, prin prăbușirea unor imperii și înființarea statelor – națiuni independente în regiunea centrală și de Sud-est, state ce se confruntau cu serioase probleme politice și, mai ales economice. La acel moment, s-a pus cu o mai mare acuitate problema înlăturării crizei, fapt care a făcut să apară diverse formule ce vizau refacerea acestei părți a continentului, proiecte de origine polonă (Iosef Pilsudski), română (Oct. Tăslăuanu, Iuliu Maniu), maghiară (Oskar Jaszi, J.Szilassy), cehoslovacă (Ed.Beneș, T.Masarik), austriacă (Paul Moravic), franceză (Maurice Paleologue) etc., care tratau problema fiecare în funcție de interesul național.

În situația internațională dificilă de atunci, cancelariile europene priveau diferit subiectul refacerii Europei Centrale, la mijloc plasându-se o întreagă complexitate de interese. Marilor puteri nu le era indiferent, în cazul în care s-ar fi creat un organism central-european, ce orientare putea avea noul mecanism. Existența unor disensiuni franco-britanice și franco-italiene pot fi urmărite în intenția marilor puteri de a-și adjudeca o poziție avantajoasă în sfera economică și politică a Europei Centrale și de Sud-est, scontând și pe retragerea S.U.A. "în dosul doctrinei Monroe". De unele cercuri diplomatice se susținea că Austria și Ungaria erau neviabile în frontierele lor, iar prin crearea unei Confederații dunărene se putea reface un nou echilibru de forțe, cu alte cuvinte, restabilirea funcțiilor vechii monarhii Austro-Ungare. Proiectele lor de integrare se refereau mai mult la probleme economice. Între marile puteri se va angaja o rivalitate asupra exploatării pozițiilor economice care li se ofereau în bazinul dunărean.

Nu era întâmplătoare tendința Franței de a menține Imperiului Habsburgic sau, cel puțin, de a reorganiza aceste teritorii într-un organism nou "corespunzător cerințelor vremii". "Nici cabinetul, nici parlamentul francez n-au putut să susțină oficial unirea ungarurilor cu austriei, ceea ce ar fi fost unicul mijloc de a împiedica unirea ei (Austriei) cu Germania. În Franța nu s-au ascuns simpatiile pentru o astfel de rezolvare a chestiunii și s-a discutat cu interes posibilitatea unirii acestor două țări sub sceptrul habsburgilor."¹ Întrucât o astfel de combinație trezea suspiciuni la statele mici din această regiune a continentului, Parisul avea și o altă formulă, cea de creare a unei Confederații dunărene. În anul 1920, guvernul francez avea intenții să pună fundamentul politicii sale din Europa Centrală în Ungaria, pentru că Franța nu putea, deocamdată, exersa o influență directă asupra statelor din această regiune europeană. "Politica lui Paleologue (Secretar General la Ministerul de Externe francez) vis-a-vis de Ungaria constituie o parte organică a

proiectului francez de Confederație dunăreană.”² Diplomația franceză a încercat să apropie Ungaria de vecinii săi. La Paris, sperau că “aportul francez” la formarea unui astfel de bloc central-european trebuia să dea un rezultat adecvat: orientarea pro franceză a Confederației preconizate. Însă politica franceză favorabilă Ungariei a stârnit nedumeriri în tabăra aliaților. Faptul că într-o combinație franceză Ungariei (unui stat revizionist) i se atribuia un loc central, în detrimentul intereselor statelor mici aliante ale Franței, a făcut ca statele dunărene să se împotrivescă vehement unui astfel de proiect. Pentru statele din Europa Centrală, care erau la începutul independenței lor politice, ideea creării unei Confederații dunărene trezea o repulsie instinctivă și se asocia cu restaurarea Habsburgilor și recăștigarea vechilor frontiere. Negocierile secrete franco-maghiare din vara anului 1920, politica revizionistă a Budapestei, tentativele de restaurare a Habsburgilor au grăbit constituirea alianței statelor cointeresate de a lua atitudine comune în aceste probleme prin crearea Micii Înțelegeri.

În perioada noastră de referință, ideea apropierei statelor din regiunea central-europeană a circulat cu destulă intensitate în cercurile guvernamentale, fapt pe care ni-l confirmă existența numeroaselor documente diplomatice.

I.Mitilineu (ministru român la Viena), la 27 decembrie 1924 adresa lui I.G.Duca (ministru de externe) o Notă, în care îi comunica despre interesul și preocuparea pe care a stârnit proiectul unei Confederații dunărene în opinia publică austriacă și germană și care nu încetează de a se manifesta³.

Pe filiera informațiilor de acest gen se situa și Nicolae Comnen. El transmitea din Berna știri, pe care le deținea din “cercurile” Societății Națiunilor și care indicau asupra faptului că la Paris și Londra, “începe din nou să se discute chestiunea creării unei federațiuni dunărene în care am fi cuprinși și noi”⁴. În această combinație rolul diriguitor li se atribuia francezilor, “care sunt fervenți partizani ai acestei idei, ce le apare ca singura garanție împotriva primejdiei alipirii Austriei la Germania”⁵. Se pare că, în această constelație, Parisul atribuia hegemonie Cehoslovaciei, și nu în ultimul rând datorită eforturilor ministrului de externe Ed. Beneș.

Aceste știri au făcut ca Bucureștiul să întreprindă anumite investigații la Paris și Londra, pentru a aprecia adevărata stare a lucrurilor. Din capitala franceză, C.Diamandy răspunde la telegrama Nr.7931 trimisă de la M.A.E. român, declarând că până acum nu i s-a făcut niciodată nici un fel de aluzie la un asemenea proiect⁶. Din Londra avem un răspuns mai complet. “Toate zvonurile privitoare la Federațiunea Dunăreană, au fost într-adevăr lansate în urma unui nou val de pesimism la Viena. Laptew, trimisul român la Londra, în urma întrevederii avute cu Lampson (oficialitate engleză) arată că acesta din urmă, “nu crede că ideea să se poată realiza într-un viitor apropiat”⁷.

Confederația dunăreană este considerată nerealizabilă la acel moment și de cunoscuții pangermaniști austriaci Frank și Dinshofer. Imposibilitatea realizării Confederației dunărene austriecei pangermaniști o văd în diversitatea de interese a diferitor țări care ar fi trebuit să o compună. Acestui punct de vedere se alătură și ministrul Ungariei la Berlin von Emmich, cu care Frank și Dinshofer au întreținut discuții.

Nici ministrul ungar la Berlin nu vede posibilă realizarea unei Confederații dunărene, considerând că este o utopie. “Singura Uniune politică, - după părerea sa, - ar fi între România și Ungaria, în vederea intereselor economice reciproce ale celor două țări”⁸. Observațiile lui ar putea avea un suport solid de argumente, dat fiind faptul că, von Emmich a fost înainte de a veni la Berlin (în calitate de ministru) mulți ani Secretar de Stat la Ministerul Agriculturii ungar.

De exemplu, conaționalul său, maghiarul Dr.Albert de Berzeviozy, fost ministru ungar al Instrucțiunii, vedea “rântuirea Europei” într-o strânsă legătură germano-austri-

aco-ungaro-română "cât de paradoxal ar suna aceasta în ce privește România". Această legătură o vede ca un dig de apărare "contra unui bloc amenințator slav". Cu Austria o astfel de înțelegere i se părea fără îndoială posibilă, pe când cu România această combinație o vedea mai greu de realizat. Autorul acestei formule spera să obțină în acest sens sprijinul Italiei.

Poziția Italiei era cât se poate de clară. Acest lucru ni-l confirmă și declarațiile făcute la Berlin de un deputat fascist Tarre, prieten personal al Ducelui (Mussolini), prin care se proclama că "politică externă a Italiei caută să desființeze hegemonia Franței asupra micilor puteri europene, să repare greșelile Tratatelor de pace și să provoace revizuirea a noului regim colonial"¹⁰. De aceea, ideea Confederației dunărene sub egida Franței nu era "înghițită" de Roma. Însuși gândul că acest proiect era susținut de Franța și că această cale oferea Parisului, prin controlul și influența sa noi avantaje, făcea ca Roma să activeze energic pentru a stopa astfel de tendințe hegemonice ale Parisului. Italiei îi convenea mai degrabă ideea unei *Grossdeutschland* (ideea Germaniei Mari), cea a *Anschluss*-ului, pe care ar încuraja-o tacit și în care ar vedea o stavilă împotriva Confederației dunărene. Deși, în cazul în care *Grossdeutschland*-ul s-ar realiza, aceasta ar însemna automat o instalare a Germaniei la Marea Adriatică și primul pas spre noi posesiuni teritoriale. Credem că între aceste două eventualități, Italia, totuși, prefera (la acel moment) influența franceză în Europa Centrală, dar cu anumite compensații din partea Parisului.

"Germania din partea ei ar fi ridicat din nou această chestiune (Germaniei Mari) spre a exercita presiune asupra Marii Britanii și a obține prin acest mijloc renunțarea acestei din urmă la mandatul asupra coloniilor germane, ce a obținut de la Liga Națiunilor"¹¹ - consemna diplomatul român Nano într-o telegramă remisă ministrului de externe Duca.

Pentru a împiedica crearea unui organism sub egida Parisului sau a disloca un altul, cel al Micii Înțelegeri, Roma căuta un aliat, pe care îl putea pune în slujba politicii sale. La acel moment, tendințele de dizolvare a Micii Înțelegeri intrau în calculele Romei, cât și a Budapestei. În plus, de ce n-ar face Budapesta o politică mai intimă cu Roma, dacă cea din urmă "a recunoscut pretențiile revizioniste ungare ca juste"¹².

Se știe că, în perioada interbelică Italia a fost puterea, care înarma Ungaria, în mod sistematic, cu armament și materiale de război. Roma îndemna energic Budapesta să-și creeze o armată, pentru a avea în această zonă a Europei un aliat puternic din punct de vedere militar. Acest sprijin din partea Italiei permitea Ungariei și o încuraja să încalce prevederile Tratatului de la Trianon. Un alt aspect, nu mai puțin important, este faptul că Italia a renunțat la punctul său de vedere categoric în ceea ce privește restaurarea Habsburgilor pe tronul ungar, poziție, până acum comună cu cea a politicii Micii Înțelegeri față de Ungaria. "Italia consideră acum că restabilirea unui Habsburg la Budapesta de astăzi devotată D-lui Mussolini, nu mai constituie un pericol sau chiar o simplă amenințare pentru interesele italiene în Europa Centrală și în Balcani"¹³. Dimpotrivă, D.Constantinescu (diplomat român acreditat la Roma) relata că restaurarea Habsburgilor în Ungaria s-ar fi putut realiza cu concursul Italiei. Unele informații de la *Palazzo Ghigi* confirmau și ele aceste bănuieli: "... se mai zice încă în unele cercuri italiene că la *Palazzo Ghigi*, unde în general lucrurile nu sunt mărturisite decât atunci când au devenit deja fapte împlinite că, s-ar fi luat zilele acestea deciziunea de a sprijini o restaurație regală în persoana unui membru al Casei de Habsburg"¹⁴.

Ungaria "încurajată" de Italia, formula revendicări teritoriale față de toți vecinii. Din partea Romei veneau la Budapesta "sfaturi" tot mai frecvente de a nu încheia nici un pact cu Mica Înțelegere ca entitate politică, ci numai cu una din componentele ei, anume cu România"¹⁵. Care ar fi explicația? În luna iunie a anului 1929, Vasile Grigorcea, ministrul

român la Budapesta, susținea că, “o politică de apropiere față de România intră cu toate semnele aparente contrarii, de sigur, în intențiile Contelui Bethlen, fiindu-i dictată de interesele Ungariei”¹⁶. Un motiv (mai există și altele) care l-a determinat pe Președintele Consiliului de Miniștri maghiar, Bethlen, să dorească o înțelegere cu Bucureștiul ar fi (în viziunea lui Grigorcea): că Ungaria nu avea un aliat contra României, așa cum de exemplu contra Cehoslovaciei ar putea avea de partea sa pe Germania, sau cu ajutorul Poloniei ar putea manevra contra Iugoslaviei. “Ca să poată face o politică agresivă față de noi i-ar trebui contra noastră un aliat capabil să ne atace pe la spate: singurul stat care ar putea juca acest rol, ar fi Rusia sovietică, cu care Ungaria Contelui Berthlen nu se poate însă alia, știind foarte bine că intrând în acest joc o așteaptă distrugerea totală”¹⁷. Cu atât mai mult, străduințele Italiei de a-și întări pozițiile în Centrul și Sud-estul Europei sunt determinate și de teama pe care o inspiră Italiei slavinismul. Iugoslavia și Cehoslovacia, după ce se va reface Rusia, susținute de cea din urmă, “ar putea să primejduiască hegemonia Italiei în Marea Adriatică”¹⁸. De aceea, Italia caută să ridice un “zid” împotriva slavinismului împreună cu Ungaria, apoi, la această alianță, în concepția lor trebuia atrasă Polonia. “Nu este nici un secret, – reflecta Grigorcea –, că Roma caută atât direct, cât și prin mijlocirea Varșoviei să determine Bucureștiul să adere la planurile ei”¹⁹.

Jocul diplomatic a început în primăvara anului 1928, atunci când Polonia s-a simțit neglijată de către Franța și a încercat să intimideze Parisul prin căutarea unui sprijin italian²⁰. Mussolini a cerut Poloniei ca preț o apropiere de Ungaria. Acest fapt îl confirmă “cunoscuta ofertă a Mareșalului Pilsudski de a mijloci o împăcare între București și Budapesta”, ofertă care, se pare, a fost negociată în timpul vizitei lui A.Zaleski (ministru polon de externe) în mai 1928 la Roma.

În a doua jumătate a lunii iunie 1929, vizita la Budapesta a subsecretarului de stat italian Grandi, urmată apoi de vizita ministrului de externe polon Zaleski, au provocat vii comentarii atât în cercurile diplomatice, cât și în presa europeană. Vizitele lor erau privite ca un semn de noi regrupări de forțe în Europa Centrală. Deși Zaleski a declarat că Polonia nu poate să adere la o revizuire a Tratatului de la Trianon, Ungaria, în acest sens, s-a situat pe o poziție contrarie. “La Budapesta este socotit drept un mare succes faptul că Polonia nu s-a aliat la Mica Înțelegere. Pe de altă parte se știe că Polonia trebuie să stăruie pe lângă România să ajungă la o înțelegere cu Ungaria”²¹.

La Budapesta își dădeau bine seama că Polonia și România trebuie “să aibă o atitudine comună în ce privește frontul rusesc, și că n-ar strica să o aibă (pe ea Ungaria) ca aliată. Pentru asta trebuia convinsă România. “Polonia, - declara ziarul german “Koelnische Zeitung”, - va trebui să stăruiască pe lângă România să aducă chiar anumite sacrificii în interesul unei înțelegeri cu Ungaria”²².

Ministrul de externe francez, Aristide Briand, considera că această combinație, adică “cochetarea” Poloniei cu Ungaria “nu este de o fericită inspirațiune și poate să acționeze ca un dizolvant între aliații Europei Centrale”²³. Diplomatul român Diamandy avea o altă părere. El privea sceptic asupra eventualei “alianțe” ungaro-polone, adică fără sorți de izbândă, pe motiv că nu se putea pune temei pe Ungaria, pentru că “cea din urmă urmărește numai să compromită Polonia și nimic nu va împiedica pe unguri la momentul oportun să se dea de partea Germaniei”²⁴. Ministru francez la Varșovia, Laroche, privea apropierea polono-maghiară ca pe un lucru excelent, “care nu putea decât să înlesnească o destindere româno-maghiară”²⁵, numai că rolul de arbitru trebuia să revină Franței.

O altă manevră întreprinsă de Budapesta pentru a slăbi Mica Înțelegere era politica sa “pro-franceză individuală”. Din dragostea “platonice” pentru Italia, Budapesta mari avantaje economice nu vedea, pe când Parisul i-ar fi putut oferi un sprijin economic, în cazul în care s-ar juca bine cartea ungară. În plus, în capitala ungară erau cunoscute

eforturile italiene pentru a ajunge la o înțelegere cu Parisul în vederea unor concesiuni economice, poate chiar cu sacrificiul renunțării Romei la supremație în Europa Centrală și cea de Sud-est. Deci, în acest caz, care era logica Budapestei? Trebuia ales la moment aliatul potrivit cel care oferea mai mult. Ungaria ducea o politică activă de "evaluare" a posibilităților. Se pare că Parisul a reacționat la "politica multilaterală" a Budapestei, pe care a interpretat-o ca un mijloc de presiune asupra Franței. Trebuia tolerată Ungaria!

Germania la momentul respectiv era preocupată de alte probleme ca să intre în alertă. Singurul lucru care o deranja era apropierea prea intimă între Budapesta și Varșovia. "O întărire a situației internaționale a Poloniei nu intra de loc în vederile Germaniei"²⁶. Pentru a stopa această apropiere, Germania încerca, prin toate mijloacele, să împiedice o destindere româno-maghiară, cât de paradoxal n-ar părea acest lucru. În această privință, Grigorcea credea că la mijloc se afla calculul următor: "Cât timp relațiile între Ungaria și România vor rămâne încordate, Polonia va trebui să-și impună o rezervă oarecare față de Ungaria pentru a nu indispuie aliata ei România"²⁷. În cazul în care tensiunea în relațiile româno-maghiară ar dispărea, ar apărea posibilitatea apropierii mai intime între Ungaria și Polonia, ceea ce, de fapt, nu-i convenea Germaniei în politica sa în Centrul și Sud-estul Europei. "Astfel se explică, - transmitea Grigorcea, - și atitudinea extrem de ostilă față de noi a acelor organe de presă din Budapesta, care se află sub influența germană"²⁸. La Budapesta era cunoscut faptul că din partea Germaniei la moment, "nu se putea spera la mare lucru din punct de vedere economic mai ales"²⁹, iar unii oameni politici credeau că o apropiere de Germania, mai ales prin unirea celei din urmă cu Austria, ar fi o primejdie pentru independența politică și economică a Ungariei.

În această situație o apropiere de Franța ar fi binevenită pentru Ungaria, dacă e să reieșim doar din faptul că cele două politici franceză și maghiară au găsit puncte comune în ceea ce privește pangermanismul și panslavismul rusesc.

În discuțiile pe care le-a purtat Conte Bethlen cu ministrul francez la Budapesta, de Vienne, nu a fost trecută cu vederea Iugoslavia. Bethlen îl asigură pe de Vienne, că "nu este dispus să urmeze orbește Italia în politica sa antisârbească"³⁰, bineînțeles, cu o condiție dacă Franța va arăta mai mult interes față de Ungaria. În ce privește Cehoslovacia, Președintele Consiliului maghiar, "pare a fi mai puțin precis", ceea ce nu prea l-a deranjat pe diplomatul francez, acesta din urmă manifestând mai puțin interes pentru Praga. Subscriem punctului de vedere pe care l-a exprimat Grigorcea, atunci când susținea că între Budapesta și Paris s-a încheiat un fel de târg tacit: "Ungaria nu va face din relațiile sale cu Italia pivotul politicii sale externe, în schimb însă Franța va arăta mai mult interes față de Ungaria, îi va acorda un sprijin diplomatic discret în aranjarea diferendelor sale cu statele Micii Înțelegeri și-i va veni în ajutor în domeniul economic"³¹.

Semnele unei politici de interes pentru Ungaria nu au întârziat, cu atât mai mult că la Paris se aștepta vizita Contelui Bethlen. "În această vizită se concretizează astfel tendințele Ungariei spre o apropiere de Franța, observată de Legațiunea franceză în special de două luni încoace"³².

În vara anului 1929, cu ocazia vizitei lui Bethlen în Franța, conducătorii politicii franceze credeau că sfaturile lor ar putea fi utile și instructive pentru ca Ungaria să renunțe la politica sa revizionistă. Tematica și "limbajul" erau cunoscute: se încerca o apropiere între Ungaria și Statele Micii Înțelegeri și încheierea pactelor de arbitraj. "Aceste sugestii, făcute lui Bethlen, cadrează perfect cu tendința actuală a politicii franceze de a pune de acord Ungaria cu Mica Înțelegere"³³. La Paris, se pare, au crezut "asigurărilor pacifiste" ale lui Bethlen. Constantă rămâne tradiționala manieră diplomatică a Parisului și *vis-a-vis* de Ungaria, cea de "manieră dulce și de împăciuire, înșelându-se pe sine însăși, prin iluzia deșartă că printr-o politică "fină" de amabilitate și

de semipromisiuni va reuși să detașeze Ungaria de Italia”³⁴. Trimisul român la Budapesta Grigorcea nu neagă că “finețea și rafinamentul sunt desigur lucruri bune în diplomatie, însă ele comportă și oarecare riscuri; altfel ele ușor se pot duce întra-colo ca de atâta subtilități și artificii să nu mai vezi realitățile cele mai elementare”³⁵. Firește! Iar “realitățile elementare” erau simptomele relațiilor strânse politico-militare între Italia și Ungaria: manevrele militare cu participarea ambelor părți în Italia. “Trebuie să recunosc, - declară Grigorcea, - că această invitație constituie un act de atențiune cu totul special și aproape inuzitat”³⁶. De data acesta Parisul s-a arătat alarmat de posibilitatea semnării unei convenții italo-maghiare. Bethlen “încă odată, s-a folosit de prietenia Italiei pentru a provoca gelozia Franței”³⁷.

În acea atmosferă angoasantă a timpului, paralel cu jocul diplomatic pe care-l făceau cancelariile europene, se desfășurau și alte evenimente. De exemplu, la Viena, se încerca, de unele cercuri austriece, să se impună alte forme organizatorice Europei Centrale.

În Austria se acorda o atenție tot mai mare instituției *Mitteeuropäischer Wirtschaftstag*. Congresul desfășurat la Breslau și persoanele cooptate la această instituție demonstrează acest lucru. În rândul participanților activi găsim oameni politici austrieci de talia lui Otto Böehler; Fridrich Schuster; Președintele Camerei de Comerț și Instrucție a Vienei, Friedrich Tilgner; fostul cancelar Streeruwitz; fostul ministru austriac la Berlin Richard Riedl, “cunoscut pentru propaganda intensă ce face în sensul alăturării economice între Germania și Europa Centrală”³⁸.

Printre altele aflăm din discuțiile ce s-au purtat la acest Congres că toate Camerele de Comerț și Industrie ale Austriei au promis sprijinul lor secțiunii austriece *Mitteeuropäischer Wirtschaftstag*, intenționând să asigure țării lor, rolul de lider al politicii economice central - europene sub egida Germaniei. “Scopul imediat al acestei organizații sus - amintite ar fi crearea unității poștale, de comunicații de transport, dacă nu între toate statele Europei Centrale, cel puțin între Germania, Austria și Ungaria”³⁹ - transmite din Viena diplomatul român Zaborovschi.

Prin semnarea Tratatului economic între Austria și Italia în 1930, se vehicula ideea atât la Viena, cât, mai ales, la Roma și Budapesta, că aceasta ar însemna un început în consolidarea unui nou bloc politic italo-austriaco-german, “în care Austria trebuia să joace rolul unei punți de legătură”⁴⁰.

În declarațiile cancelarului austriac Schober, oferite organului pangermanist “Wiener Neueste Nachrichten”, este susținută ideea stabilirii unor legături de amicitie cu toți vecinii săi și în primul rând cu Germania. Transpare dorința Vienei de ași asuma rolul prim într-un mecarism politico-economic al Europei Centrale cu ajutorul Germaniei.

În anul 1929 s-a făcut resimțită criza sistemului financiar și a economiei mondiale. Acum, în polemica dintre state balanța înclină spre probleme de ordin economic, bineînțeles, fără a fi neglijate cele politice. Spre deosebire de Germania și Italia, în a căror direcție de politică externă figurau și preocupări de dominare în Europa Centrală și a dislocării Micii Înțelegeri, criza economică europeană face ca statele dunărene să întreprindă o politică de reconciliere. Karoly, oficialitate maghiară, în interviul său oferit ziarului genevez “Az Est”, vorbește despre începutul unei apropieri între România, Iugoslavia și Ungaria. Criza economică determină Budapesta să întreprindă anumiți pași pentru soluționarea problemelor în acest domeniu.

Necesitatea colaborării economice mai intense se impune acum și este văzută ca o salvare în depășirea crizei europene. Soluția economistului grec G.Iliadis se alătură acestor propuneri. În articolul său “La construction d’une Europe danubienne”, apărut în ziarul “Le Messenger d’Athènes”, acesta susținea că numai prin o politică de negocieri constructive și sisteme de comunicații viabile putea fi stăvilită criza economică. Pentru

Suspiciunile și neîncrederea între statele dunărene au făcut ca eforturile depuse în vederea apropiării lor economice, prin crearea unui bloc central-european să fie irealizabile. Tentativele întreprinse în vederea soluționării în comun a problemelor economice n-a avut un rezultat pozitiv, iar discuțiile în cadrul numeroaselor conferințe europene, care au abordat probleme regionale și continentale, elaborând metode eficiente pentru o apropiere economică între state, n-au ajuns să aplice hotărârile sale.

Trebuie menționat faptul că mulți dintre teoreticienii și oamenii politici ce optau pentru crearea unui organism economic central-european, vedeau în el un prim pas în calea unei "Europe Unite". Ei susțineau că ideea constituirii "Statelor Unite ale Europei" nu poate fi realizată decât treptat, după ce s-ar fi creat uniunii regionale. Unii diplomați români subscriau acestui punct de vedere. Începutul realizării acestui ideal îl vedeau în Mica Înțelegere la care trebuia să se alătore Polonia (Gr.Gafencu, C.Diamandy, Alex Crețianu etc.).

În epocă se pleca de la premisa că atât timp cât Europa Centrală rămânea dezorganizată, ea va prezenta un punct de discordie europeană. Relevantă în acest sens este declarația omului politic român Al.Voida-Voievod: "Ideea unei înțelegeri între statele Europei Centrale și Orientale corespunde intereselor reale ale acestor state ca și ale Europei întregi. Nevoile economice vor pune din nou în discuție această problemă de care depinde viitorul continentului"⁵⁰.

Așa cum am arătat în acest studiu, problemele economice au făcut să apară tot felul de combinații de genul Uniunii româno-ungare (von Emmich, ministru Ungariei la Berlin) sau al unei strânse legături germano-austriaco-ungaro-române (dr.Albert de Berzzeviozy, fost ministru ungar de instrucțiuni). Unii exponenți ai Austriei intenționau să asigure țării lor rolul de lider în politica economică central-europeană sub egida Germaniei, sau cel puțin între Germania, Austria și Ungaria, la care putea apoi adera Italia. Francezii susțineau punctul de vedere mai vechi, cel de creare a unei Confederații dunărene. Însă tendințele Parisului de a câștiga Ungaria de partea sa, apropiind-o de vecinii săi, în special de Mica Înțelegere, s-au soldat cu un eșec.

Preocupările pentru organizarea economică a Europei Centrale aveau la bază diverse motive. Credem că unul din motivele care au determinat Franța să acorde ajutor statelor dunărene a fost, fără îndoială, grija de a se evita *Anschluss*-ul austro-german. În spatele multor avantaje economice și monetare pentru Austria, care erau întinse automat și asupra Ungariei, era interesul francez în menținerea independenței Austriei. Însăși ideea că drumul posibilei expansiuni germane va trece prin Austria, făcea ca guvernul francez să prevină această posibilitate cu orice preț. Tendința Franței de a întări statele situate în Estul și Sudul Germaniei, pare mai evidentă, atunci când slăbește posibilitatea unei înțelegeri franco-germane. În această privință, Parisul conta pe forța sa financiară și pe legăturile politice cu unele din țările dunărene. Germania, în schimb, avea influența situației sale geografice și economice în această parte a Europei. Statistica cu privire la schimbului comercial pentru statele acestei regiuni, demonstrează faptul că Germania avea o poziție dominantă în raporturile cu aceste state⁵¹.

Germania vedea în crearea unei Confederații dunărene de către francezi o latură a politicii sale antigermane și o posibilitate de preponderență politică a Parisului asupra țărilor dunărene. Suspiciunile Berlinului față de Paris nu erau lipsite de temeii. Franța era îngrijorată și de evenimentele ce se desfășurau în Germania odată cu expansiunea național-socialiștilor și cu refuzul Berlinului de a plăti reparațiile de război.

Problema Europei Centrale era deseori prezentată drept o problemă economică. Se vorbea de necesitatea acordării unui ajutor economic pentru statele din această regiune, se ofereau formule în vederea colaborării lor economice. Însă, este greu să ne imaginăm în

această regiune a continentului o întreprindere de mare anvergură, cum ar fi, de exemplu, crearea unei Confederații dunărene, tocmai pe motiv că această problemă era pusă sub unghi politic. Toate planurile ce țineau de restaurarea economică a Europei Centrale erau inspirate de motive politice. De altfel, problema Europei Centrale, prin natura lucrurilor se prezenta drept o problemă politică, iar statele succesoare, tocmai pentru motive politice se opuneau colaborării economice.

NOTE

¹ M.Ádám, *Confédération Danubienne ou Petite Entente*, în *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1979, Tom.25, p.63.

² Idem, Les projets d'Union et les Etats successeurs, în Colloque de Strasbourg, din 24-26 mai 1984, cu tema Les conséquences des traites de paix de 1919-1920 en Europe Centrale et Sud-Orientale, organizat de Asociația internațională de istorie contemporană a Europei, Strasbourg, 1987.

³ Arhiva Ministerului de Externe, București (în continuare A.M.A.E.), Fond 71, Dosare speciale 1920-1944, E-1, Europa Paneuropa, vol.191,1930-1934,tel.nr. 5170, De la Legația română din Viena, 27 decembrie 1924, adresată ministrului afacerilor externe I.G.Duca, semnată I.M.Mitilineu, fila 1.

⁴ Ibidem, tel.nr. 240, De la Legația română din Berna, 11 februarie 1925, către Ministerul Afacerilor Externe, semnat Comnen, fila 10.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, tel.nr. 6419, De la Legația română din Paris, din 15 februarie 1925, trimisă la M.A.E., semnat Diamandy, răspuns la telegrama cifrată nr. 7931, fila 11.

⁷ Ibidem, tel.nr. 376, De la Legația română din Londra, din 19 februarie 1925, către M.A.E., semnat Laptew, fila 12.

⁸ Ibidem, vol.191, Paneuropa 1930-1934, tel.nr. 472, De la Legația română din Berlin, din 24 februarie 1925, către ministru afacerilor externe I.G.Duca, semnată Nano, fila 13.

⁹ Ibidem, Fond 71, Ungaria 1920-1932, vol.1, General, tel.nr. 1924, De la Legația română din Viena, 22 mai 1926, adresată ministrului afacerilor externe I.M.Mitilineu. Nota conține și articolul lui Dr.Albert de Berzeviozy, publicat în "Neues Wiener Journal", din 19 mai 1926, fila 19.

¹⁰ Ibidem, Fond Paris, Politice, Corespondență și rapoarte 1928-1930, vol.23, tel.nr. 26421, De la Legația română din Paris, 18 mai 1928, Comunicarea lui C.Diamandy, ministrul român la Paris.

¹¹ Ibidem, Fond 71, Dosare speciale, 1920-1944, Germania, vol.111/5, tel.nr. 1145/2, De la Legația română din Berlin, 28 aprilie 1926, adresată ministrului afacerilor externe I.G.Duca, semnată Nano, fila 45.

¹² Ibidem, Fond 71, Ungaria 1920-1932, vol.1, General, tel.nr. 2301, de la Legația română din Budapesta, 15 iulie 1929, către M.A.E., semnată V.Grigorcea, fila 255.

¹³ Ibidem, Fond 71, 1920-1944, România, vol.188, General, 1928, De la Legația română din Roma, 23 august 1928, semnat D.Constantinescu, fi a 215.

¹⁴ Fie că vorba ar fi de Arhiducele Iosif, fie de tânărul Arhiduce Othon, fiul mai mare (avea atunci vârsta de 16 ani) al fostei regine Zitta de Burbon-Parma.

¹⁵ Ibidem, Fond 71, Ungaria 1920-1932, vol.1, General, tel.nr. 2170, de la Legația română din Budapesta, 29 iunie 1929, către M.A.E., semnat V.Grigorcea, fila 242.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, tel.nr. 7897, P.P.6, De la Ministrul României la Berlin Aurelian, către G.Mironescu, Ministrul Afacerilor Externe, fila 195. Revista Presei. Citează din ziarul "Germania" (organ al Partidului centrului catolic din Germania).

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, tel.nr. 2089, 22 iunie 1929, Budapesta, Raportul lui V.Grigorcea cu titlul: Relațiile franco-magiare și rivalitatea între Franța și Italia, adresat ministrului afacerilor externe, fila 200-205.

²¹ Ibidem, tel.nr. 7897, P.P.6., fila 195, "Koelnische Zeitung", 20 iunie 1929.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, Copie de pe tel.nr. 10796, 24 iulie 1929, De la Legația română din Paris, către ministrul afacerilor externe, semnată Diamandy, fila 258.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, tel.nr. 2089, fila 200.

²⁶ Ibidem, fila 201.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem. De exemplu ziarul "Pester Lloyd".

- ²⁹. Ibidem, tel.nr. 7897. P.P.6., fila 197.
- ³⁰. Ibidem.
- ³¹. Ibidem, fila 202.
- ³². Ibidem, Fond 71, România, vol.90, de la Legația din Budapesta, tel.nr. 1840, 30 mai 1929, semnat Grigorcea, fila 60.
- ³³. Ibidem, Fond 71, Ungaria, 1920-1932, vol.1, General, tel.nr. 2170, De la Legația română din Budapesta, 20 iunie 1929. Semnat Grigorcea, fila 242.
- ³⁴. Ibidem, Fond 71, România, vol.190, Copie de pe raportul lui V.Grigorcea, ministrul României la Budapesta, nr. 3901, din 29 noiembrie 1929, adresat Președintelui Consiliului de Miniștri, fila 383.
- ³⁵. Ibidem.
- ³⁶. Ibidem, Fond 71, 1920-1932, Ungaria, vol.1, General, 20 octombrie 1929, Budapesta, Raportul intitulat: Despre situația externă și internă a Ungariei, semnat Grigorcea, fila 264.
- ³⁷. Ibidem, fila 266.
- ³⁸. Ibidem, Fond Dosare speciale, 1920-1944, E-1, Europa-PanEuropa, vol.192, 1930-1931, De la Legația română din Viena, tel.nr. 871, semnată Zaborovschi.
- ³⁹. Ibidem, fila 197.
- ⁴⁰. Ibidem, Buletinul nr. 5 al Direcției Politice Orientale, Secțiunea Europei Centrale, nr. 14327/1930, fila 194-195.
- ⁴¹. Ibidem, De la Legația română din Atena, 4 octombrie 1930, tel.nr. 2548, Adresată lui G.Mironescu, semnată Ruseanu, fila 201.
- ⁴². Problema agrară a format obiectul discuțiilor la Conferințe în 1929, la Be.grad; în 1930, la Varșovia; în 1931, la Roma.
- ⁴³. A.M.A.E., Fond 71, Dosare speciale, 1920-1944, E1 – Europa-PanEuropa, 1930-1931, vol.192, București, 24 noiembrie 1931, fila 240. Documentul conține informație care rezultă din convorbirea Ministrului Ghică și Künze-Jezersky, purtată cu prilejul unei mese organizate la Legația Chehoslovaciei din București, în timpul căreia Ministrul român de externe s-a interesat ce informații mai cunoaște diplomatul chehoslovac despre dorința lui Ed.Beneș de a realiza o apropiere economică între statele dunărene.
- ⁴⁴. Ibidem, tel.nr. 1944/C, De la Legația română din Praga, 17 noiembrie 1931, Adresată lui Glica, cu mențiunea Strict Confidențial, Semnat Enandi, fila 238
- ⁴⁵. Ibidem, tel.nr. 3681, din 12 decembrie 1931, adresată lui Dm.Ghica, fără semnătură, fila 247.
- ⁴⁶. Ibidem.
- ⁴⁷. Ibidem.
- ⁴⁸. Ibidem, Informație emisă de la Legația Republicii Cehoslovacia din București, tel.nr. 843, 28 decembrie 1931, Cu mențiunea foarte Confidențial, fila 259. Informație preluată din discuția Beneș – Gratz, cu ocazia vizitei ministrului de externe ungar în Praga.
- ⁴⁹. Ibidem, tel.nr. 3548, De la Legația din Viena, 7 decembrie 1931, adresată lui Ghica, semnat Brediceanu, fila 242.
- ⁵⁰. "Lupta", 3 iulie 1932.
- ⁵¹. Această problemă este pe larg dezvăluită în lucrarea lui Pavel Pavel, *Spre o Confederație a statelor dunărene*.

Gheorghe COJOCARU

17 MARTIE 1991. UN REFERENDUM UNIONAL EȘUAT

Salvarea URSS - o sarcină de neamănat a puterii sovietice.

Cu o lună înainte de data de 17 martie 1991 M.Gorbaciov își chema într-o apariție televizată *compatrioții* să participe la un referendum unional privind conservarea URSS - primul în istoria țării sovietelor -, fiind deja convins că *oamenii sovietici sunt pentru păstrarea Uniunii ca pe un bun comun al tuturor popoarelor noastre, sprijinul lor de nădejde. Tot atât de hotărât ei se pronunță pentru înnoirea Uniunii [...]. Acest mare stat*

euro-asiatic cu cel mai întins teritoriu din lume și cu o numeroasă populație de limbi diferite s-a constituit, în opinia lui Gorbaciov, în urma unor procese legate de valorificarea unor noi spații și mutații demografice, ce au decurs timp de secole. O parte din teritorii a fost dobândită prin campanii de cuceriri, așa cum se făcea peste tot, pe toate continentele. Multe popoare s-au alipit la Rusia de bună voie, în căutare de apărare împotriva agresorilor sau mișcate de năzuința de a ieși pe piața largă, de a adera la unul din centrele mondiale ale științei și culturii. Referindu-se la ceea ce a dat popoarelor uniunea ce s-a constituit după Revoluția din Octombrie și respingând negarea delaolaltă a schimbărilor pozitive ce au avut loc în destinele națiunilor sovietice, Gorbaciov enumera obținerea statalității de către zeci de popoare, crearea unui potențial industrial, tehnico-științific, militar, cultural, de cadre. Astfel, s-ar fi constituit o civilizație unică, care este rezultatul eforturilor comune multisekulare ale tuturor popoarelor noastre. Desfacerea acestor legături multisekulare ar fi egalat cu o nebunie, ce ar fi condamnat milioane de oameni la ruperea de patriile lor istorice, la un colaps economic, la pierderea patrimoniului cultural și științific acumulat, la pulverizarea capacității de apărare și a securității pe care o putea asigura URSS ca supraputere. Statul unional înnoii, federația republicilor suverane înseamnă o securitate garantată, o piață uriașă, o știință și o cultură puternică. Acesta este o putere mondială, care joacă unul din rolurile principale în crearea noii ordini internaționale, bazate pe dreptate și solidaritate. Acesta este un viitor sigur pentru toate popoarele, pentru noi toți, pentru copii și nepoții noștri, se arăta convins liderul sovietic¹.

R.S.S.M. era citată de M.Gorbaciov printre republicile care urmau să se decidă asupra desfășurării referendumului. Liderul sovietic se arăta nedumerit de faptul că autoritățile Țărilor Baltice încercau să se eschiveze prin pretexte inventate de la organizarea referendumului, refuzându-i poporului dreptul de a se pronunța într-o chestiune atât de importantă. În aceste circumstanțe, opina Gorbaciov, Sovietul Suprem al URSS trebuie să facă totul ca fiecare cetățean să-și poată exprima voința sa cu privire la viitorul Uniunii noastre².

Primele reacții la Chișinău

Reacția opiniei publice din R.S.S.M. față de decizia Moscovei de a desfășura un referendum unional în chestiunea salvării imperiului a fost diversă - de la respingerea lui categorică de către majoritatea covârșitoare a națiunii titulare - la disponibilitatea la fel de categorică a minoritarilor de a participa la vot în data de 17 martie.

Consiliul Societății culturale *Transnistria* a cerut Sovietului Suprem al RSSM să nu ratifice rezoluția legislativului unional cu privire la organizarea referendumului, apelând la populația de pe ambele maluri ale Nistrului să nu participe la acest plebiscit³. La fel, Prezidiul Consiliului Partidului Democrat pentru Renașterea și Prosperarea Moldovei, o grupare politică în curs de afirmare, atrăgea atenția asupra faptului că Legislativul RSSM încă nu adoptase legile cu privire la referendum și la cetățenie. Întrebarea propusă pentru referendum - *Considerați oare necesar să fie păstrată Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ca o federație înnoită a republicilor suverane egale în drepturi, în care în deplină măsură vor fi garantate drepturile și libertățile omului de orice naționalitate?* - conținea, în fapt, trei întrebări în cadrul uneia singure, la care se puteau da răspunsuri contradictorii. Maniera insinuantă în care era formulată întrebarea inducea în eroare participanții la referendum, asigurându-i în mod anticipat Centrului imperial un răspuns afirmativ. Astfel, se spunea în Declarația acestei grupări politice care respingea

referendumul, *un imperiu colonial va fi legiferat pentru prima dată în istoria civilizației umane*⁴.

Alianța Națională pentru Independență „16 Decembrie”, care reunea Frontul Popular din Moldova, Liga Democrat Creștină a Femeilor, alte formațiuni, a calificat referendumul propus de Centru drept nelegitim, considerând că votul pus la cale la Kremlin nu putea avea loc în R.S.S.M., deoarece: (1) URSS ocupase prin forță în 1940 teritoriul dintre Prut și Nistru (în Declarația Alianței - *actualul teritoriu al Republicii Moldova*), iar menținerea structurilor de ocupație - Armata Sovietică, KGB, PCUS - făcea imposibilă exprimarea liberă a voinței cetățenilor în cadrul unui referendum; (2) potrivit dreptului internațional, referendumurile organizate de o putere de ocupație pe un teritoriu ocupat nu au nici o acoperire legală și nici o consecință juridică; (3) Centrul nu avea dreptul de a iniția un referendum asupra unei viitoare comuniuni de state, al cărei subiect juridic nu era; (4) referendumul inițiat de Moscova contravenea Declarației de suveranitate a R.S.S.M., conform căreia numai organul ei suprem reprezentativ era în drept să avanseze o asemenea inițiativă; (5) dreptul de a soluționa problema autodeterminării românilor din teritoriile ocupate nu aparține populației din cadrul R.S.S.M., ci întregii națiuni române ca subiect unic de drept internațional. *Alianța* a cerut populației să respingă referendumul, iar Parlamentului să adopte o decizie în acest sens. În cazul în care o asemenea rezoluție nu ar fi fost aprobată, iar Centrul ar fi recurs la forță, *Alianța* chema populația la nesupunere civică⁵.

Motivul respingerii referendumului expuse de *Alianța „16 Decembrie”* au fost preluate de *Masa rotundă* a reprezentanților a 24 de partide și formațiuni obștești din 30 ianuarie 1991, care, cerându-le cetățenilor R.S.S.M. să nu participe la referendum, avertiza: *Astăzi, până la referendum, încă sînt posibile libertatea, independența și suveranitatea Republicii Moldova. După un astfel de referendum ele vor fi imposibile! Să nu intrăm într-o uniune, din care nu vom mai putea ieși!*

În același timp, președintele Mircea Snegur declara la o întâlnire cu kolhoznicii din Cașcalia: *Privitor la concepția Tratatului asupra Uniunii vreau să vă informez că ceea ce au propus experții noștri care au participat la elaborarea concepției n-a fost luat în seamă, noi pledăm pentru o comunitate de state suverane, dacă tindem să fim cu adevărat stăpâni într-o republică suverană independentă. Avem presiuni din partea centrului și în legătură cu referendumul, o problemă care, de altfel, n-a fost încă dezbătută în parlament, însă conducerea republicii, o spun aici, am spus-o și la Moscova, în ședința Consiliului Federației, nu este de acord cu formularea care va fi introdusă în buletinele de referendum, formulare de păstrare a unei federații de republici suverane, în timp ce suveranitatea nici unei republici, nici a Moldovei, bineînțeles, nu este recunoscută oficial de centru*⁷.

Dezbaterile parlamentare privind referendumul unional

La 12 februarie, în ziua când președintele Snegur rostea un discurs în fața Camerelor reunite ale Parlamentului român, Sovietul Suprem de la Chișinău lua în dezbateri proiectul Tratatului asupra uniunii și chestiunea referendumului inițiat de Centru. Corpul legislativ s-a divizat, practic, în două tabere: clubul *Sovietskaia Moldavia (Moldova sovietică)* cerea aprobarea integrală a proiectului de Tratat elaborat de Moscova și organizarea referendumului (Gm.Pologov, A.Safonov, V.Solonari, V.Iovv, V.Krîlov, V.Kapangi, A.Konoplin etc.), cel al *democraților* (Gheorghe Ghimpu) respingea categoric ideea referendumului, declarând, totodată, că R.Moldova nu intenționa să iasă din cadrul URSS și propunând noi principii de constituire a comunității de popoare -

Uniunea Statelor Suverane. Pe o poziție oarecum intermediară se situau deputații agrarieni din clubul *Viața satului*, care au propus organizarea referendumului doar după stabilirea principiilor de constituire și funcționare a Uniunii de State Suverane⁸. Clubul *Realitatea* al comuniștilor și cel al *independenților* cereau, ca și *Sovetskaia Moldavia*, cu care au fraternizat, ca atât referendumul, cât și sondajul de opinie propus pentru data de 10 martie să aibă loc în aceeași zi de 17 martie. Această propunere a fost respinsă⁹.

Respingând opinia îmbrățișată de unele formațiuni politice precum că referendumul unional însemna pierderea suveranității, deputatul poporului din URSS Grigore Eremei, primul secretar al PCM, arăta în cadrul ședinței parlamentare din 12 februarie că în primul rând: *acest referendum se întemeiază pe o suficientă bază juridică*. Această bază juridică includea Hotărârile Congresului al IV-lea al deputaților poporului din URSS și al Sovietului Suprem al URSS, precum și Legea cu privire la referendum în URSS. [...] *deci motivul că în R.S.S.M. lipsește o asemenea lege este neîntemeiat din punct de vedere juridic. În al rîndul al doilea: problema pusă la referendum nicidecum nu atentează la dreptul poporului la autodeterminare și nu presupune semnarea obligatorie a noului Tratat unional, dar are drept scop numai clarificarea atitudinii cetățenilor față de soarta de mai departe a Uniunii*, sublinia liderul comunist. În scopul eliminării echivocului din întrebarea formulată de Centru pentru referendumul unional, Grigore Eremei propunea următoare formulă: *Considerați oare Dumnezeuvoastră necesară păstrarea și transformarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste într-o Uniune benevolă a statelor suverane egale în drepturi, unde vor fi garantate pe deplin drepturile și libertățile omului*¹⁰? Forma de organizare a viitoarei Uniuni, prerogativele ce trebuiau să-i fie transmise, ținând cont de specificul local, urmau să prezinte obiectul discuțiilor ulterioare la care autocritățile de la Chișinău ar fi trebuit să ia parte. Și, în sfârșit, stăruia Eremei, *desfășurarea acestui referendum trebuie să devină un factor serios de consolidare. În caz contrar putem avea o gravă sciziune a republicii*¹¹.

Pe parcursul dezbaterilor, patru cluburi parlamentare - *Realitatea*, *Viața satului*, *Sovetskaia Moldavia* și cel al *independenților* - doar pentru a desfășura referendumul, au convenit asupra unei noi formule de întrebare, care răsuna astfel: *Considerați oare Dumnezeuvoastră necesară păstrarea și transformarea URSS într-o Uniune benevolă de state suverane, egale în drepturi pe baza Declarațiilor cu privire la suveranitatea republicilor?* Aceleași cluburi au propus și un nou mecanism de numărare a voturilor, care ar fi permis să fie ridicat numărul de voturi necesare pentru adoptarea hotărârii de la 25%, după cum prevedea Legea unională cu privire la referendum în URSS, la 60% din numărul participanților la vot¹².

Dezbaterile parlamentare au durat două zile și jumătate, luând cuvântul mai mult de 60 de vorbitori, după care s-a luat o pauză, discuțiile reluându-se la 19 februarie când președintele Snegur revenise din vizita sa în România. La cererea deputaților, li s-a oferit cuvântul în plenul ședinței premierului Mircea Druc, președintelui legislativului Alexandru Moșanu și șefului statului.

Prim-ministrul, vorbind în limba rusă, considera că nu avea dreptul să propună poporului *o sinucidere colectivă* și că nici vorbă nu putea fi de desfășurarea referendumului. Adresându-se oponentilor săi, premierul și deputatul Mircea Druc recurgea la metoda demonstrației prin analogie pentru a nu admite adoptarea unei decizii eronate: *Dacă vă amintiți ani de-a rândul s-a tot discutat despre război, unii dintre compatrioți declarând fără echivoc că l-am câștigat datorită lui Stalin. Istoricii și oamenii onești susțineau că l-am câștigat în pofida lui Stalin. Același lucru se poate întâmpla și acum, stînați colegi, compatrioți, tovarăși, domni! Dumnezeuvoastră vreți să convingeți poporul că putem ieși din criză și trăi în prosperitate numai în cadrul*

imperiumului. Ca om cu aceleași drepturi ca și dumneavoastră eu declar că numai părăsind imperiul vom reuși să ne asigurăm un mod de viață civilizat și să trăim ca toate popoarele Europei, întreținând relații economice, social-culturale și legături de tot felul cu popoarele Europei, ale întregii lumi. De aceea, în încheiere, vă spun încă o dată că dacă nu voi reuși să vă conving, să vă influențez așa cum îmi cere calitatea în care vă vorbesc, atunci, ca om, trebuie să am grijă cel puțin de propria mea soartă. Vreau ca nepoții mei, când vor veni să-mi depună flori la mormânt, să spună că aici odihnește hunicul lor care toată viața a avut un singur vis - libertatea poporului său, ieșire din imperiu¹³.

Președintele Alexandru Moșanu s-a pronunțat categoric împotriva referendumului impus de Centru, considerând că acceptarea acestuia ar fi însemnat *să ne vârm de bună voie capul în jugul pe care l-am purtat forțat după nenorocitul an 1812, după blestematul an 1940.* Referendumul, arăta șeful legislativului, încălca dreptul la autodeterminare al R.S.S.M., destinul căreia, conform Legii unionale privind referendumul, era decis de rezultatele votului pe ansamblul URSS, neprecizându-se modul în care urma să se țină cont de rezultatele înregistrate în republicile naționale. Însăși întrebarea propusă pentru referendum, menționa Alexandru Moșanu, *este formulată în așa fel ca omul nici să nu-și poată da seama pentru ce va vota. Ea conține, de fapt, câteva întrebări: menținerea URSS, formarea pe teritoriul ei a unei federații reînnoite, suveranitatea republicilor, drepturile omului. Ce înseamnă toate acestea? Unii specialiști cred că este vorba de lipsă de profesionalism juridic, sociologic, de alte metehne ale alcătuitoarelor hotărârii Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1991. Eu cred însă că această confuzie este făcută intenționat, că este vorba de o încercare de a induce în eroare pe oamenii neinițiați în problemele politice. Este vorba de un adevărat viclesug politic. Cei care ne impun referendumul unional vor să ne împingă în aceiași uniune bazată pe spirit imperial. Toate mijloacele folosite, și anume dictatul, viclesugul, amenințarea cu blocada economică, cu privarea de combustibil, de carburanți, acțiunile îndreptate spre dezmembrarea republicii, intimidarea că se va vărsa sânge - toate acestea sînt oare semne că se plămădește o nouă federație? Un stat care se vrea democratic nu poate acționa prin aceste metode. De aceea, cine a votat pentru Declarația de suveranitate din 23 iunie 1990, cine vrea libertatea poporului nostru, cine dorește o conlucrare democratică, fructuoasă cu minoritățile cu care locuim împreună de atîta timp, să voteze pentru concepția tratatului comunității de state suverane, propuse de noi., a încheiat președintele legislativului, apelând către toți deputații, în particular către gruparea comunistă, să respingă referendumul unional, să accepte sondajul, celelalte proiecte de rezoluții elaborate de Prezidiul Sovietului Suprem, să voteze pentru libertate și independență.*

Mircea Snegur, revenit din prima sa vizită oficială în România, a reiterat opiniile sale anterioare privind necesitatea creării unei Comunități a Statelor Suverane, cerându-le deputaților să-și dea votul în favoarea Concepției elaborate de autoritățile de la Chișinău. În caz contrar, considera șeful statului, *pierdem tot sau aproape tot ce am izbutit să câștigăm în ultimii doi ani. Se pune întrebarea: la ce bun, atunci, am început această luptă pentru suveranitate? Pentru ce ne-am zbatut? Să ținem minte că toți sau majoritatea deputaților în campania electorală au avut ca unul din punctele principale obținerea suveranității Republicii Moldova. Să fim oameni serioși, consecvenți în deciziile noastre. Eu unul, în calitate de conducător al republicii ales de dumneavoastră, prefer să fiu conducător al unui stat suveran pe care să-l pot reprezenta în lume, nu să fiu convocat doar pentru rapoarte. Președintele a considerat imposibilă desfășurarea referendumului, deoarece nu exista încă Legea R.S.S.M. privind referendumul, în plus și*

formularea întrebării fiind *prea sofisticată*, dar a apreciat drept *binevenite* propunerile privind sondajul de opinie¹⁴.

Anterior, într-un interviu publicat în ziarul „*Lietuvos aidas*” din 13 februarie 1991, Mircea Snegur indica asupra nerecunoașterii suveranității R.S.S.M. de către Moscova, respingând formularea eronată a Centrului, propusă pentru referendum. Snegur nu respingea însă ideea referendumului în esență. În opinia președintelui ar fi trebuit modificată într-un sens acceptabil întrebarea pentru un eventual referendum în R.Moldova, acesta urmând să înregistreze dorința sau nedorința populației de a intra într-o comunitate de state suverane. Republica noastră, afirma președintele Snegur, *se pronunță pentru independență. Și de aceea buletinul pentru referendum ar trebui să conțină întrebarea: dorim noi sau nu dorim să intrăm într-o comunitate de țări suverane? Asta ar fi mai aproape de politica promovată actualmente de Parlamentul și Guvernul republicii. Deci, dacă se va lua votuși decizia de a desfășura acest referendum, eu, cel puțin, o să insist ca formulările să fie așa cum le vedem noi. Iar noi vedem o comunitate bazată pe principii de confederație*¹⁵.

Această părere era generată de temerea că dacă Chișinăul ar fi avut *dificultăți cu referendumul* forțele separatiste i-ar fi putut reproșa triumfător, în văzul Kremlinului: *V-am spus că nu trebuie să-i credem!*¹⁶.

Snegur considera că Gorbaciov, cu care întreținea relații *ca între doi oameni politici* și care *demult ar fi trebuit să abandoneze postul de Secretar General*, ar fi trebuit să recunoască suveranitatea republicilor și atunci acestea i-ar fi acordat întreg sprijinul. În faza de pregătire pentru referendum liderul sovietic era, în opinia președintelui Snegur, *influențat întrucâtva de unele forțe politice de dreapta. Cum altfel poate fi explicată decizia sa de la propria idee despre Uniunea Țărilor Suverane? Doar după congresul al IV-lea al deputaților poporului din țară Gorbaciov a revenit la vechea denumire - URSS*¹⁷.

Mircea Snegur aprecia curajul și capacitatea de rezistență a Republicilor Baltice, dar prefera să fie un *realist* în politică. În timp ce Țările Baltice (Estonia și Lituania) organizau la 3 martie plebiscituri naționale la care cetățenii erau chemați să răspundă la o singură întrebare: *Sunteți pentru o Letonie (Estonie) ca stat democratic independent?*, Chișinăul oficial doar făcea declarații, încă destul de timide, privitoare la dorința sa de a dobândi independența R.Moldova.

În raportul lui Victor Pușcaș, vicepreședintele Sovietului Suprem al R.S.S.M., prezentat în plenul parlamentului, se menționa incoerența logică, științifică și juridică a întrebării propuse pentru referendum: *Considerați necesară păstrarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste ca o federație reînnoită de republici suverane, egale în drepturi, în care vor fi pe deplin garantate drepturile și libertățile oamenilor de orice naționalitate?*

Problema intrării republicii. Ia fel ca și ieșirea ei din componența Uniunii, poate fi soluționată nu prin referendum unional, ci numai printr-un referendum republican, observa vicepreședintele Pușcaș, opinând că *federația* propusă de Centru era inacceptabilă pentru R.S.S.M., iar realizarea drepturilor omului depinde nu de forma de organizare statală, ci de regimul politic instituționalizat. Raportorul a subliniat absurditatea legilor URSS care reglementau intrarea și ieșirea din cadrul *federației sovietice*. Astfel, conform legii cu privire la modul de soluționare a chestiunilor legate de ieșirea republicilor unionale din URSS din 3 aprilie 1990, pentru părăsirea statului unitar era necesară voința a 2/3 din populația republicii respective, exprimată prin referendum, în timp ce pentru rămânerea în cadrul Uniunii Sovietice, în conformitate cu *Legea cu privire la votul întregului popor (referendumul în URSS) din 27 decembrie 1990*, erau

suficiente doar 25% plus un vot din numărul votanților!.. Organizarea referendumului, considera Victor Pușcaș, era inoportună din cauza dezvățului anticonstituțional în continuare al autorităților de la Tiraspol, atmosferei tensionate din societate, lipsei cadrului juridic (legilor privind cetățenia, referendumul, autoadministrarea locală) etc. Pe de altă parte, în consonanță cu poziția șefului statului, vicepreședintele Sovietului Suprem relua ideea efectuării unui *sondaaj sociologic al populației republicii referitor la data desfășurării referendumului și la conținutul buletinului*. În opinia vicepreședintelui, era necesară dobândirea unei *suveranități reale* și apoi formarea unei *Uniuni pe baze confederative*.

Secția pentru problemele legislației și ordinii de drept a Secretariatului Sovietului Suprem al RSSM a propus deputaților un *Aviz asupra Legii URSS din 27 decembrie 1990 Cu privire la votul întregului popor (referendumul URSS) și asupra Hotărârii Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1991 Cu privire la organizarea și la măsurile de asigurare a efectuării referendumului URSS în problema păstrării Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste*, în care se menționa că prin aceste acte legislative Centrul ignora voința majorității, instituind în fapt un dictat al minorității. Conform Legii URSS din 3 aprilie 1990, ieșirea republicii unionale din cadrul Uniunii Sovietice se considera adoptată dacă în favoarea acestei decizii ar fi votat cel puțin 2/3 din cetățenii cu drept de vot, pe când potrivit Legii URSS cu privire la referendum chestiunea expusă votului - în cazul de față - păstrarea URSS - se considera adoptată dacă se înregistra o participare de mai mult de jumătate dintre cetățenii înregistrați pe liste, dintre care cel puțin 1 plus un vot ar fi dat un răspuns afirmativ. Legea URSS *Cu privire la modul de soluționare a chestiunilor legate de ieșirea republicii unionale din URSS* stabilea efectuarea referendumului în modul stabilit de Legea URSS, de Legea republicii unionale, autonome cu privire la referendum, dacă prevederile lor nu veneau în contradicție cu Legea Centrului, iar decizia privind desfășurarea referendumului trebuia adoptată de Sovietul Suprem al republicii unionale din proprie inițiativă sau la cererea semnată de o zecime din cetățenii URSS cu drept de vot, cu domiciliu permanent în teritoriul republicii respective (art.2). Astfel, Legea URSS cu privire la votul popular (referendum) din 27 decembrie 1990 desconsidera, din punct de vedere politico-juridic, opinia republicilor unionale, ignora voința a 75% din populație, fiind o mostră de mentalitate totalitară sovietică, stimula tendințele centrifuge și slăbea eforturile centripete ale potențialilor subiecți ai viitoarei Comunități de state, devenind un puternic factor destabilizator. Hotărârea Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie era de asemenea nelegitimă, fiind *un act politico-juridic prematur ce devansează procesul elaborării și coordonării de către republicile unionale a proiectului Tratatului asupra creării Comunității de State Suverane*.

În același timp, având în vedere Declarația de Suveranitate a R.S.S.M., Legile Fundamentale ale URSS și R.S.S.M., dreptul internațional, ținând cont de revendicările mișcării democratice de emancipare democratică și națională Sovietul Suprem al URSS, se sublinia în textul Avizului, *nu este un subiect împuternicit să stabilească mecanismul juridic al realizării de către poporul R.S.S. Moldova a dreptului la autodeterminare. Un astfel de organ poate și este în drept să fie numai Sovietul Suprem al R.S.S. Moldova în calitatea sa de organ suprem al puterii de stat al R.S.S. Moldova, ales pe bază democratică de poporul republicii*.

Întrebarea propusă pentru referendum, ce îngloba patru întrebări (păstrarea URSS; formarea unei federații reînnoite; suveranitatea republicilor; protecția drepturilor omului) și noțiuni contradictorii (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ca federație reînnoită *versus* republici suverane egale în drepturi), nu permitea formularea unui răspuns univoc și deci nu putea fi supusă votului popular. Prin Hotărârea Sovietului Suprem al URSS din

16 ianuarie 1991 decizia adoptată prin referendumul URSS avea un caracter obligatoriu, putând fi anulată sau modificată doar printr-un nou referendum în perimetrul statului sovietic. Prin acest mod de a aborda problema păstrării URSS Centrul nega și anula dreptul constituțional al republicilor unionale la libera detașare de URSS. Prin urmare, esența actului juridic din 16 ianuarie se limita la o decizie politică cu caracter conjuncturist, chemată să accelereze și să simplifice procesul de legiferare formală și antidemocratică a actualului statut al Uniunii RSS fără vreo modificare în pofida bunului simț, voinței popoarelor republicilor unionale, prevederilor constituțiilor și legilor în vigoare, principiilor și normelor general recunoscute ale dreptului internațional.

Un referendum privind aderarea R.S.S.M. la o viitoare comunitate, dobândirea independenței de stat sau menținerea URSS ca o federație înnoită ar fi fost posibil și acceptabil doar după elaborarea și redactarea definitivă a Tratatului asupra Comunității de State Suverane. Subminarea integrității teritoriale a R.S.S.M. prin crearea a două enclave separatiste constituia un alt factor ce nu permitea efectuarea referendumului.

Problema votului popular inițiat de Centru a polarizat și mai mult societatea din R.S.S.M. Pe de o parte, PCM a sprijinit oficial Hotărârea din 16 ianuarie a Sovietului Suprem de la Moscova, iar pe de alta, *Alianța 16 Decembrie* a respins cu fermitate această inițiativă. În condițiile de criză și de instabilitate politică, se menționa în *Aviz, forțele destructive însuflă metodic și insistent maselor largi ale populației ideea că unica lor salvare ar fi menținerea actualei stări de lucruri, ba chiar și revenirea la sistemul vechi, rigid și centralizat.*

În această situație Avizul recomanda corpului legislativ să nu ratifice Legea și Hotărârea Sovietului Suprem al URSS cu privire la referendum și să înainteze un demers către Comitetul pentru supravegherea constituțională a URSS privind examinarea constituționalității acestor acte juridice¹⁸.

În consecință, legislativul R.S.S.M. a respins cu majoritate de voturi rezoluția Sovietului Suprem al URSS din 16 ianuarie 1991 privind referendumul unional în scopul conservării URSS.

Printr-o Hotărâre specială instituția legislativă de la Chișinău *îndemna toți cetățenii Republicii cărora le este scump destinul micii noastre Moldove, care doresc să lase o amintire frumoasă pe pământul ei, să contribuie la stabilirea unor relații civilizate, echitabile și reciproc avantajoase cu celelalte state suverane, inclusiv în cadrul viitoarei Comunități, să sprijine prezenta Hotărâre a Sovietului Suprem al R.S.S.M., să se abțină de la participarea la referendumul din 17 martie 1991*¹⁹.

Respingerea referendumului avea o importanță istorică pentru destinele R.Moldova. O eventuală ratificare a rezoluției privind efectuarea referendumului, afirma Vladimir Beșleagă, președintele Clubului deputaților democrați, ar fi însemnat o recunoaștere a actelor de ocupație din 1812 și 1940. Cât privește perspectiva, arăta deputatul Vladimir Beșleagă, *acest act este un moment de edificare a suveranității republicii, care deocamdată, așa cum se știe, este în mare măsură numai declarată*²⁰.

Dimpotrivă, blocarea Hotărârii cu privire la efectuarea referendumului era, în optica clubului *Realitatea* al deputaților comuniști, o manifestare a *ambițiilor și intereselor personale ale unor forțe politice reprezentate în Parlament, ce nu va duce decât la o nouă escaladare a încordării sociale și interetnice în republică, va face jocul separatiștilor „din dreapta” și „din stânga”, va înrăutăți posibilitatea înfăptuirii reformelor economice și, în cele din urmă, va aduce la scăderea de mai departe a nivelului de trai, psihologic și material al populației.* În această situație, comuniștii deputați se considerau totuși obligați să respecte rezoluțiile adoptate, însă își declinau orice responsabilitate pentru urmările

negative ale acestor hotărâri prin care poporul a fost lipsit de dreptul de a-și decide singur soarta²¹.

Faptul respingerii referendumului de către Sovietul Suprem al R.S.S.M. a servit forțelor separatiste, erijate în cei mai fideli apărători ai federației înnoite și ai intereselor internaționaliste, drept o probă a intențiilor Chișinăului de a se uni cu România²².

Autoritățile de vârf regretau faptul neadoptării deciziei privind desfășurarea unui sondaj de opinie la scara R.S.S.M. Păcat că nu am reușit să înțelegem cu toții necesitatea unui sondaj al opiniei publice din Republica Moldova, spunea poetul Ion Vatamanu, președintele comisiei parlamentare pentru problemele culturii și religiei. *Aceasta era dorința Parlamentului și, dacă ar fi fost adoptată, sondajul ne-ar fi dat un aspect sociologic al situației: cine, cum gândește și încotro vrea să se orienteze; atitudinea cetățenilor față de suveranitatea Republicii, pentru care Parlamentul insistă*²³.

“Să fim stăpâni în casa noastră”

Drept răspuns la decizia corpului legislativ din 19 februarie 1991 de a boicota referendumul unional din 17 martie, 49 deputați din grupul parlamentar *Sovietskaia Moldavia* au decis la 20 februarie constituirea unui *Soviet coordonator* pentru desfășurarea referendumului, prin luarea deciziilor în acest sens în cadrul sovietelor locale și colectivelor de muncă.²⁴

La 25 februarie Sovietul Suprem al URSS a adoptat o *Hotărâre* prin care sovietelor locale și colectivelor de muncă li se recunoștea dreptul de a desfășura referendumul unional, declarând nevalabile Hotărârile instituțiilor legislative ale republicilor unionale care contraveneau acestei decizii (p.3). Cine are să ne înțeleagă, se plângea președintele Snegur într-un interviu, *dacă însuși Anatoli Ivanovici Lukianov, aflându-se în fruntea Sovietului Suprem, insistă și la inițiativa deputaților – știm cum lucrul acesta se pune la cale – la 25 februarie adoptă hotărârea ca opțiunea socialistă cetățenii pot s-o facă unde vor. Măcar și în tren... Oare aceasta nu înseamnă un îndemn la falsificarea referendumului? Parcă noi putem urmări desfășurarea lui? Doar n-o să invităm observatori din alte țări, așa cum s-a făcut în Republicile Baltice? Și apoi ce să observăm, cum se încalcă legile?*²⁵ Cu alte cuvinte, arăta în mesajul televizat din 5 martie 1991 către populația R.S.S.M. Mircea Snegur, *Sovietul Suprem al URSS cheamă direct organele locale ale puterii de stat din republicile „rebele” care nu mai vor să stea cu capetele plecate în fața Centrului, la nesupunere și la neîndeplinirea hotărârilor organelor supreme ale puterii de stat alese în mod legitim și democratic de către popoarele respective. Suntem iarăși în fața unui machiavelism politic declanșat de forțele conservatoare și reacționare. Pentru a-și atinge cu orice preț, fie și cu prețul minciunii, scopul de a menține puterea în mâinile Centrului, Sovietul Suprem unional le permite colectivelor de muncă și formațiunilor obștești de la întreprinderi și instituții, unităților militare să creeze sectoare și circumscripții, precum și comisii de circumscripție și de sector pentru desfășurarea referendumului, alcătuite din reprezentanți ai acestor colective și formațiuni obștești. Ținând cont de raportul de forțe, Sovietul Suprem unional încalcă însăși Legea cu privire la referendum, care nu prevede asemenea împuterniciri pentru întreprinderi, formațiuni obștești și unități militare. Asta pe de o parte. Pe de altă parte, prioritatea legilor republicane asupra celor unionale ne permite să declarăm cu toată fermitatea că hotărârea Sovietului Suprem al URSS nu este altceva decât un amestec inadmisibil în treburile unui stat suveran*²⁶.

Încurajat de Hotărârea Legislativului unional, deja la 26 februarie OSTK de la Tiraspol, care vedea în decizia Chișinăului de a boicota referendumul o *confirmare a*

scopurilor de rupere a R.S.S.M. de URSS și de unire cu România, chema populația din „Republica Găgăuză”, R.S.S.M. și „Republica Sovietică Socialistă Nistreană Moldovenească” să participe la referendumul din 17 martie²⁷.

În pofida neratificării deciziei Sovietului Suprem al URSS cu privire la organizarea referendumului unional de către legislativul de la Chișinău, o serie de soviete locale orașenești – Tiraspol, Bender, Râbnița, Dubăsari, Bălți, raionale – Camenca, Ciadâr-Lunga, Comrat, Dubăsari, Grigoriopol, Râbnița, Dubăsari, Slobozia și Taraclia, ignorând Declarația de suveranitate a R.S.S.M. și nesocotind interesele poporului moldovenesc care aspiră la o suveranitate reală în cadrul Comunității de State Suverane, au adoptat între 22 ianuarie – 22 februarie hotărâri privind efectuarea în ziua de 17 martie a.c. a referendumului URSS în teritoriul din subordinea lor. O activitate ilegală de organizare și de propagare a referendumului au desfășurat CC al PCM, Mișcarea Internaționalistă Edinstvo, Consiliile Unificate ale Colectivelor de Muncă (OSTK) din orașele Bender, Râbnița și Tiraspol, precum și alte câteva asociații și mișcări obștești. Ei vor înfăptui referendumul, avertiza Mircea Snegur. *Dar noile formațiuni statale nu vor deveni subiecte ale Federației. Dacă Centrul va accepta aceasta, le va recunoaște, atunci în republica noastră va avea loc o explozie generală. Nu dea Dumnezeu! În ceea ce privește Transnistria, lasă-i pe aceștia să se mai joace. Deocamdată, ei mai au ceva nervi și putere, dar nu pentru mult. Acolo ei își ies din minți și își vor ieși, până când poporul nu va afla cine sunt și nu-i va alunga pe toți. Doar poporul îi întreține. Ei sunt absolut nedrepti în acțiunile lor. Nimeni nu le face nimic, nu-i obligă cu forța să vorbească moldovenește. Pur și simplu acum se află în elementul lor.*²⁸

Sovietul Suprem a calificat drept ilegale acțiunile pro-referendum, iar rezultatele referendumului, în cazul efectuării lui în orice parte a teritoriului R.S.S.M., drept nevalabile. Sovietul Suprem apelează la toți oamenii de bună credință care împărtășeau aspirația poporului moldovenesc spre independență statală să explice fiecărui locuitor că Centrul este interesat să-și asigure cu prețul limitării libertății politice și economice a popoarelor atât propria supraviețuire, cât și supraviețuirea structurilor ramolite, neviabile, să salvgardeze regimul totalitar, să reinstaureze metodele de administrare prin directive.²⁹

R.S.S.M. nu era singura republică unională ce și-a exprimat dezacordul cu inițiativa Centrului. Alte cinci republici (Lituania, Letonia, Estonia, Georgia, Armenia) au procedat la fel, iar unele, deși au acceptat desfășurarea referendumului, au reformulat întrebarea propusă pentru vot³⁰. Astfel, autoritățile de la Bișkek (Kârgâzstan) au decis ca paralel cu buletinul de vot unional cetățenilor să li se ofere posibilitatea să răspundă la întrebarea: *Sunteți de acord ca Kârgâzstanul să facă parte din Uniunea reînnoită în calitate de republică, stat suveran, egal în drepturi?* Parlamentul kazah, considerând că formularea Centrului era greoaie și imprecisă, a decis înlocuirea întrebării stabilite de Moscova cu una mai simplă: *Sunteți pentru o Comunitate de state suverane independente?* Acesta era un prim gest de sfidare a inițiativei Centrului din partea autorităților kazahă. Grupul de deputați *Soiuz* din Sovietul Suprem al URSS l-a îndemnat pe președintele Gorbaciov, fără a preciza caracterul măsurilor pe care acesta ar fi trebuit să le aplice, să ceară liderilor republicilor naționale să creeze condițiile necesare desfășurării referendumului, deoarece lipsa celor șase republici la plebiscitul din 17 martie nu ar fi permis reflectarea adecvată a stărilor de spirit din țară³¹.

17 martie 1991

Așadar, refuzul autorităților de la Chișinău de a desfășura referendumul unional a servit drept pretext OSTK de la Tiraspol, care și-a asumat misiunea organizării acestei

acțiuni pe malul stâng al Nistrului, pentru a le acuza de intenția de a rupe R.S.S.M. de la URSS și a o alipi la România³². Speculând zvonurile – infirmate la nivel oficial – privind planurile de alipire a R.Moldova la România și de ieșire din Uniune, se arăta în Declarația Prezidiului Sovietului Suprem, *OSTK trece sub tăcere adevăratele lui intenții: de a împiedica prin toate mijloacele accesibile dobândirea adevăratei suveranități și independențe a republicii în soluționarea tuturor problemelor de stat, politice, economice și sociale spre binele popoarelor Moldovei, precum și stabilirea unor relații civilizate cu toate statele suverane*³³.

Prezidiul a exprimat un protest hotărât conducerii de la Kremlin și Ministerului Apărării în legătură cu introducerea unui contingent suplimentar de trupe ale Armatei Sovietice, în scopul desfășurării referendumului unional. La 13 martie în 15 centre raionale, în sediile comisariatelor militare din nordul R.S.S.M., unde există localități cu populație minoritară, fuseseră amplasate noi subunități militare, cu un efectiv de circa 360 persoane, dotate cu arme automate, 20 camioane și 13 transportoare blindate. Comandanții unităților militare cereau prin scrisori oficiale președinților sovietelor locale desfășurarea referendumului. De loc întâmplător, aplicațiile districtului militar Odessa prevăzute pentru luna august 1991 fuseseră transferate pentru luna martie același an. Comisariatele militare începuseră mobilizarea militarilor în rezervă pentru a-i sili în condițiile de campanie să participe la referendum. Coloane militare se deplasau prin teritoriu în scopul intimidării populației³⁴. Moscova a luat măsuri, calificate de Prezidiul Sovietului Suprem drept *un atentat la suveranitatea Republicii*, pentru desfășurarea cu orice preț a referendumului în R.S.S.M. În acest scop au fost deschise secții de votare în unitățile militare, la comisariatele militare, la întreprinderile și instituțiile de subordonare unională. În 15 centre raionale au fost introduse contingente suplimentare de trupe ale Armatei Sovietice, menite să asigure efectuarea referendumului, sfidând deciziile autorităților moldovene. Astfel, se creau condiții prielnice unor măsluiri și falsuri ale rezultatelor acestui pretins referendum, care nu puteau fi nicidecum tratate drept o expresie a voinței populare sau, cel puțin, a unei părți a opiniei publice.

În zilele de 9-12 martie, conform proceselor-verbale sosite pe adresa Guvernului, în 1278 localități, cu o populație de 2,37 mln (54,7%), au avut loc adunări ale cetățenilor, ale colectivelor de muncă și ale organizațiilor obștești, care au luat atitudine față de hotărârile Sovietului Suprem de la Chișinău cu privire la *Proiectul Tratatului asupra creării Comunității de State Suverane* și la referendumul din 17 martie, impus de Centru. Poziția Legislativului a fost susținută de adunările cetățenilor din 1076 localități cu un număr de 2,04 mln locuitori (86,3%). Împotriva s-au pronunțat cetățenii din 202 localități cu 324 mii locuitori (13,7%). În toate aceste localități locuiau 1,58 mln cetățeni cu drept de vot din totalul de 2,9 mln de alegători trecuți pe listele electorale în 1990³⁵. La 15 martie la Chișinău *Adunarea republicană a reprezentanților împuterniciți ai localităților republicii, cu participarea conducătorilor organelor locale, deputaților poporului din URSS și din R.S.S.M.* reunind mai mult de 3.500 delegați, a susținut proiectul de Tratat asupra Comunității de State Suverane și Hotărârea de a nu participa la referendumul unional, adoptate de Sovietul Suprem.

Totuși, la 17 martie la urne s-au prezentat circa 780 mii din electoratul de 2,9 mln (28%). Conform unor date difuzate de Agenția TASS, în Transnistria au participat la vot 412179 (83,7%) din totalul de 491871 alegători, dintre care 403146 (97,9%) s-au pronunțat pentru păstrarea URSS³⁶. În zona de sud (Comrat, Basarabeasca, Ceadâr-Lunga, Vulcănești, Taraclia) au participat la referendum 153185 (94,6%) din 161865 cetățeni trecuți pe liste, dintre care 151067 (93,3%) s-au pronunțat pentru păstrarea federației sovietice³⁷. Astfel, rezultatele referendumului, desfășurat în pofida respingerii

acestui de către autoritățile moldovene, nu puteau fi declarate legale nici din punctul de vedere al legii unionale care considera valabil votul dacă la referendum participau 50%+1 dintre alegători, dintre care 25% să se pronunțe pentru. Pe de altă parte, neacceptarea referendumului a demonstrat năzuința majorității populației spre independență.

La referendumul unional n-au participat majoritatea populației celor trei Țări Baltice, Georgiei, Armeniei, R.Moldova. Din cei 196 mln de cetățeni ai URSS cu drept de vot au răspuns afirmativ la întrebare 111,3 mln (57%), iar 34,5 mln s-au pronunțat împotriva (o parte din buletine au fost nevalabile)³⁸.

“În sfârșit, a apărut și conducerea Moldovei!”

La 19 martie și-a reluat lucrările sesiunea a V-a a Sovietului Suprem al URSS, în cadrul căreia au fost discutate rezultatele referendumului unional. Delegația Chișinăului a fost întâmpinată de președintele A.Lukianov *destul de ironic: Nakoneț, poivilosî rukovodstvo Moldovî! (În sfârșit, a apărut și conducerea Moldovei!)*³⁹.

Relatând despre evenimentele din RSSM deputatul Iu.Blohin a acuzat Guvernul de la Chișinău pentru cele *opt buletine stropite cu sânge*, inexistente în realitate, și pentru că *n-a creat condiții favorabile pentru organizarea referendumului*.

Relatarea bazată pe falsuri a deputatului Blohin, care nu fusese prezent în acele zile în R.Moldova, a fost dezmințită cu probe irefutabile de prim-viceprim-ministrul Constantin Oboroc, deputat al poporului din URSS. După discursul lui Oboroc, deputatul rus Kozlov a cerut decretarea *stării excepționale* în diverse zone ale URSS și, în special, în R.S.S.M.⁴⁰. Sovietul Suprem al URSS, mai sensibil la opiniile *justitiare* ale lui Blohin, Ahromeev și Kraiko, n-a manifestat interes față de materialele documentare cu privire la evenimentele din R.S.S.M., oferite de Constantin Oboroc. Filmul documentar privind organizarea referendumului în R.S.S.M. de către Armata Sovietică a fost demonstrat într-o conferință de presă la Reprezentanța R.Moldova la Moscova.

La conferința de presă din 19 martie în incinta Reprezentanței R.S.S.M. la Moscova Constantin Oboroc declara că referendumul desfășurat parțial și nelegitim în teritoriul R.S.S.M. constituia o *sfidare grosolană a Declarației de suveranitate*. Oboroc l-a nominalizat pe A.Lukianov, drept unul din *inspiratorii și dirijorii* situației de criză din R.S.S.M.⁴¹. Lukianov știa să manipuleze cu multă abilitate situațiile, afirma și deputatul poporului din URSS Timofei Meșneaga cu referire la atmosfera din Sovietul Suprem al Uniunii. *Am observat că totdeauna după ce vorbesc eu, bunăoară, el oferă cuvântul la 5-6 deputați din grupul „Soiuz”. Și atunci fără să vrei te simți blamat*⁴².

Televiziunea centrală de la Moscova trecea, de regulă, sub tăcere evenimentele reale din R.S.S.M., dar, în schimb, relata cu lux de amănunte despre condițiile *dificile* în care - sub scutul Armatei Sovietice - avusese loc referendumul unional în R.Moldova. Nici chiar faptul maltratării propriilor corespondenți ce lucrau pentru programul de știri *Vremea (Timpul)* de către *slăviții apărători ai democrației în uniforme militare* nu a atras atenția Televiziunii unionale.

La 22 martie Prezidiul Sovietului Suprem al R.S.S.M. declara că *repetatele campanii propagandistice de dezinformare a opiniei publice sovietice și internaționale asupra evenimentelor din Moldova urmăresc, după cât se vede, scopul de a discredita activitatea Parlamentului și a Guvernului Republicii suverane Moldova, pregătesc terenul pentru adoptarea unor măsuri cu caracter excepțional față de populația Moldovei, impunându-i un mod de gândire și de acțiune caracteristic stării de vasalitate și amintindu-i în permanență despre pericolul dezmembrării ei teritoriale*. Declarația de protest a Prezidiului cerea să se pună capăt politicii de *răsucire a brațelor*, de

dezinformare și calomniere, atrăgând atenția că o asemenea atitudine față de statul suveran R.S.S.M. nu contribuia la instaurarea concordiei civice și nici la stabilirea unor relații civilizate cu Centrul. Totodată, Declarația sprijinea inițiativa cetățenilor de a examina oportunitatea reprezentării intereselor lor de către acei deputați ai poporului din URSS situați pe poziții *antimoldovenești, antipopulare și antidemocratice*⁴³.

O blocadă economică ca o lecție de „bună” purtare

În zilele ce au urmat datei referendumului, remarca deputatul și poetul Nicolae Dabija, în R.S.S.M. se făcea resimțită *o blocadă economică din partea Moscovei, blocadă care ar vrea să nemulțumească pe omul simplu care ar putea să-și schimbe libertatea iluzorie pe un litru de benzină. Un țăran de la Orhei mi-a spus: „Sînt gata să fac focul cu bălegar uscat (tizic) câte zile voi mai avea, numai să fiu liber”*. *Cred că asta este o predispoziție a întregii Basarabii la ora actuală. Centrul căruia îi fuge pământul de sub picioare va face eforturi desperate pentru a menține ceea ce nu-i aparține. Dar adevărul și dreptatea este de partea noastră, a popoarelor care își doresc independența deplină*⁴⁴.

După 17 martie delegația R.S.S.M. a încetat să mai participe la lucrările Consiliului Federației de la Moscova, iar Mircea Snegur se arăta nemulțumit de maniera lui Gorbaciov de a prezida mereu în propria persoană ședințele Consiliului, propunând ca acestea să fie prezicate pe rând de liderii statelor suverane. La Consiliul Federației, declara președintele Snegur, *eu sunt în permanență criticat când vorbesc de proiectul nostru de Tratat unicnal. Și doar există formula 2. Despre ea Rafik Nişanov (președintele Camerei Naționalităților a Sovietului Suprem al URSS – n.a.) a spus la congres că cine nu-l va semna, va trăi așa. Dar să fi văzut cum au tăbărit peste mine când am vorbit și eu despre Tratat. Imediat am fost bombardat cu acuzații că la noi, adică, se formează noi republici și că noi ieșim din rîndul celorlalți. De parcă problema cu Găgăuzia și Transnistria nu este pusă la cale de Centru. Și apoi ce fel de organizație este Consiliul Federației? Doar el trebuie, înainte de toate, legiferat. Să i se dea prerogative concrete. Iar acum acest Consiliu parcă ar fi un instrument de presiune. Prezidează în el totdeauna un singur om – Gorbaciov. Iar în Consiliu noi trebuie să fim egali cu toții, deoarece reprezentăm republici suverane. Înseamnă că trebuie să prezidăm cu toții Consiliul, pe rând*⁴⁵. Snegur îl acuza pe Gorbaciov de intenția de a reanima sistemul totalitar sovietic, de a conserva structurile verticale de comandă și de a bloca legăturile pe orizontală dintre statele suverane. În același timp, clasa politică moldoveană era conștientă de consecințele politicii sale de neacceptare a dictatului Centrului, care putea recurge oricând la presiuni, sancțiuni, intimidări, șantaj, dar era hotărâtă să lupte până la capăt *pentru realizarea idealurilor de independență exprimate în Declarația de suveranitate a R.S.S.M.*⁴⁶.

La 12 aprilie 1991, la aproape o lună de la data referendumului, Anatoli Lukianov cerea ministrului de interne, procurorului general al URSS, altor persoane cu funcții responsabile să examineze și să găsească posibilități pentru a soluționa principiile din demersul semnat de I.Smirnov și Gr.Maracuța, liderii separatiști de la Tiraspol, prin care aceștia rugau să li se permită lichidarea organelor de drept în “R.S.S.N.M.”, aflate sub jurisdicția Guvernului de la Chișinău, și crearea altora subordonate doar Tiraspolului și Moscovei. Deși în răspunsul său procurorul Trubin arăta că pentru crearea în Transnistria a organelor procuraturii subordonate nemijlocit procuraturii generale a URSS nu erau temeieri juridice și că asemenea tentative ar fi dus la agravarea relațiilor interetnice, rezoluția lui Lukianov a fost pentru liderii separatiști mai mult decât o simplă încurajare la acțiune⁴⁷. Totodată, Moscova a speculat intens temerile populației vorbitoare în exclusivitate de limbă rusă precum că ieșirea Moldovei din URSS ar conduce la unirea

imediată cu România. Desigur, combătea acest punct de vedere președintele Snegur, *nu vom uita că aparținem unul pământ, al României, care a fost divizată în patru părți. Însă cu toate acestea dorim o Moldova independentă care să întrețină relații privilegiate cu România vecină.* Mircea Snegur declara în fața Legislativului de la Chișinău: *Ideea ființării, la etapa actuală, a două state românești – independente, idee confirmată de conducerea Moldovei și a României, trebuie să scoată de pe ordinea de zi orice discuție, orice învinuire și astfel să purcedem la procesele de integrare cum o face toată lumea*⁴⁸.

Centrul amenința cele șase republici care n-au desfășurat referendumul unional în teritoriile lor cu cererea de a efectua toate decontările pentru livrări de mărfuri în valută, la prețurile mondiale. Pentru a-și afirma suveranitatea în fapt și pentru a se proteja de orice surprize de șantaj financiar din partea Centrului autoritățile de la Chișinău considerau necesară introducerea valutei naționale. Cât privește obținerea independenței, declara Mircea Snegur în fața ceputaților, *poziția noastră rămâne neclintită, fiindcă aceasta este voința poporului. Voință care urmează să fie confirmată prin referendum după adoptarea legilor respective de către Parlamentul republicii*⁴⁹.

Autoritățile R.Moldova tindeau să-și coreleze cursul politic în relațiile cu Centrul cu celelalte republici ex-unionale care împărtășeau aceleași idealuri ale libertății și independenței de stat. Înainte de toate cu Țările Baltice, soarta cărora, ca și a Basarabiei, a fost pecetluită pe decenii de consecințele pactului Molotov-Ribbentrop. Or, această poziție nu putea să nu provoace iritarea Moscovei și a exponenților intereselor imperiale din teritoriul de la est de Prut.

NOTE

1. *Uniunea înnoită - un viitor sigur pentru toți*, Cuvântarea lui M.Gorbaciov la Televiziunea Centrală, "Cuvîntul", nr.26 (60), 12 februarie 1991.
2. *Ibidem*.
3. "Moldova Suverană", nr.27 (17636), 5 februarie 1991.
4. *Ibidem*, nr.28, 29 (17637, 17638), 6 februarie 1991.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*, nr.30 (17639), 7 februarie 1991.
7. *Ibidem*, nr.33 (17642), 12 februarie 1991.
8. *Ibidem*, nr.36 (17645), 14 februarie 1991.
9. *Ibidem*, nr.41, 42 (17650, 17651), 20 februarie 1991.
10. "Cuvîntul", nr.29 (63), 15 februarie 1991.
11. *Ibidem*, nr.29 (63), 15 februarie 1991.
12. *Ibidem*, nr.33 (67), 21 februarie 1991.
13. "Moldova Suverană", nr.44 (17653), 22 februarie 1991.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*, nr.46 (17655), 26 februarie 1991.
16. *Ibidem*.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*, nr.44 (17653), 22 februarie 1991.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, nr.45 (17654), 23 februarie 1991.
21. *Declarația deputaților comuniști din grupul Realitatea*, "Cuvîntul", nr.33 (67), 21 februarie 1991.
22. *Ibidem*, nr.45 (98), 12 martie 1991.
23. "Moldova Suverană", nr.45 (17654), 23 februarie 1991.
24. "Dnestrovsckaia pravda", nr.37 (7448), 23 februarie 1991.
25. "Moldova Suverană", nr.78 (17687), 5 aprilie 1991.
26. *Să fim stăpâni în casa noastră*, discurs în problema referendumului rostit de Mircea Ion Snegur, președintele Republicii Moldova, la Radioteleviziunea națională în ziua de 5 martie 1991, "Moldova Suverană", nr.53, 54 (17652, 17663), 6 martie 1991.
27. "Dnestrovsckaia pravda", nr.43 (7454), 1 martie 1991.
28. "Moldova Suverană", nr.78 (17687), 7 aprilie 1991.
29. *Ibidem*, nr.52 (17661), 5 martie 1991.

30. *Ibidem*, nr.55 (17664), 7 martie 1991.
31. *Ibidem*, nr.61 (17670), 15 martie 1991.
32. *Ibidem*, nr.58 (17667), 13 martie 1991.
33. *Ibidem*, nr.61 (17670), 15 martie 1991.
34. *Ibidem*, nr.61 (17670), 15 martie 1991.
35. *Ibidem*, nr.59, 60 (17668, 17669), 14 martie 1991.
36. "Dnestrovskia pravda", nr.61 (7471), 20 martie 1991; "Moldova Suverană", nr.67 (17676), 22 martie 1991.
37. "Leninskoe znamea", nr.34 (6110), 19 martie 1991.
38. "Moldova Suverană", nr.68, 69 (17677, 17678), 23 martie 1991).
39. *Ibidem*, nr.106 (17715), 21 mai 1991.
40. *Ibidem*, nr.65, 66 (17674, 17675), 20 martie 1991.
41. "Sfatul Țării", nr.38 (818), 21 martie 1991; Anatoli Lukianov a fost ales vicepreședinte al Sovietului Suprem al URSS la 27 mai 1989, la propunerea lui M.Gorbaciiov. În 1987, Secretarul General al CC al PCUS l-a numit secretar al CC responsabil pentru supravegherea organelor de protecție juridică, inclusiv a KGB. În 1956 și 1968 Lukianov a activat în funcția de consultant în probleme de drept în Ungaria, Polonia și Cehoslovacia. Vezi: Iu.Bâcikov, *O "eminență cenușie"*, chiar prea cenușie, pentru Restructurare, "Sfatul Țării", nr.44 (824), 29 martie 1991.
42. *Ibidem*, nr.44 (824), 29 martie 1991.
43. "Moldova Suverană", nr.68, 69 (17677, 17678), 23 martie 1991.
44. *Ibidem*, nr.78 (17687), 5 aprilie 1991.
46. *Ibidem*.
47. *Ibidem*, nr.89 (17698), 24 aprilie 1991.
48. "13 Decembrie", nr.9 (9), 8 octombrie 1999.
49. "Moldova Suverană", nr.102 (17711), 15 mai 1991.

COMUNICĂRI

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

INTERPRETĂRI PE MARGINEA UNOR LACUNE DIN DOCUMENTELE LUI ȘTEFAN CEL MARE*

Mai multe documente slavo-române din sec. XIV-XVII au ajuns până în zilele noastre cu anumite lacune în text. Originea lor este diferită. Unele documente s-au deteriorat drept urmare a păstrării neadecvate, a umezelii, a rupturilor pe la îndoituri sau chiar fiind șterse anumite cuvinte în scopul falsificării lor.

Într-un fel sau altul, nu rareori, cercetătorii au publicat aceste documente cu anumite lacune. Totodată, destul de frecvent istoricii încearcă să completeze aceste goluri, pornind de la conținutul documentelor din acea epocă sau de la posibilitățile de interpretare pe care le oferă documentul dat în caz dacă sunt lipsă (rupte, șterse, spălate ș.a.) un anumit număr de caractere (litere).

În cele ce urmează, încercăm să venim cu anumite considerații în privința completării unor deteriorări în documentele din epoca lui Ștefan cel Mare, deși asemenea încercări de completare s-au făcut cu ocazia editării lor și mai înainte, de exemplu, în prestigioasele ediții "Documente privind Istoria României A.Moldova" (DIR A) și "Documenta Romaniae Historica A.Moldova" (DRH A).

Din perioada imediat următoare de după războiul antiotoman din anii 1475-1476 și până la 1478 s-au păstrat puține documente interne (doar 5 la număr), dintre care unele au lacune. Astfel, în documentul din 22 mai 1476¹ în sfatul domnesc este atestată o persoană, numele căreia începe cu litera "Г" și se termină cu "ь" slavonesc aruncat (de aceea s-a păstrat), celelalte litere fiind șterse, ca pârcălab (această noțiune, precum și primele două litere din următorul cuvânt, sunt, de asemenea, șterse, dar restabilite de editori după conținut) de Orhei, ("Г<анрѣр(ь)пркалав(ь)ор>хиски")¹. Editorii DRH A-ului, probabil, pornind de la faptul că în documentul antecedent din 5 iunie 1475², publicat în aceeași colecție, în cîivan figura "Gangur de Orhei", au considerat că și în locul șters din actul de pe 22 mai 1476³ după litera "G"(slavonesc) trebuia să fi urmat numele deplin "G<angur pârcălab de Or>hei"². Noi considerăm că se poate admite ca în locul menționat să fi fost scris în egală măsură "С<алеș pârcălab de Or>hei" ("Г<алеш(ь) ор>хиски"). Completarea pe care o propunem în actul din 22 mai 1476, pare să se potrivească, adică să fie legată logic, cu informațiile, care ne parvin prin completările unor altor lipsuri de litere din actul de la 11 februarie 1478⁴.

În strânsă legătură cu lacuna și completarea propusă mai sus ținem să atragem atenția asupra faptului că în actul din 11 februarie 1478 același boier Gangur apare în sfatul domnesc (al 6-lea), fără a i se indica dregătoria, deoarece, probabil, nu o deținea la

* Comunicare prezentată la Sesiunea științifică comemorativă dedicată istoricului român Alexandru Gonța, originar din Basarabia (Chișinău, septembrie 2000)

aceea dată. Este important, prin prisma completărilor propuse, că în actul din 11 februarie 1478 figurează (al II-lea) în sfatul domnesc un oarecare "pan ...leș de Orhei" ("пана... леша Орхейского(о)")⁵. Editorii DIR A-ului consideră că în acest caz numele parțial șters este "Bileș"⁶. Pe când editorii DRH A-ului nu acceptă ca sigură completarea, dar arată că sunt șterse două litere de la începutul cuvântului, care ar fi "K" și "a", adică numele întregit poate fi citit Caleș. Completarea cu litera "K", propusă de aceștia, pornește de la aceea că în original s-a păstrat un element al acestei litere slavonești - o bară verticală, pe care noi o considerăm că ar putea fi în egală măsură și element al majusculei slavonești "Г"⁷. De aceea, în locul dat, mai curând, poate fi vorba nu de Bileș sau Caleș, variante de lectură propuse până la noi, ci de "<Ga>leș de Orhei". Cu atât mai mult că numele de Bileș sau Caleș nu se întâlnesc în alte izvoare medievale românești.

Completarea propusă de noi pare să fie pe deplin rezonabilă, în lumina unor date obținute în urma săpăturilor arheologice. Astfel, cu mai mulți ani în urmă, la Orheiul Vechi a fost descoperită o piatră de mormânt cu următoarea inscripție: "<+лѣ>т<с>чп</при>стави<са>/<р>авь бжи и <к>ръстиамь <м>сча мана/<вв I днь вѣ/ <у>надемуп /<з>матьив /куебратъ п / анагалиша"⁸ ("În anul 6980 (după cum consideră editorii inscripției, ultima cifră, fiind cioplită nu prea sigur, poate fi citită și ca 9 slavonesc, de unde data din inscripție poate fi citită și ca 6989) a răposat robul lui Dumnezeu Cristian, în luna mai în ziua a 12-ea, veșnica lui pomenire și el a fost fratele lui pan Galeș"). Din conținutul inscripției reiese că în acea perioadă, adică aproximativ între anii 1472-1481 sunt atestați la cetatea Orheiului pan Galeș și fratele său Cristian, care a murit și a fost înmormântat în apropiere de biserica cimitirului de lângă cetatea Orheiului Vechi⁹, pe când, se pare, cel dintâi era pârcălab și a fost menționat în documentele arătate mai sus.

Pornind de la cele menționate, putem presupune că după 5 iunie 1475 Radul Gangur a mai deținut dregătoria de pârcălab de Orhei, dar că ceva mai înainte de 11 februarie 1478, se prea poate chiar până la 22 mai 1476, să fi fost înlocuit în această funcție cu "pan Galeș". Putem admite că cei doi boieri au deținut împreună un timp dregătoria la Orhei, căci unii cercetători consideră că Radul Gangur a deținut dregătoria de pârcălab de Orhei neîntrerupt din 1470 până în 1480¹⁰. La prima vedere, această interpretare pe marginea documentelor interne arătate mai sus ar trebui să se confirme și prin faptul că din 4 martie 1479 până la 29 august 1480 reapare în calitate de membru în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare "pan Gangur pârcălab de Orhei"¹¹. Am putea să ne raliem cu ușurință acestei opinii, dacă nu ar fi la mijloc acel pan Galeș, despre care am vorbit mai sus și care a deținut și el un timp, după părerea noastră, numita dregătorie. În afară de aceasta, dacă examinăm cu atenție componența sfatului domnesc, înșiruită în actul din 11 februarie 1478, observăm că boierul Gangur este înscris fără rang dregătoresc, iar persoana, care am admis că poate fi identificată cu pan Galeș este desemnată prin formula "de Orhei" ("Орхейский»). Prin urmare, la această dată, pârcălab de Orhei poate fi considerat doar Galeș. Totodată, pe Gangur nu-l putem considera căzut în dizgrație în fața voievodului țării, în timp ce scaunul pârcălăbiei era ocupat de altcineva, deoarece el continua să rămână în sfatul domnesc, chiar mai sus în ierarhia boierească de atunci, iar în următorii ani (1479-1480), Radul Gangur revine în scaunul pârcălăbiei din Orhei.

Dacă urmărim succesiunea pârcălabilor de la Orhei în domnia lui Ștefan cel Mare observăm că acesta din urmă numea aici doar câte un singur dregător. Astfel, în baza actelor ieșite din cancelaria domnească, constatăm că în anii 1470-1475 a fost pârcălab Radul Gangur; în 1476-1478 - Galeș, în 1479-1480 din nou Radul Gangur, în 1481-1484 - Vlaicul, în 1486-1491 Grozea Micotici, iar în 1492-1493 - iarăși Radul Gangur.

Astfel, din cele înșiruite, observăm că în anii 1470-1480 sunt arestați ca pârçalabi de Orhei Radul Gangur și Galeș. După cum am văzut, izvoarele nu ne permit să afirmăm că cei doi pârçalabi s-au aflat concomitent în această dregătorie.

După câte se pare, la fel ca și Radul Gangur, boierul Galeș era din ținuturile de răsărit ale Țării Moldovei (ba poate chiar din Orhei) sau se stabilise de mai multă vreme pe aceste meleaguri. Se prea poate că despre originea orheiană a boierului Galeș ne vorbește și existența satului Gălești din ținutul Orhei, menționat în documentele istorice cel puțin din sec. al XVI-lea¹². Același sat Gălești, precum și alte moșii cu același nume (Gălești, Gălășești) din alte ținuturi ale Moldovei par să fi aparținut sau să fi fost întemeiate de boierii Galeș.

Pe lângă acestea, ne face să presupunem că pan Galeș era din părțile Orheiului și faptul că îl avea în preajmă pe fratele său Cristian, pe care l-a înmormântat aici (se prea poate la baștină), între 1472 și 1481, conform inscripției de pe piatra tombală. Dispariția boierului Galeș din izvoarele vremii, după 1478, și revenirea în scaunul pârçălăbiei de Orhei a lui Radul Gangur ne face să credem că el a decedat în scurtă vreme după această din urmă dată. În cazul dacă se confirmă stingerea din viață a lui Galeș prin 1478 sau cel târziu în 1479, din care cauză scaunul pârçălăbiei îl ocupă din nou Radul Gangur, anul decesului de pe piatra funerară a lui Cristian trebuie redus numai la prima variantă 6980, adică 1472, ceea ce ar mai însemna că "pan Galeș" se afla la Orhei cel puțin din 1472. Această împrejurare ne face să considerăm mai mult ca probabilă aflarea boierului Galeș în scaunul pârçălăbiei de Orhei și în 1476, de unde reiese că lacuna din documentul de la 22 mai 1476 trebuie completată mai curând prin cuvântul "Galeș".

Un ecou relativ târziu al existenței și activității lui pan Galeș datează* din 20 noiembrie 1499, când Ștefan cel Mare cumpără pe banii săi satul Giuleștii pe râul Negru, ținutul Neamț și-l dăruiește (fapt mai rar întâlnit în domnia lui Ștefan cel Mare) pentru slujba dreaptă și credincioasă lui Ieremia vistiernic, fiul lui Galeș¹. Acest gest al lui Ștefan cel Mare ne face să credem că atât boierul Galeș, prezent la Orhei în anii '80 ai sec. al XV-lea, cât și urmașii săi, care au deținut, de asemenea, dregătorii importante (exemplul concret poate servi Ieremia vistiernic), făceau parte din elita boierească, foarte apropiată și devotată marelui voievod. Raționamentul devine și mai concludent dacă ne amintim, măcar în treacăt, că la un moment dat în plină epocă a lui Ștefan cel Mare, pan Galeș se încuscrește cu unul din nepoții lui Vlaicul, unchiul lui Ștefan cel Mare. Încă înainte de 1499 acest Ieremia vistiernic se căsătorește cu strănepoata lui Vlaicul (Anușca)¹³.

Probabil, cele două familii de mari boieri moldoveni, reprezentate, pe de o parte, de Vlaicul și fiul său Duma, iar, pe de altă parte, de Galeș și fiul acestuia Ieremia, s-au cunoscut încă din tinerețe, făcând parte din anturajul apropiat al lui Ștefan cel Mare. Peste o generație cele două clanuri boierești s-au apropiat și mai mult prin căsătoria menționată mai sus.

Așadar, după cum am încercat să demonstrăm, lacunele din actele de la 22 mai 1476 și 11 februarie 1478 pot fi completate cu numele pârçalabului de Orhei Galeș.

NOTE

¹ DRH A, vol. II, p. 312, doc. 206.

² DRH A, vol. II, p.308-309, doc. 203.

³ DRH A, vol. II, p. 313, doc. 206.

⁴ DRH A, vol. II, p.318-320, doc. 211.

⁵ DRH A, vol. II, p. 318-320, doc. 211.

⁶ DIR A, veacul XV, vol. II, p. 4-5, doc. 7. Secerdoțeanu A., enumerând divanele din timpul domniei lui Ștefan cel Mare în perioada 1476 mai 22 – 1478 februarie 11, în locul unde scrie "Gangur părcălab de Orhei" pune semnul întrebării. (A. Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Universității "C.I. Parhon" București, Ser. Șt. Sociale. Istorie, vol. V, București, 1956, p. 183).

⁷ DRH A, vol II, p. 320, doc. 211, nota 9.

⁸ Г.Смирнов, Д.Пелевой, И.Рафаилович, *Назробие XV века из Старого Орхеля со славяно-молдавской надписью*, în „Limba și literatura moldovenească”, Chișinău, 1962, nr. 4, p. 45-50;

⁹ *Ibidem*, p 45.

¹⁰ I.Bogdan consideră că Gangur a deținut dregătoria până la 1486 (I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovenești în sec. XV*, în „Analele Academiei Române”. Mem. Secț. Ist., Seria II, Tom. 29. București, 1906, p. 367-368); A. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. VII.

¹¹ DRH A, vol. II, doc. 213-227.

¹² DIR A, veacul XVI, vol. I, p. 605

¹³ DRH A, vol. III, p. 431-433, doc. 243; C. Rezachevici *Un Tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, vol. 3, București, 1975, p.179; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu. *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*. Chișinău, 2001, p. 326-332, 341.

Igor CERETEU

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND APARIȚIA TIPULUI DE PLAN TRICONC ÎN ARHITECTURA DE CULT A MOLDOVEI DINTRE PRUT ȘI NISTRU

Definitivarea procesului de consolidare a statului medieval moldovenesc în granițele cunoscute mai târziu a favorizat în mare măsură centralizarea nucleelor religioase și întemeierea forului ecleziastic suprem în acest spațiu. Există opinia că primul scaun vlădicesc s-a aflat la Rădăuți, în biserica zisă "a lui Bogdan", care în a doua jumătate a secolului al XV-lea era numită și "mitropolie". Evident, în această perioadă și chiar anterior existau în Țara Moldovei locașuri de cult deservite de slujitori ai ritului ortodox, care, în mod firesc, trebuiau să fie încadrați într-o anumită ierarhie¹.

Se susține că primele biserici erau construite din lemn, fiind asemănătoare, după unele opinii, cu casele țărănești². Raporturile bisericesti instituite cu unele foruri ecleziastice din țările vecine au facilitat construirea locașelor de zid, ipoteză confirmată și de rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în ultimele decenii.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea în spațiul românesc de la est de munții Carpați există o varietate de arhetipuri planimetrice, ceea ce ne determină să credem că în această perioadă nu s-a constituit un stil propriu în arhitectura de cult a Moldovei. Spre sfârșitul secolului al XIV-lea și, mai ales, în prima jumătate a secolului al XV-lea în arhitectura de cult tipul de plan triconc va fi aplicat mai frecvent, comparativ cu celelalte tipuri planimetrice. După cum se știe, majoritatea bisericilor cu o astfel de planimetrie au fost construite în această perioadă în partea de nord a spațiului cuprins între munții Carpați și râul Prut, adică în perimetrul nucleului politic și religios al statului medieval moldovenesc. În teritoriul pruto-nistru triconcul a fost aplicat doar la biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriana. Este cunoscut că prima mențiune despre amplasamentul mănăstirii a fost făcută

într-un hrisov emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun la 25 aprilie 1420³, prin care domnitorul Moldovei dăruiește și întărește vornicului Oană un întins domeniu pentru "dreaptă și credincioasă slujbă". Ca hotar este amintită și "poiana lui Chiprian". Într-un alt hrisov, datat cu 10 februarie 1429⁴, Alexandru cel Bun întărește "mănăstirea de la Vășnevăț, unde este egumen Chiprian" soției sale Marena. Acesta este primul document care conține mențiuni despre mănăstirea Căpriană. În momentul când a fost scris uricul ea era numită mănăstirea Vășnevăț, denumire ce provine de la hidronimul Vășnovăț, care în decursul secolelor a derivat în Ișnovăț.

În articolul de față vom încerca să stabilim perioada de care ține fundația primei biserici de zid și momentul pătrunderii în spațiul pruto-nistean a tipului de plan triconc, aplicat pentru întâia dată la vechea biserică a mănăstirii Căpriană. În istoriografia românească predomină două păreri privind construcția primei biserici de zid de la Căpriană: unii susțin că ea a fost înălțată din porunca lui Alexandru cel Bun, iar alții – de Ștefan cel Mare. Ipoteza, potrivit căreia Alexandru cel Bun a construit la Căpriană biserica de zid, a fost argumentată pe cale arheologică⁵, cea de-a doua este demonstrată în unele lucrări ale istoricilor⁶. Pentru a obține informații despre prima fundație a bisericii s-au făcut încercări de a găsi unele analogii între planul ei și planurile vechilor biserici de la mănăstirile Bistrița și Probota, care, ca și mănăstirea Căpriană, au elemente comune: pridvor închis, pronaos, camera mormintelor sau gropnița, naosul este prevăzut cu două abside laterale semicirculare, iar altarul este înconjurat de o altă absidă semicirculară.

Urmărind evoluția arhitecturii eclesiastice de la est de Carpați de la începuturile ei și până spre sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, constatăm cu totul alte realități decât cele stabilite de cercetările arheologice, care atribuie prima fundație de zid de la Căpriană voievodului Alexandru cel Bun.

Se cunoaște că tipul de plan triconc a apărut în spațiul românesc de la est de Carpați la răscrucea secolelor XIV-XV. Bisericile Sfânta Treime din Siret⁷, Volovăț⁸, Vornicenii Mari⁹, Fântâna Mare¹⁰, Humor¹, Moldovița¹² au fost datate pe cale arheologică cu această perioadă și au un asemenea tip de plan, dar mai puțin evoluat decât cel de la Căpriană. În ceea ce privește elementele constitutive ale acestor locașuri constatăm că interiorul lor este împărțit, conform ritului ortodox, în pronaos, naos și altar, cu excepția vechilor biserici de la mănăstirile Humor și Moldovița, care au fost zidite în două etape diferite.

Planimetria bisericii mănăstirii Moldovița, datorită unui compartiment adosat în a doua fază de construcție, este mai evoluată decât a altor locașuri din această perioadă. Între naosul zidit în prima etapă de construcție și pronaosul durat în faza a doua este un compartiment intermediar, în privința lui specialiștii având opinii diferite. Virgil Vătășianu susține că ar putea fi vorba de primul exemplar de gropniță a bisericilor moldovenești. Această afirmație nu poate fi considerată justă din cauza că în urma construcției celei de-a doua părți a edificiului între compartimentele amintite a apărut un alt spațiu, datorat lărgirii interiorului ca rezultat al creșterii numărului enoriașilor¹³. Alți cercetători consideră că pronaosul ar fi fost adăugat ulterior și că servea drept exonartex¹⁴.

Acestea sunt doar unele detalii care demonstrează evoluția triconcului în nordul Moldovei dintre Carpați și Prut la sfârșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, dar ele nu pot fi raportate în întregime aceluiași tip de plan. De exemplu, planul bisericii de la Căpriană este cu mult mai evoluat decât ale celor din dreapta Prutului, datate cu prima jumătate a secolului al XV-lea. Or, în opinia unor autori care au efectuat cercetări arheologice perioada construcției bisericii de zid de la Căpriană ar corespunde celei de înălțare a bisericilor de peste Prut, afirmație neconvingătoare.

Cu opiniile că planul primei biserici de la Căpriană și cel al bisericilor vechi de la mănăstirile Bistrița și Probota sunt analoage nu putem fi de acord întru totul. La mănăstirea Bistrița cercetările arheologilor Lia și Adrian Bătrâna au scos în evidență patru succesiuni de monumente din timpul domniilor lui Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu¹⁵. Biserica din timpul lui Alexandru cel Bun este construită după un plan ce diferă de cel al primei biserici de zid de la Căpriană. Biserica de la Bistrița din timpul domniei lui Alexandru cel Bun are interiorul construit după modelul de plan triconc, iar exteriorul – după modelul de plan dreptunghiular. Nu cunoaștem planul bisericii mănăstirii Bistrița din prima jumătate a secolului al XV-lea, dar dispunem de descrierea lui făcută de unii autori¹⁶. Planul bisericii mănăstirii Bistrița, descris de Gh. Balș¹⁷, nu corespunde celui din perioada domniei lui Alexandru cel Bun, fiind caracteristic mai mult perioadei domniei lui Ștefan cel Mare, când după acest plan au fost ridicate multe locașuri de cult.

Prima biserică de zid de la mănăstirea Probota a fost construită, de asemenea, după prima jumătate a secolului al XV-lea. Cercetările efectuate în anul 1952 în perimetrul acestei mănăstiri au permis a concluziona că ea a fost înălțată în timpul domniei lui Petru Rareș¹⁸. Conform cercetărilor mai recente, construcția ei a avut loc în a doua jumătate a secolului al XV-lea¹⁹.

Analogiile între bisericile de la Bistrița și Probota, stabilite de Gh. Postică și N. Constantinescu²⁰, nu permit a afirma că locașul de la Căpriană a fost edificat în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. În ceea ce privește aspectul planimetric, el face parte din categoria locașurilor înălțate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când la domnie se afla Ștefan cel Mare. Acum în arhitectura europeană se afirmă un nou stil – stilul moldovenesc. Aceste argumente vin în sprijinul opiniei că mănăstirea Căpriană a fost ctitorită de Ștefan cel Mare²¹. De menționat că unii istorici din Republica Moldova au încercat, în ultimul timp, să demonstreze prin alte argumente ipoteza, potrivit căreia vechea biserică de la Căpriană a fost ctitorită de către Ștefan cel Mare, afirmații care trebuie luate în considerare²². Să admitem că Alexandru cel Bun ar fi ctitorit o biserică de zid la Căpriană, însă acest lucru trebuie încă dovedit.

Așadar, argumentele aduse în acest articol vin în sprijinul ipotezei, conform căreia planul triconc apare în spațiul pruto-nistean în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când la domnie se afla Ștefan cel Mare, adică în perioada când în arhitectura de cult a Moldovei s-a constituit pe deplin stilul moldovenesc.

NOTE

¹ Igor Cereteu, *Construcții cu caracter bisericesc din Moldova în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în "Revista de istorie a Moldovei", 1-2, 1998, p. 91.

² Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 23-24.

³ *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova (1384-1448)*, I, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimănschi, București, 1975, nr. 47, p. 67-69.

⁴ *Ibidem*, nr. 84, p. 124-127.

⁵ Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Mănăstirea Căpriană. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, 1996, p. 101-102; Gheorghe Postică, *Mănăstirea Căpriană (de la întemeiere până în zilele noastre)*, Chișinău, 2000, p. 16.

⁶ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Ștefan cel Mare și Mănăstirea Căpriană*, în volumul *Moldova medievală*, Chișinău, 2001, p. 186-203.

⁷ V. Spinei, C. Asăvcaic, *Date preliminare privind rezultatul săpăturilor din 1992 de la Siret*, în "Arheologia Moldovei", XVI, 1993, p. 215-227; V. Spinei, E. Gherman, *Șantierul arheologic Siret (1993)*, în "Arheologia Moldovei", XVIII, 1995, p. 229-250.

⁸ Al. Artimon, *Câteva observații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în "Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie", 32, 3, 1981, p. 383-405.

⁹ Mircea D. Matei, Em. I. Ernandi, *O ctitorie din veacul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", seria Artă Plastică, 32, 1985, p. 3-14.

¹⁰ Emil Lăzărescu, *Recenzie la Istoria artei feudale în țările române de Virgil Vătășianu*, vol. I-II, București, 1959, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei", VI, 2, 1959.

¹¹ Elena Busuioc, Gh.I. Cantacuzino, *Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în "Studii și Cercetări de Istorie Veche", 20, 1, 1969, p. 67-83.

¹² Gh.I. Cantacuzino, *Vechea mănăstire a Moldovei în lumina cercetărilor arheologice*, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XL, 3, 1971, p. 79-84.

¹³ Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 310.

¹⁴ Emil Lăzărescu, *Recenzie la Istoria artei feudale în țările române de Virgil Vătășianu*, vol. I-II, București, 1959, în "Studii și cercetări de Istoria Artei", VI, 2, 1959, p. 294; Corina Nicolescu, *Mănăstirea Moldovița*, București, 1965, p. 7; Horia Teodoru, *Contribuții la studiul originii și evoluției planului triconc în Moldova*, în "Buletinul Monumentelor Istorice", XLI, 1, 1970, p. 31-36.

¹⁵ Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea arhitecturii eclesiastice din Moldova în secolele XIV-XV*, în "Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie", 45, 2, 1994, p. 158-160.

¹⁶ Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *Contribuția cercetărilor arheologice la cunoașterea arhitecturii eclesiastice din Moldova în secolele XIV-XV*, în "Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie", 45, 2, 1994, p. 158-160.

¹⁷ Gheorghe Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 120-130.

¹⁸ C. Nicolescu, F. Jipescu, *Din trecutul mănăstirii Probota*, în "Studii și Cercetări de Istoria Artei, seria Artă Plastică", 1-2, 1956, p. 292-298.

¹⁹ Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *Date noi cu privire la prima ctitorie datorată lui Ștefan cel Mare: Mănăstirea Probota*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", LIII, 7-9, 1977, p. 591-592.

²⁰ Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Mănăstirea Căpriană. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, 1996, p. 29.

²¹ Igor Cereteu, *Câteva considerații pe marginea unei valoroase lucrări științifice* (Gheorghe Postică, Nicolae Constantinescu, *Mănăstirea Căpriană, Repere istorico-arheologice*, Chișinău, Știința, 1996, 111 p.), în "Alfa și Omega", 16-30 iunie, 1996, p. 7.

²² Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Op. cit.*, p. 186-208.

Alina FELEA

IMPACTUL OTOMAN ÎN VIAȚA COTIDIANĂ ȘI MENTALITATEA ORĂȘENILOR DIN MOLDOVA ÎN PERIOADA MIJL. SEC. XVII – MIJL. SEC. XVIII

Studierea vieții cotidiene oferă istoricilor un vast câmp de investigație, anume aceasta permițând aprecierea în realitatea sa concretă a „omului evului mediu”. Prin prisma vieții cotidiene putem înțelege mentalitatea omului medieval, încercând să depășim o istoriografie care mizează doar pe aspectele politice, sociale și economice ale evoluției societății, inclusiv din Principatele Române.

De vreme ce nu există problemă majoră în istoria medievală și cea modernă ale Principatului Moldova, inclusiv de ordin economic și social, care să poată fi înțeleasă fără studierea impactului Imperiului Otoman, vom încerca să evidențiem câteva direcții ale influenței Constantinopolului în viața urbană cotidiană în perioada secolelor XVII-XVIII.

Anume în perioada dată se constată o intensificare a modei orientale, ea înlocuind moda central-europeană, îndeosebi pe cea polonă.

Perioada mijl. sec. XVII – mijl. sec. XVIII, denumită în istoriografie „baroc istoric”¹, este caracterizată prin estetica de „compromis” între Orient și Occident². Una din sursele de formare a barocului de nuanțe orientale în Moldova ar putea fi cea constantinopolitană³.

În toată Peninsula Balcanică secole la rând otomanii prin simpla lor prezență au propus un model cultural mai mult sau mai puțin acceptat de populația autohtonă. Însă, fără îndoială, principiul islamic de diviziune crea o barieră între învingători și învinși⁴. Religia cuceritorilor, stilul lor de viață au modificat manierele de viață ale celor cucerțiți, costumul, alimentarea, habitatul și chiar personalitatea⁵.

Spre deosebire de Bosnia, Serbia, Bulgaria, situația populației din Principatele Române era cu totul diferită. Dacă în orașele regiunilor balcanice majoritatea populației era turcă sau islamizată⁶, apoi în Moldova și Țara Românească populația orășenească era în majoritatea sa românească și creștină⁷. Prezența fizică a populației islamice impunea mai forte modelul turc. Pentru Principatul Moldovei la mijlocul sec. XVII – mijl. sec. XVIII impactul modelului otoman se reduce la domniile fanariote, unele practici administrative și juridice și la câteva influențe mai vizibile în viața cotidiană. Domnii fanarioți vor fi cei ce vor aduce cu ei moravurile constantinopoliene ale Fanarului, în care, după expresia lui N. Djuvara, se întâlneau „câteva tradiții bizantine și multe apucături turcești”⁸. La Iași, la curte, și în rândul boierimii portul și obiceiurile se orientalizează⁹ și dacă pentru călătorul apusean la sfârșitul secolului al XVII-lea Țara Moldovei însemna intrarea în Imperiul Otoman, atunci, dacă venea dinspre răsărit, înseamnă că încă nu a eșit din acest imperiu¹⁰.

Impactul otoman nu s-a limitat numai la relațiile Porții cu administrația și ceremonial; pătrunzând și în viața privată, în îmbrăcăminte și în mâncare, în felul de a simți și în comportamentul boierilor.

Pentru orașele balcanice, până la începutul secolului al XIX-lea modelul otoman va predomina și va fi în plină evoluție¹¹. Țara Moldovei, spre deosebire de ele, îmbină diferite modele: cel polonez, unguresc turcesc¹², acestea influențând atât cotidianul, cât și mentalitatea medievalului.

În ceea ce privește aspectul exterior al orașelor Moldovei din perioada cercetată, vom menționa, că își păstrează specificul său propriu, cu locuința de bază – cea țărănească și casa boierească care au în această perioadă doar unele mici trăsături orientale.

Orientalizarea era evidentă, mai ales, în încăperile interioare. Ceramica de lux, venită prin comerț (vase, cahle, plăci decorative), părea a fi foarte apreciată de boierime și de alte pături înstărite în secolele XVII-XVIII¹³. Ca o ilustrare a influenței orientale sînt cahlele ce împodobeau sobele interioarelor din orașele Suceava, Cotnari, Iași, constatate pe cale arheologică¹⁴. Locul pe care îl ocupa ceramica decorativă este preluat parțial de țesăturile și covoarele ce înveșmîntau încăperile până la unele linii arhitectonice. Astfel, în casele boierilor și ale negustorilor înstăriți, influența otomană în secolul al XVIII-lea e vizibilă prin desene turcești și rozete pe tavan¹⁵. Ș. Ionescu evidențiază casa cu stuc la tavane, ceea ce vădește tot o influență orientală¹⁶. Tavanele, la moment, înlocuiesc boltirile cunoscute până atunci, sunt împodobite cu rețele de baghete subțiri de lemn, colorate sau aurite ori tencuite, având un motiv central de stucatură numit „bagdadî”¹⁷. Astfel, în primii ani ai secolului al XVIII-lea se importau doar unele forme constructive și decorative turcești, ca urmare a adoptării unor elemente ale modului de viață din capitala otomană.

„Camera turcească” – o adaptare a „sacnasilui” orientat¹⁸ – specifică pentru Principatele Române, devine încăperea principală a locuinței boierești, care are fațada îndreptată către cea mai frumoasă priveliște. Se pare că valoarea peisajului, contrastele naturii încep să fie apreciate de constructori. Salonul se prelungea cu un avancorp, cu deschideri mari pe trei laturi și ocolit în interior de o sofa scundă¹⁹. În Moldova și Țara Românească mobilarea locuințelor particulare (înstărite) se făcea conform modei turcești cu divan moale, cu sofa, scaunele aproape lipsind, dar se văd măsuțe mici și încrustate²⁰, adăugându-se frumoasele covoare orientale, care sînt întinse pe jos și puse pe pereți.

Alături de minunatele covoare orientale de un colorit deosebit, de ceramica decorativă și de uz comun din casele boierești și domnești se constată și folosirea argintăriei, înrăurite de Răsărit²¹. În decursul sec. XVII-XVIII gustul pentru fast și bogăție se reflectă în operele de argintărie, care împodobeau clitoriile domnești și boierești sau erau folosite la ospetele domnești. Numeroase ferecături, candelă, ibrice au o îmbinare a formelor tradiționale cu ornamentica vădit orientată²².

Și dacă în Bosnia, în orașele Bagna-Lucka, Serajo, Travnic, casele sub raport material, dar și în stil și în distribuție, sînt o repetare a ceea ce se poate vedea în acest gen în alte provincii ale Imperiului²³, iar în Serbia orașele erau turce și prin exteriorul lor, atunci²⁴. Documentele păstrează amintirea unui singur tip de construcție orășenească în Moldova, adusă din orient. Până la noi au ajuns doar două exemplare, care au o destinație cu totul diferită de cea inițială. E vorba de „casa cu arcade” din Iași, care e atribuită tiparității mitropolitului Dosoftei, și de micul edificiu de la mănăstirea Golia, care i-a servit drept visterie²⁵. Acestea caracterizate prin arcaturile pe coloane care le împodobeau fațadele și sub care se putea circula. Ele constituiau prototipurile prăvăliilor destinate în mod special centrelor comerciale ale târgurilor, bazarelor, care permiteau expunerea mărfii comercializate la apărare și libera circulație pe ulița²⁶.

În stilul rococoului constantinopolitan sunt și fântânile cu care domniile împodobesc capitala în anii 1765-1766: de la mănăstirea Sf. Spiridon și de la mănăstirea Golia, având forma unor portale cu o bogată decorație rococo, Poarta, la rândul ei, fiind sub o influență culturală franceză²⁷.

Imaginea orașelor din secolele XVII-XVIII nu poate fi întregită fără a aminti de fereceele turcești publice sau particulare. Vestitele băi, construite în stil turcesc, cu reminescente moștenite de la băile bizantine, și-au găsit oglindirea în notițele călătorilor străini. Paul de Alep amintește de băile ridicate de Vasile Lupu în Iași după planul băilor turcești și având cupole și pardoseli de marmoră, frumoase cabini, dar vorbește și despre o baie în apartamentul doamnei²⁸. O înaltă apreciere dă băilor lui V. Lupu călătorul E. Celebi, care scrie că „în toată Europa nu există o baie atât de strălucitoare”²⁹.

Pe parcursul secolului al XVIII-lea se afirmă o sensibilitate fanariotă³⁰, în care factorul oriental avea o superioritate netă față de cel occidental. Sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului XVIII ne prezintă o imagine a unei societăți (partea cea înstărită) care manifestă un interes deosebit față de ceea ce orientul numește „priveala” și „zăbavă”³¹. Conform cronicilor și monumentelor de arhitectură, sensibilității noi și moderne îi corespund foșoarele și chioscurile care erau implantate într-un peisaj irepetabil al naturii Moldovei. Noile edificii, deși țineau de tradițiile băștinașe și aveau caracter specific, țineau de moravuri și sensibilități noi ce veneau ori erau influențate de orientul otoman sau, după expresia lui Răzvan Theodorescu, de „moda constantinopolitană”³². În preajma Iașilor încep să fie înălțate primele „case pentru primblări”³³ și edificii sezoniere, care, fiind o reflecție a barocului și rococoului occidental, în viziunea orientală, erau destinate pentru spații mai reduse, îndreptate spre o intimitate mai sporită a existenței cotidianului.

Principalii promotori ai acestei noi sensibilități au fost Ghiculeștii. Cronica Ghiculeștilor consemnează că deseori Grigore II Ghica ieșea la plimbări cu boierii săi, petrecându-și timpul cu muzică și trăgând la ținta cu săgeata sau cu pușca³⁴, făcând la Bârnova havuz de piatră și foișor³⁵, iar la Galata ridică „casele cele preafrumoase pentru odihnă și petrecere”³⁶. Pentru curțile sale de la mănăstirea Frumoasa, Grigore Ghica aduce meșteri din Constantinopol, care au construit după modelul „celor de la Constantinopol”³⁷. Iată cum ilustrează acest eveniment Cronica pseudo-Amiras: „a făcut o grădină foarte frumoasă și în grădină case domnești pe forma casălor celor de la Țarigrad, că așa și meșteri de aceia au adus și alătura cu casăle, havuzuri și chioșchuri și cerdacuri și alte lucruri...”³⁸. Iar havuzurile erau de o frumusețe deosebită, încât cronicarul spune că așa ceva nu făcuse încă nici un domn și nici nu găsește cuvinte de laudă, căci „apa trecea de la un havuz la altul pe niște pietre și în felul acesta curgea în toată grădina”³⁹.

Această frumusețe care bucura privirea oricărei persoane capabile să aprecieze frumusețea arhitectonică combinată cu coloritul și gustul estetic, cu peisajul poetic, a fost dărâmată în 1739 de feldmareșalul Munich⁴⁰, în timpul companiei sale în Moldova, ca în 1740 să fie reluată încercarea de a restabili construcția.

Încercarea a dat roade, căci în primăvara anului 1741 Grigore Ghica a zidit lângă primul palat al doilea, specificând ca primul „să fie pentru femei, adică harem, iar al doilea pentru bărbați, adică selamlie”⁴¹, având încăperi speciale pentru divan, odăi pentru boieri și boiernași, care erau la dispoziție în orice moment. Specialiștii consideră că aici exista aceeași atmosferă orientală, cu cântări răsăritene, cu „pehlivăni” și „halca”⁴².

Aceeași modă otomană este păstrată și în construcția foișorului de pe Bahlui, unde se petreceau domnul și boierii. Letopisețul pseudo-Enake Kogălniceanu spune: „de eșă câte odată la plimbări și face și masă mari cu toți boerii cu zicători și cu multe eglingeli. Mai făcutau un foișor în dialul Copoului foarte frumos, **făptură de Țarigrad** cu tot felul de boale și merge ades la dânsul de se englidi se făcând în toți anii halca acolo”⁴³. În același stil este construit foișorul de la spitalul Sf. Pantelimon⁴⁴, care adună la un loc un chioșc și o fântână de abluțiune găsită în preajma oricărei moschei turcești⁴⁵. Foișoarele și chioșcurile sînt cunoscute încă din secolul al XVII-lea. Astfel, la curtea ieșeană a lui Antonie Ruset se amenajează o grădină naturală în jurul palatului, care avea foișoare și chioșcuri de modă orientală⁴⁶.

Chioșcurile, numite și „case de plimbări”, construite din materiale perisabile, adică lemn îmbrăcat cu tencuială, podoabe de stucatură, cum erau cele de la Copou, Cetățuia și din numeroasele grădini boierești, nu s-au păstrat. Unicul exemplar existent după care putem să ne facem imaginea chioșcului, este cel din Țara Românească „de la mănăstirea Sf. Pantelimon”⁴⁷.

În evoluția Principatului Moldova un indiciu sigur al difuziei unor obiceiuri și mode în viața cotidiană este circulația produselor. Pe piețele orașenești se găseau în cantități nelimitate produse aduse din Orient – migdale, curmale, măsline, piper, smochine, scorțișoară, orez, lămâi, halva de Țarigrad ș.a.⁴⁸. Anume în această perioadă, când în Occident se renunță la folosirea mirodeniilor orientale în folosul verdețurilor băștinașe⁴⁹, în Principatele Române se face uz și abuz de mirodenii. Pentru comercializarea acestor produse în orașele Moldovei au apărut bacalii, la Iași, de exemplu, fiind atestați încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁵⁰.

Tarifele vamale, foile de zestre, descrierile călătorilor străini ne pun la dispoziție date despre numeroasele giuvaere și podoabe, mătăsuri, articole de vestimentație ce purtau amprenta influenței orientale. Astfel, giuvaerele și diverse alte podoabe erau

numite în turcește: inele, bilezicuri, zuliflâcuri, halnahe, zingire, nezghepuri, mutcale, timiruri ș.a.⁵¹.

În ceea ce privește viața cotidiană, împrumutul ne oferă o problemă particulară – cea a modei. Secolul al XVIII-lea este clasificat de E. Pavlescu ca secol al revoluției modei, iar vestimentația este un indiciu indiscutabil al influenței constantinopoliene: cabanița, caftanul, cuca, dulamaua, feregeaua, gugiunmeana⁵². Costumele boierilor și nobililor din orașele moldovenești se caracterizau prin evidente împrumuturi turcești: șuba, împodobirea pompoasă cu pietre scumpe. Secolul al XVIII-lea desăvârșește procesul de orientalizare a costumului⁵³.

Dar deja la mijlocul secolului al XVII-lea domnitorul Vasile Lupu avînd un deosebit fast. Către anul 1645 solul maghiar descrie costumele domnitorului astfel: „la pălărie o agrafă împodobită cu 5 briliante enorme..., îmbrăcate într-o haină dulama, confecționată din țesătură albă și purpurie, pe care erau brodate albins de aur, iar pe margini - capete de zimbru, pe deasupra era îmbrăcat într-o mantie albă cu guler din blană de samur siberian”⁵⁴. O gravură din 1651 include următoarele piese: șuba lungă, șirvanaua, care avea guler de samur, brodată cu fir de aur, se încheia la piept cu cataramă de briliant. Șuba este acoperită cu renumitul altânaș oriental. De sub șubă se vede dulama confecționată din camhă. Pe cap avea o căciulă de samur, decorată cu un panaș de pene, prinsă cu o broșă de briliante⁵⁵.

La mănăstirea Galata, unde se desfășura ceremonia încoronării domnitorilor Țării Moldovei, i se aduceau domnului în numele sultanului turc caftanul, cabanița și cuca lui, înmănându-i-se, totodată, și însemnele puterii: sangeacul (steag cu imaginea semilunii), topuzul (sceptru) și o sabie⁵⁶. Uneori solii sultanului în îmbrăcău pe demnitarii de la Curtea din Iași cu blănuri. Astfel Condica lui Gheorgache relatează că „pașa i-a îmbrăcat cu blană de samur, pe fratele domnului cu cherachea, pe divan efendis cu cubur cu sângeap, pe vel-postelnic cu cubur cu cacum”⁵⁷. Ca și la Curtea din Constantinopol, domnitorul Moldovei, la înscăunare, la unele sărbători dăruia caftane, blănuri⁵⁸. O aliniere la moda constantinopoliană, la costumele de catifea și blănuri scumpe o fac chiar și curtenii mai mici în rang⁵⁹ – investimentați în dulame și îmbrăcând pe deasupra ei conteșul pe apar și boiernașii din principate⁶⁰.

Orășenii mai bogați, dar și alții cu venituri mai modeste, n-au refuzat înnoirile aduse de moda vremii. Caftanele, conteșele, feregegealele și alte haine orientale au intrat în dotarea vestimentației a orășenilor⁶¹.

Călătorii străini consemnează că și femeile moldovene - principesele – se îmbracă după moda constantinopoliană, dar doamnele au toate propriul lor veșmînt⁶². În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea costumele feminine au un aspect tot mai oriental, îmbrăcămîntea femeii de la curte nu se prea deosebea de cea a bărbaților, ele purtând dedesubt șalvari (ce obicei din catifea) și papuci, iar deasupra cămăși din mătase foarte decoltate, un anterior prins în față cu agrafe, un ilic din catifea brodată, tivit cu hermină sau samur, iar cînd ieșeau din casă, feregeaua sau binișul⁶³. Prințul de Ligne, care vizitase Principatele Române, într-o scrisoare din 1 decembrie 1788 descrie astfel îmbrăcămîntea soțiilor de boeri: „o fustă strevezie scurtă și strîmtă ...” au în cap un soi de turban nemaipomenit de frumos, „restul veșmîntului lor oriental este din stofă brodată sau lucrată cu aur și argint, tivit cu blănuri prețioase aidoma veșmintelor boierilor care nu se deosebesc întru nimic de turci, dacă pedesupra tichiei roșii nu-și pun căciula, care nu seamănă cu turbanul”⁶⁴.

Putem constata largimea neobișnuită a hainelor – șalvari, pantalonii foarte largi, anteriorul cu mânici lungi și larg – care, în viziunea unor specialiști, purtau amprenta unei vieți de lenevie și trîndăvie⁶⁵, fiind făcute special pentru a împiedica orice activitate. La

fel se consideră că obiceiul de a acoperi capul cu işlicele și calpacele enorme, care țineau creierul prizonier sub masa lor, afectau spiritul românilor. Astfel, Drăghicescu spune că nici o minte ingenioasă nu poate să scape sub aceste căciuli⁶⁶, afirmare, după părerea noastră, greșită, dacă luăm în considerare educația otomană a lui D. Cantemir sau capacitățile lui Nicolae Mavrocordat.

Pentru a distinge culorile îmbrăcămintei se foloseau termeni turcești: pentru roz – „ghiulghiului”, pentru portocaliu – „turungiu”, pentru verde – „alăgea”⁶⁷. Unii termeni de croitorie erau la fel împrumutați: astfel dintr-o blană de samur se puteau face „limii”, se alegea din “sorocul” de blană „poceaua”⁶⁸. Pentru țesăturile de lână, mătase și pânze se folosea măsura turcească de lungime „picul”. pentru cele de lână – „picul galebi”, pentru cele de mătase – „picul endos”, iar pentru pânzeturile – „picul de Crimeea”⁶⁹. Nasturelui de mătase îi ziceau „ceapraz”, iar meșterul se numea „ceaprazar”⁷⁰. Hainele lungi și largi, papucii galbenii de săftian, blănurile de samur le folosesc și negustorii⁷¹. În casele celor mari și bogați ordinea, ca și alcătuirea mesei, e întocmai ca și în casele frunțașilor din Constantinopol⁷².

Influența Constantinopolului este foarte vizibilă la curțile domnești, N. Bandini numind-o “umbră a curții împăraților străini”⁷³.

Călătorii străini descriu interiorul curții domnești cu plăci de faianță de Iznic, numite de M. Costin și I. Neculce „cini” – plăci⁷⁴, cu un bogat decor floral albastru⁷⁵, dovedind că la curtea domnească din Iași pereții din unele încăperi erau acoperiți după modelul seraiurilor musulmane⁷⁶. Acest nou sistem de decorație nu este propriu numai curții domnești din Iași, fiind utilizat și la Suceava, și la Tîrgoviște⁷⁷. Din secolul al XVIII-lea pictura turco-persană acoperă pereții și tavanul, fiind realizată cu mult meșteșug pe un fond de aur cu floricele delicat executate⁷⁸, care, în unele camere, păreau că concureau cu mozaicul olandez⁷⁹. Pentru perioada cercetată de noi, N. Iorga menționează mobilarea palatului domnesc din Muntenia, care e foarte asemănător cu cel din Iași după mobilier. El semnalează divane, măsuțe și peste tot frumoase covoare⁸⁰. Oaspeții stau pe perinițe de fir și atlas, pe cearșafuri cusute (lucruri des menționate în foile de zestre)⁸¹, astfel solii vorbesc despre divan⁸², jilțul acoperit cu perne. Călătorul Katsaitis, în 1742, scrie că „domnul stătea așezat pe sofa, având la capătul aceleiași sofale “o grămadă de catifea cărămizie, înaltă cu trei trepte de la pământ. De jur împrejurul camerei se aflau bănci cu perne, iar deasupra era stofă verde, unde ședea miniștri”⁸³.

Țara Moldovei, situată între Imperiul Otoman, Imperiu Rus și Regatul polon, a servit nu numai drept câmp de luptă, ci și ca punte de legături economice-comerciale și diplomatice. Soliile erau întâmpinate cu cinste, bucatele și băutura izvorau dintr-o pornire frumoasă sufletească.

Alaiurile domnești de fast scripitor uimeau solii străini. Astfel, V. Lupu „mergea cu un cortegiu având cai turcești, cu șei cu tot harnașamentul lucrat după moda turcească, cailor fiind împodobiți cu mărgăritare, cu aur și cu tot felul de nestemate. După toți aceștia urmează domnul singur, îmbrăcat după modă turcească, numai în mătase, fără broderii de aur și purtând pe cap un caplac la fel după moda turcilor, cu un surguci de nestemate la mijloc, peste un mănunchi de pene nespuse de frumoase. El călărește pe un cal turcesc cu harnașamentul împodobit cu aur și pietre scumpe, frâul este bătut aproape tot cu peruzele, diamante și rubine, de asemenea fruntarul poartă o tufă de pene, prinse cu un giuvaer tot de mare preț”⁸⁴. Această relatare permite a constata diferitele influențe în îmbrăcămintea, harnașamentul și alai. Luxul de la curtea domnească este descris și de călătorul De La Croix, care, la 1681, îl surprinde pe domn „îmbrăcat în veșmânt de ceremonie din bractar venețian de aur și argint, împodobit cu samur”⁸⁵.

Solii erau primiți cu o pompă deosebită, cu muzică și, însoțiți de alai, intrau în oraș⁸⁶. A doua sau a treia zi solului i se dădea audiență, fiind în prealabil invitat de logofăt, care, ajungând la scară, după modelul turcesc: „poruncește să i se scoată cizmele, încălzându-se în papuci”⁸⁷. Solul, întâmpinat de domn, era condus uneori în camera de audiențe, unde, după modelul turcesc, i se propunea locul de cinste pe scaunul din stânga domnului⁸⁸, sau în altă odaie, unde domnul, „așezându-se turcește la colț”, îi oferă dulceturi și rachiuri⁸⁹. Servitorii mesei erau îmbrăcați turcește în caftane⁹⁰.

După obiceiul turcesc, solii trebuiau distrați. Distracțiile erau variate, cu participarea toboșarilor, trâmbițașilor, fluieriștilor, ajutați de scripce, țâmbale, darabane, drâmbe și mandorele, jonglari, scamatori⁹¹. Aceste distracții erau oferite și la Țarigrad⁹².

În maniera turcească la curtea domnească și la curțile boierești se serveau dulciuri, șerbet, caimac, bacava⁹³. În afară de vin și rachiu, boerii obișnuiau să bea în timpul verii șerbetul „un fel de limonadă cu diferite esenții și mirodenii”⁹⁴. Șezind turcește pe divan lângă o măscuțoară rotundă, li se serveau numeroase mâncăruri picante – până la 20 și (la ziafeturi sau zevchiuri), chiar până la 30 de feluri – care se succedau repede⁹⁵.

Pentru secolul al XVIII-lea sunt semnalate încă două preferințe – cafeaua și tutunul, care încheiau orice masă domnească⁹⁶. Călătorii însă menționează printre soldați fumatul încă în campania din 1686⁹⁷. Molipsirea era atât de mare încât starețul Leontie, fiind în 1701 în Moldova, se încredințase că foloseau tutun și preoții mănăstirii Golia⁹⁸.

Fastul oriental se deosebește și prin numărul nesfârșit al servitorilor stăpânului. Destul de mare era numărul servitorilor de la curțile domnitorilor români. Nu rămăneau în urmă ca domni nici boierii care, de asemenea, aveau slugi numeroase. Denumirea de muhadari, divictari arată sursa împrumutului⁹⁹.

De natură țarigrădeană e și moda de primblare cu trăsurile. Astfel, la Constantinopol străzile erau golite special pentru ca Sultana Valide „mama împăratului”, Sultana Hasechi „roaba favorită” și sultanele fete să poată călători în trăsuri cu geamuri mici sau în caice închise¹⁰⁰.

Spre deosebire de Constantinopol, străzile orașelor din Principatele Române nu erau special golite pentru primblările doamnelor, femeile, după cum am menționat mai sus, având liberă trecere. Doamna Țării Moldovei mergea la plimbare „cu careta domnească, cu seimeni vornici, și cu comiși, pe ulița Feredeului și pe la mănăstiri, și pe la vii și primblări”, însoțită de japănese, cărora le împărțea daruri, canavițe, belacoase drept mulțumire pentru petreceri¹⁰¹.

Moda de cumpărare a tronului cu bani, de asemenea, a dregătoriilor, fapt constatat chiar și în ierarhia bisericească și ea de la Constantinopol. Boerii, la rândul lor, își cumpărau dregătoriile de la domnitor, apoi le vindeau la cei mai mici¹⁰².

Pe la 1785 călătorii străini subliniază influența nefastă a obiceiurilor turcești: „obiceiul de a nu face nimic, de a petrece zilele și nopțile pe același divan aproape fără a se mișca necunoscând altă viață mai vie și însuflețită decât pe cea de a sta culcat pe jumătate, cu trupul rezemat pe cot și cu cotul înfundat într-o perină”¹⁰³. Unii autori sunt categorici, afirmând că influența turcească otrăvea spiritul românilor¹⁰⁴. Drăghicescu scrie că prin împrumuturile turcești „otrava sufletească a atmosferei din orient își făcea drum sigur în sufletul românilor”, sugerând introducerea seminței corupției și trândăviei, care degradează persoana¹⁰⁵. Putem fi de acord cu faptul că a fost introdusă corupția, suntem cu totul de altă opinie în ceea ce privește trândăvia poporului român, caracterizat și de călătorii străini ca popor harnic. Păturile de sus, după cum e bine cunoscut, pretutindeni au dus o viață plină de petreceri și desfătări.

Prințul Ligne descrie obiceiul nou al persoanelor înstărite de a se juca permanent cu un șirag de diamante sau de perle, agate, ori de lemn de trandafir, accentuând că Constantinopolul dă tonul pentru Iași, așa cum Parisul îl dă pentru provincii¹⁰⁶.

Astfel, în perioada mijl. sec. XVII – mijl. sec. XVIII au fost făcute diverse împrumuturi turcești. Însă ceea ce trebuie de specificat și de subliniat în mod deosebit este faptul că influența turcească nu s-a răsfrânt asupra datinelor de familie¹⁰⁷. Influențele orientale au conferit vieții cotidiene și obiceiurilor, un colorit deosebit. Atmosfera orientală s-a implantat repede în interioarele aristocratice. Dacă la nivel lingvistic putem constata înrăuriri orientale până la cele mai de jos pături ale societății, atunci schimbări în mentalitate a avut loc doar în rândurile păturilor privilegiate, deoarece luxul și fastul oriental erau permise doar acestora.

NOTE

1. Al. Dușu, *Dimensiunea umană a istoriei Direcții în istoria mentalităților*, București, 1986. R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, vol. 1-2, București, 1987.
2. R. Theodorescu *Op. cit.* p. 141.
3. *Ibidem*.
4. G. Castellan, *L'influence de Constantinople sur la vie des villes balkaniques (fin XVIII s-debut du XIX-e siecle) confrontation de modèles culturels*: Extr. de Assoc. inter. d'études du sud-est europ, Bull., 12, 1, 1974, București, 1974.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*, p. 95.
7. Н. Тодоров, *Балканский город XV-XIX – веков*, Moscova, 1976.
8. D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele din Moldova în sec. XIV-XIX*, în AIIAX, Iași, VII, 1970, p. 3.
9. N. Djuvara, *Între Orient și Occident*, București, 1995, p. 32.
10. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1937, p. 303.
11. N. Djuvara, *Între Orient*, p. 32.
12. G. Castellan, *L'influence de Constantinople...*, p. 100.
13. R. Theodorescu, *Op. cit.* p. 141.
14. Gr. Ionescu, *Istoria Arhitecturii în România*, vol. II, București, 1963, p. 226.
15. C. Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznic din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, în „Arheologia Moldovei”, X, 1967 p.187-305.
16. V. Janeche, *Casa țărănească și casa boierească din România*, București, 1932, p. 66.
17. S. Ionescu, *Epoca brâncovenască. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981, p. 191.
18. *Всеобщая история архитектуры (в 12 том)*, vol. 7. Moscova, 1969, p. 294.
19. G. Ionescu, *Istoria arhitecturii...* p. 72.
20. *Ibidem*.
21. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, p. 204.
22. C. Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în țările române (sec. XIV-XIX)*, București, 1968 (cat. nr. 91-93).
23. *Ibidem*.
24. Н. Тодоров *Балканский город*, p.
25. G. Castellan, *L'influence*, p. 133.
26. *Всеобщая история*, p. 294; Gr. Ionescu, *Op. cit.*, p. 69.
27. *Ibidem*.
28. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii*, p. 226-227.
29. CSdTR, vol 6 p. 53.
30. *Ibidem*. vol. 6, p. 297.
31. R. Theodorescu, *Civilizația românilor*. p. 126.
32. *Ibidem*.
33. *Ibidem*, p. 136.
34. Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii*, p. 226.
35. *Cronica Ghicveștilor*, p. 260-261.

35. *Ibidem*, p. 289.
36. *Ibidem*, p. 259.
37. *Ibidem*, p. 291.
38. *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729*, (Pseudoni-Amiras), ed. D. Simonescu, București, 1975, p. 143.
39. *Cronica Ghiculeștilor*, p. 291.
40. *Ibidem*, p. 477, 515.
41. *Ibidem*, p. 514, 515-517.
42. R. Theodorescu, *Civilizația românilor*, p. 139.
43. Pseudo Enacko Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1733-1774)*, ed. A. Ilieș I. Zmeu, București, 1987, p. 3.
44. R. Teodorescu, *Între medieval și modern*, p. 141.
45. *Ibidem*.
46. I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, în „*Letopisețul Țării Moldovei*”, Chișinău, 1992, p. 296.
47. Gr. Ionescu *Istoria arhitecturii*, p. 226-227.
48. CS d ȚR, v. 9, p. 401.
49. *Istoria vieții private*, v. 5, p.333.
50. *Istoria orașului Iași*, v.I, Iași. *Documente privitoare la orașul Iași*, 2000, V. II, v. 3, p. 8, 13 ș.a.
51. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, p. 90.
52. *Ibidem*. E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, 1939, p.
53. A. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, București., 1987, vol. II, p. 5.
54. *Ibidem*, p. 318.
55. V. Zelenciuc, N. Kalașnikova, *Vestimentația populației orașănești din Moldova (sec. XV-XIX)*, Chișinău, 1990, p. 42.
56. *Condica lui Gheorgachi*, 1762, în „D.Simonescu”. *Literatura românească de ceremonial*, București, 1939, p. 272.
57. *Ibidem*, p 311.
58. *Ibidem*, p. 273.
59. C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV-XVIII*, București, 1970 p. 107.
60. *Ibidem*, p. 70-71, 141-144.
61. *Istoria orașului Iași*, vol. 1, Iași, p. 116.
62. CS d ȚR. vol. 8, p. 287.
63. N. Djuvara, *Între Orient*, p. 54.
64. *Ibidem*, p. 97.
65. D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, București, 1995. p. 259-260
66. *Ibidem*.
67. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, p. 95.
68. *Ibidem*.
69. CS d ȚR, vol 9, p. 395.
70. N. Iorga, *Istoria românilor...*, p. 95.
71. *Idem. Istoria comerțului românesc.*, p. 304.
72. N. Iorga, *Istoria comerț român.*, p. 304.
73. *Iașii în Bandinax*, în Ion. Neculce, *Buletinul Muzeului municipal Iași*, f. 2, anul 1, iulie 1922, p. 336.
74. M. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei.*, în „*Letopisețul Țării Moldovei*”, Chișinău, 1990, p.
75. CSdȚR, vol. 7, p. 425..
76. C. Nicolescu, *Casă conace și palate vechi român*, București, 79, p.86.
77. *Ibidem*, p. 27.
78. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 74.
79. *Ibidem*.
80. N. Iorga, *Istoria comerțului*, p. 304.
81. L.T. Boga, *Documente basarabene*, I, Chișinău, 1928, p. 8-9.
82. *Călători poloni în Țările Române*, de P. Panaitescu, p. 103-137.
83. *Ibidem*.
84. *Călători poloni.*, p. 95.
85. CSdȚR, vol. 5.
86. *Călători poloni în Țările Române*, de P. Panaitescu p. 96.
87. *Ibidem*, p. 96.
88. *Ibidem*, p. 74.
89. *Călători poloni.*, p. 74.

90. *Ibidem*, p. 115.
91. Călători poloni... p. 32, 52, 96, 201.
92. Scrieri și documente grecești privitoare la istoria Românilor din anii 1592-1837 culese și publicate în tom. XIII Doc. Hurmuzachi de A. Papadopoulos-Peramene, București, 1914, p. 41-42.
93. *Călători poloni*... p. 74, p. 115.
94. *Ibidem*.
95. N. Djucara, *Între orient*.
96. *Călători poloni*, p. 115.
97. CSdȚR, vol. 7, p. 296.
98. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, 1947, p. 70-72.
99. *Sama visteriei Moldovei din 1763*, în „I. Neculce”. Buletinul..., f. 5, 1925, Iași 1926, p. 72-74. CSdȚR, vol. 8, p. 284.
100. N. Iorga, *Femeile în viața neamului nostru*, Vălenii de Munte, 1911, p. 114.
101. *Ibidem*, p. 115.
102. N. Djuvara, *Între orient...*, p. 61.
103. *Ibidem*, p.
104. D. Drăghicescu, *Din psihologia*, p. 260.
105. *Ibidem*.
106. N. Djuvare, *Între orient...*, p. 120.
107. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri*, p. 95.

Dan Haidarlî

DOMNIILE FANARIOTE ȘI HANATUL DIN CRIMEEA. RELAȚII POLITICO-MILITARE PE FUNDALUL RĂZBOIULUI AUSTRO-TURC DIN 1716-1718

Debutul, în urma evenimentelor din anul 1711, al domniilor fanariote în Moldova a avut drept urmare profunde implementări în viața politică a țării. În noile condiții domniei fanarioți, completamente dependenți de Poartă, nu mai conduc lupta antiotomană în principat. În același timp, politica de înlăturare de la putere a forțelor politice din interiorul principatului, prevăzută de noul regim, în mod inevitabil a dus la îngustarea bazei de sprijin politic a domnului în țară. La etapa inițială a perioadei domniilor fanariote această îngustare, agravată de lipsa de experiență a domnului în condițiile noi, de iminența pericolului din exterior și de lupta pentru putere cu opoziția politică austrofilă din Moldova, a avut drept urmare declanșarea unor acțiuni și evenimente însoțite de atrocități de război.

Lupta pentru putere în interiorul principatului s-a soldat cu un număr mare de victime. Cauza a fost, pe de o parte, căutarea de către domnul Mihai Racoviță, care a ocupat pe parcursul războiului o poziție consecventă de fidelitate față de Poartă, a unei susțineri din partea Imperiului Otoman, pe care a și obținut-o sub formă de ajutor militar de la Hanatul din Crimeea, vasalul otomanilor. Pe de altă parte, cu toate că poziția lui Mihai Racoviță a fost contrară tradițiilor de luptă antiotomană din Moldova, austrofobia acestui domn a permis soluționarea cu succes a altor probleme importante în legătură cu pericolul din vest - de a nu permite Moldovei să cadă într-o nouă servitute, veleitățile Austriei față de Moldova fiind pentru o perioadă anihilate, iar hotarele de apus ale țării rămânând intacte.

Problema amplasării efective și a menținerii noului regim de guvernare (cel fanariot) în condițiile când sistemul turco-fanariot era lipsit de un sprijin suficient în interiorul țării, grație viabilității tradițiilor luptei antiotomane, ceea ce impunea domnii fanarioți să caute un suport la Poarta Otomană sau la Hanatul din Crimeea, și-a găsit reflectarea în istoriografia românească ce ține de perioada războiului austro-turc din 1716-1718¹. Însă această problemă, care a determinat evoluția situației militaro-politice în Moldova și a dus la încheierea unei alianțe militare între domnul fanariot și tătari, pretinsă de către însuși Mihai Racoviță, a fost tratată în istoriografie doar tangențial.

Obiectul de studiu al prezentului articol îl vor constitui împrejurările de ordin politic și militar din Moldova, care au făcut posibile alianța militară a domnului cu tătarii (încheiată și documentată prin acte oficiale în lunile ianuarie și februarie ale anului 1717² în timpul războiului austro-turc din 1716-1718), colaborarea domnului cu conducătorii contingentelor tătare și nogaice, chemate cu insistență, după cum atestă cronicile³, de către Mihai Racoviță pentru a-i acorda un sprijin armat.

Alianța între Mihai Racoviță și conducătorii tătari a fost dictată de obiectivele politice interne și externe urmărite de către domn în pofida deficitului de mijloace necesare în condițiile în care noul sistem de guvernare, impus Moldovei de către Poartă, nu se bucura de o susținere suficientă nici din partea boierilor pământeni, nici din cea a populației simple, iar încercările Porții Otomane de a-și menține dominația în Europa de Sud-Est erau puternic anihilate de eforturile militaro-politice ale statelor creștine.

Pentru a contracara ofensiva Austriei și a Rusiei și a nu îngădui desfășurarea luptei de eliberare în Moldova, manifestate atât de puternic în timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, Poarta a introdus în țară un nou regim politic, cunoscut în istoriografie sub denumirea de regim turco-fanariot (1711)⁴, care a afectat grav autonomia principatului, situându-l efectiv sub controlul politic al Porții. Domnii pământeni, aleși până în 1711, cu precădere de forțele politice din țară, sunt înlocuiți prin domnitori, numiți direct de Poartă. Cu rare excepții, aceștia proveneau din rândul demnitarilor greci din cartierul Fanar al Constantinopolului, care aveau un rol important în ierarhia administrativă a Imperiului Otoman. Noul sistem de numire a domnilor a determinat situația politică a acestora, complet dependentă de Poartă, și poziția lor de fidelitate față de sultan pentru întreaga perioadă fanariotă, reducând considerabil dependența domnilor față de forțele politice din interiorul principatului. De aici înainte domnia depindea doar într-o măsură derizorie de boierii pământeni. Mai mult ca atât, dregătoriile însemnate în țară se oferă executorilor fideli noului regim, mai ales persoanelor din anturajul clientelar al domnului cu care acesta sosea de la Constantinopol.

Scopul urmărit era realizarea unui program de afirmare a autorității centrale, dependente în mod direct de turci, în detrimentul puterii boierimii pământene. Deja către anul 1716 o parte (deși încă nu prea mare) a boierimii din Moldova este înlăturată de la putere. Declanșarea în 1716 a războiului austro-turc a reînviat speranța acestora de a-și recăpăta pozițiile cu ajutorul austrieilor.

Introducerea regimului fanariot în Principate nu a fost unica reacțiune a otomanilor în fața presiunii exercitate de blocul austro-rus. Tot în cadrul încercărilor de a-și consolida pozițiile în zona posesiunilor de nord al imperiului se înscrie și politica otomanilor față de Hanatul din Crimeea (care a devenit vasalul și aliatul militar al Porții încă în anul 1474)⁵. Scopul acestei politici era luarea sub control la un nivel calitativ nou a instituțiilor social-politice ale hanatului, deși stabilirea unui control riguros asupra acestor instituții de către otomani nu era nici pe departe posibilă. Cu toate că prerogativa

de a fi numiți în scaunul de la Bahcesarai rămâne să aparțină reprezentanților numeroasei familii hănești a Ghiraizilor.

Poarta a reușit să obțină rezultate politice, comparabile (deși într-o măsură foarte mică) cu cele obținute la introducerea domniilor fanariote în Principate. Au fost luate măsuri în vederea întăririi puterii centrale a hanului, fiind micșorată influența politică a beilor (conducătorilor) din cele cinci familii privilegiate ale tătarilor din Crimeea (familiile Șirin, Mansur, Arghiu, Sedjud și Barin⁶, care jucau în hanat un rol politic ce poate fi oarecum asemuit cu cel exercitat de marea boierime din Principate), a fost redusă influența mârzacilor (conducătorilor tribali) hoardelor nogaice din așa-numita "La Petite Tartarie", care includea, din punct de vedere geografic, fâșia de stepă ce se întindea de la Bugeac până la regiunea râului Cuban⁷.

Politica de centralizare a puterii de stat în mâinile familiei Ghiraizilor, complet dependente de Poartă, și-a găsit concretizarea pe parcursul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea prin instituirea funcției de serascher-sultan al fiecărei dintre hoardele nogaice, supuse hanatului (hoardele nogailor ediciculi, din Bugeac, din regiunea râului Cuban, hoarda edisană și hoarda djembuiluc). Această funcție, ridicată treptat spre deceniul cinci al secolului al XVIII-lea la rangul de conducător local al unei hoarde nogaice, era deținută numai de către un prinț ghiraid. Hanul tătar, numind în funcția respectivă persoane credincioase lui, putea astfel să dirijeze hoardele nogaice cu o eficacitate mai mare ca în secolele XV-XVII.

Poarta prin stabilirea unui control mai eficient asupra Principatelor, dar și asupra Hanatului din Crimeea, urmărea scopul să creeze un sistem strategic defensiv, care să se opună presiunii exercitate de Rusia și Austria. Recucerirea Azovului a reanimat chiar spiritul ofensiv al turcilor, care în anii 1714-1715 atacă Moreea (Peninsula Peloponnes), declanșând astfel războiul cu Venetia. Măsurile defensive ale turcilor în Principate și în Hanatul din Crimeea s-au dovedit însă a fi mai oportune din punctul de vedere militar. Austria, încheind victorios războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei prin pacea de la Rastadt (1714), a obținut libertatea de acțiune în Orient și a profitat de ostilitățile turco-venețiene pentru a declara război Imperiului Otoman (1716).

Trupele austriece conduse de prințul Eugeniu de Savoia au trecut râul Sava. În marea bătălie de la Petrovaradin, austriecii au zdrobit oștirile otomane, după ce au asediat și au cucerit Belgradul.

Angajarea în război a Austriei, care și-a îndreptat o parte din forțele militare și spre Moldova, i-a pricinuit țării indirect, prin riposta tătară, imense pierderi umane și materiale. Punerea în joc a soartei politice a principatului prin pretențiile anexioniste ale Austriei a impus un specific luptei, provocate în interiorul țării, dintre diferite fracțiuni ale forțelor politice. Austrofilia unor grupări ale boierimii s-a dovedit a fi doar o reacție la instaurarea regimului fanariot, care periclita unele dintre interesele ei fundamentale. Pe de altă parte, temerile susținătorilor noului regim de a-și pierde dregătoriile obținute în ultimii ani i-au obligat să-l susțină pe domnul Mihai Racoviță, care în anii 1716-1718 a rămas fidel sultanului otoman (spre deosebire de perioada domniei sale precedente în țară, când a dus o corespondență secretă cu autoritățile ruse și a fost suspectat de Poartă, ceea ce a avut drept rezultat destituirea din domnie).

Declanșarea luptei politice în Moldova a fost însă precedată cronologic de evenimentele din Țara Românească, folosite câteva luni mai târziu de comandamentul militar austriac în calitate de scenariu, în corespundere cu acesta fiind făcută încercarea de a susține forțele politice de orientare austrofilă din Moldova.

Gruparea boierească austrofilă din Muntenia, intrând în contact secret cu comandamentul militar austriac, i-a solicitat acestuia ajutorul pentru a-l captura, printr-o acțiune militară specială, pe domnul Nicolae Mavrocordat, care în această perioadă, din raționamente politice, își demonstra fidelitatea față de otomani. Drept urmare, la București este trimis un detașament militar austriac, cu ajutorul cărui domnul este prins și dus la Sibiu⁸. Poarta numește un nou domn, pe Ioan Mavrocordat, care s-a văzut nevoit să manevreze între otomani, boierime și austrieci.

Sub efectul acestui eveniment, sporit prin rezonanța creată de răsunetul victoriilor armatei austriece, se constituie o grupare austrofilă și în Moldova, deși mai slabă decât în Muntenia, "cari au găsit și aici în țară astfel de mijlocitori și părtași, care îi îndrumau și le făgăduiau că le vor preda pe domn și vor supune Țara Moldovei împăratului Germaniei"⁹. Gruparea era alcătuită din boieri care fusese înlăturați complet de la dregătorii sau dețineau dregătorii neînsemnate - Vasile Ceaurul (un nepot al fostului domn Gheorghe Ștefan), căpitanul Conțescu, serdarul Miron Cuza, Nicolae Soldan, sulgerul Gheorghieș Velicico "și alții de cei mai mari și cei mai mici", "călcați și batjocoriți" de rudele domnului, și care au suferit din cauza impozitelor. Aceștia au organizat o conspirație cu scopul de a-l prinde și a-l preda comandamentului militar austriac pe domnul Mihai Racoviță și de a scăpa de turci cu ajutorul austrieților. Ei trimit o delegație la generalul austriac Tige, la Brașov, pentru a-l îndemna la o încercare de a-l prinde pe domnul care "nu să ajunsese" cu austrieții și n-a pregetat, la rândul său, să apeleze la ajutorul armat al tătarilor pentru a face să eșueze întreprinderea austriacă.

Evident, Mihai Racoviță a solicitat ajutorul tătarilor, deoarece și în secolul al XVIII-lea aceștia prezentau o forță armată de temut. Evenimentele din anul 1711 au demonstrat o dată în plus capacitatea redutabilă a cavaleriei tătare de a supune teritoriile întinse unei devastări de proporții. Atunci lovitura a fost îndreptată asupra ținuturilor din Țara de Jos a Moldovei. Se poate afirma cu certitudine că acea violentă lovitură, însoțită de un dezastru demografic și economic, pentru o anumită perioadă a suprimat în mod fizic, prin nimicirea și gonirea în robie a locuitorilor, și chiar psihologic, forța de opoziție a populației Țării de Jos față de asuprațurc-tătara.

Spre deosebire de Țara de Jos, ținuturile de vest ale principatului nu au suferit din cauza incursiunilor cavaleriei tătare nici în anul 1711, nici în anii războiului antiotoman, purtat de statele creștine participante la "Liga Sfântă" în 1683-1699. Populația țării ducea în aceste regiuni un mod de viață relativ pașnic și nu avea experiența negativă acumulată de locuitorii Țării de Jos în urma atacurilor tătărăști (exprimată de către cronicarii din secolul al XVIII-lea prin adesea invocata formulă, devenită antologică - "că or veni tătarii, și or prăda țara"). Spiritul luptei antiotomane și antitătărăști în vestul principatului către anul 1716 nu a fost suprimat din cauza năvălirii lor devastatoare, populația din aceste regiuni, acordând un sprijin "răzvrătirii", care purta un caracter antiotoman. În opinia participanților la rebeliunea Mihai Racoviță era un dușman numai în măsura în care susținea interesele otomanilor.

Locuitorii din dreapta Siretului au completat rândurile "răzvrătiților", ceea ce le-a permis boierilor rebeli să formeze întregi unități armate, cu steaguri proprii și căpitani.

Fără nici o îndoială, Poarta era conștientă de faptul că ar trebui să-l susțină pe Mihai Racoviță prin trimiterea unor forțe armate, dacă își dorea menținerea pozițiilor sale în Moldova. Însă în anii 1716-1717 oștirile otomane erau concentrate pe teatrul de luptă în Serbia și turcii nu dispuneau de forțe în plus. Unica soluție era de a apela la ajutorul tătarilor. Cavaleria mobilă și numeroasă a tătarilor putea ajunge rapid în Moldova, posesiunile Hanatului din Crimeea aflându-se în imediata ei vecinătate.

De altfel, din cauza așezării unor neamuri nogaice în Bugeac (hoarda bugeceană) încă în secolul al XVII-lea, țara era supusă în permanență unei amenințări din partea lor. Pe parcursul secolului al XVIII-lea conducătorii tătari și nogaici au folosit această amenințare în calitatea de instrument de impunere Moldovei a unei poziții servile față de statul tătar. Raporturile Hanatului din Crimeea cu Moldova erau acelea ale unui vasal al Porții favorizat față de altul, căruia Coranul îi îngăduie jefuirea sistematică prin tributul fix anual ("banii mierii" sau "bal accesii")¹⁰, și darurile de care niciodată nu era satisfăcut. Alături de acestea în timpul tulburărilor sau războaielor se adăugau incursiuni prădalnice sub orice pretext.

Unica forță care ținea în unele limite înclinațiile prădalnice ale tătarilor și nogailor în acea perioadă erau, totuși, autoritățile otomane. Poarta, deși împinsă în anumite cazuri de circumstanțe politice, ordona declanșarea incursiunilor tătaro-nogaice pentru a suprima mișcarea de eliberare din Moldova, în mod obișnuit urmărind scopuri economice, pretinzând plenitudinea exploataării economice a principatului, neîngăduind deci nici tătarilor distrugerea infrastructurii de producere a bunurilor materiale în Moldova.

Inegalitatea în raporturi era marcată la nivel oficial prin modul de tratare a domnului Moldovei și hanului tătăresc în ierarhia administrativă a Imperiului Otoman. Domnul era tratat drept un bei al unui staț vasal creștin, iar hanul - în calitate de suveran aproape independent, de o demnitate comparabilă cu cea a conducătorilor de frunte ai imperiului. Exista chiar o tradiție oficială, recunoscută de Poartă, care prevedea că în cazul întreruperii dinastiei lui Osman tronul sultanului trebuia să fie preluat de familia hănească a Ghiraizilor, reprezentanții căreia erau socotiți în lumea musulmană ca fiind descendenți ai lui Genghis Han.

Prin urmare, intenția lui Mihai Racoviță de a cere ajutor militar de la tătari în vederea organizării unor acțiuni armate chiar pe teritoriul țării prezenta un pericol pentru populația principatului, deoarece exista riscul că domnul nu-i va putea ține în frâu. În opinia tătarilor, domnul era un demnitar numit de Poartă și reprezentant al acesteia în Moldova. Ei însă se socoteau supuși ai unui conducător cu o pondere mult mai mare pe lângă Poartă, care îi va scuti de răspundere în cazul în care vor comite acțiuni de jaf în Moldova. Totuși, domnul putea să țină sub control efectiv acțiunile tătarilor atâta timp cât ei se aflau sub ochii lui. Un raport al domnului adresat Porții putea să se soldeze cu măsuri luate de autoritățile otomane pentru restricția tătarilor și nogailor.

Astfel, această soluție putea fi acceptabilă pentru domn doar într-o situație critică, în funcție de înverșunarea cu care se ducea de multe ori lupta politică internă.

Lupta internă, declanșată în 1717 în Moldova, urmărea nu numai scopul acaparării puterii. Ea era o luptă între forțele antiotomane din țară și forțele care promovau, din mai multe considerente, o politică de fidelitate față de otomani. În contextul luptei antiotomane s-a afirmat însă că, începând cu anii războiului din 1716-1718, această luptă nu mai era condusă de domnitori, ca în secolele precedente (chiar în 1711), ci de boieri¹¹. Este un adevăr în măsura în care boierii pământeni aveau voința și capacitatea de a conduce lupta. În 1716-1718 opoziția antiotomană în Moldova era mult mai slabă decât cea din Muntenia. Marea boierime, care în majoritatea sa deținea în acest timp dregătoriile mai însemnate, a ocupat din capul locului o poziție de expectativă, unii boieri trecând în mod deschis de partea lui Mihai Racoviță. La lupta antiotomană au participat doar boieri înlăturați de la putere.

Delegația boierilor opoziționiști în frunte cu Vasile Ceaurul, venind la Brașov, au cerut generalului Tige oaste "să vină să prinză pe Domn". Tige a îndreptat cererea la

generalul Steinvillle care, cu aprobarea Vienei, "le-a dat lor oaste ca la 200 de cătane și vreo 100 de nemți, și au făcut și ei o seamă de moldoveni"¹².

La începutul lunii octombrie 1716 trupele austriece au pătruns în Moldova. Înainte de 8 octombrie, Tige trimite 70 de soldați în frunte cu căpitanul Ernaut în ajutorul boierilor aflați la mănăstirea Cașin¹³. Pe parcursul lunilor octombrie - noiembrie noi unități austriece intră pe teritoriul principatului. Către 7 decembrie ele stabilesc în Moldova 3 posturi militare - la Cetatea Neamț și la mănăstirile fortificate Cașin și Mira. Austriecii și moldovenii rebeli ocupă toată Moldova premontană până la Siret¹⁴, majoritatea covârșitoare a boierilor din această regiune se declară de partea lor. La finele anului stăpânirea lui Mihai Racoviță se extindea, de fapt, numai asupra regiunii Iașilor "și pe la Orhei puțințel"¹⁵, căci cetele de cătane și de "moldoveni răzvrățiți" au întreprins expediții militare până la Fălciu, Roman și Bârlad¹⁶, iar Hotinul și Cernăuții se aflau în stăpânirea turcilor.

În opinia lui N. Iorga revolta, provocată de sosirea contingentelor austriece, "a fost foarte întinsă", prin care fapt istoricul român explică și ușurința cu care "au pus mâna pe mai multe ținuturi ale țării... Au luat parte de dânsa, sprijinind poftele de domnie ale Ceaurului, rudă a lui Gheorghe Ștefan Vodă și graf împărătesc, feciorii de boieri". "Popor de la țară s-a adaos la dânsii"¹⁷. O dovadă a seriozității intențiilor rebelilor este promptitudinea cu care ei s-au organizat din punct de vedere militar (cătane), înființând regimente care aveau steaguri proprii.

Domnul, pentru a-și asigura apărarea personală, avea permisiunea Porții să strângă atâta oaste, de cât va avea nevoie "cu leafă împărătească"¹⁸, adică din contul sumelor încasate la perceperea impozitelor de la populație de reprezentanții fiscului domnesc și destinate pentru tributul plătit Porții (de fapt, promisiunea de a scădea din haraciul țării suma care s-a cheltuit pentru întreținerea oștilor domnului era o simplă declarațiune, după cum s-a dovedit câteva luni mai târziu). Mihai Racoviță s-a grăbit să angajeze oști cu leafă - lipcani de la Hotin, 700 de cazaci zaporojeni, dotați cu arme de foc, și 200 de tătari. Văzând însă că austriecii care se aflau la Neamț nu-l atacă și dându-și seama că întreținerea oștilor adunate la Iași, cu toată promisiunea Porții, rămâne să fie plătită din contul lui, îi eliberează, rămânând numai cu slujitorii săi de la curte¹⁹.

Deci faptul că pe parcursul secolului al XVIII-lea Moldova nu a dispus de forțe armate proprii și a fost expusă în permanență pericolului provenit din exterior, se explică, în mare parte, prin deficitul de mijloace bănești. Politica de extoarcere a resurselor financiare din principat, promovată de Poartă, sprijinită de un sistem fiscal aparte, nedorința domnilor fanarioți de a cheltui bani pentru întreținerea unei oștiri domnești permanente au dus la reducerea substanțială a puterii militare a țării. Însă chiar dacă domnul dorea să întrețină o oaste pe cont propriu, el trebuia să aibă o permisiune specială a Porții.

Pe lângă aceasta lipsa de popularitate a lui Mihai Racoviță în interiorul țării, cauzată de fidelitatea lui față de Poartă, nu-i permitea să formeze unități militare, completate din rândurile locuitorilor principatului, precum au făcut boierii rebeli din estul Moldovei, nici să convoace o oaste populară, cum se proceda în secolele precedente. Mihai Racoviță spera să obțină un ajutor considerabil din partea Porții, dar de la aceasta primise, în decembrie 1716, numai o poruncă ("firman ilustru") de a-i izgoni pe inamici peste hotarele principatului.

Situația domnului în ultimele luni ale anului 1716, într-adevăr, era critică. El se vede nevoit din considerente de securitate personală, în așteptarea unui atac din partea

inamicului, să petreacă noaptea nu în curtea domnească de la Iași, dar în pădure, lângă Prut, iar ziua - la adăpostul fortificațiilor mănăstirii Cetățuia, la câțiva kilometri de Iași²⁰.

La începutul lunii decembrie dregătorii de la Poartă și-au dat totuși seama de absurditatea poruncii dată lui Mihai Racoviță de a-i zdrobi pe austriecii pătrunși în Moldova, domnul nedisponând de forțe armate suficiente. Poarta nu putea să-i trimită în ajutor trupele sale, deoarece încerca să oprească ofensiva victorioasă a armatei lui Eugeniu de Savoia în Serbia. Însă la divanul ținut de demnitarii Porții a fost luată hotărârea de a propune domnului asistența militară a Hanatului din Crimeea.

Spre sfârșitul lunii decembrie hanul tătar Cara Devlet Ghirai primește poruncă de la Poartă să trimită, în caz de necesitate, o oștire în Moldova în sprijinul lui Mihai Racoviță. Deoarece contactele dintre Bahcesarai și Iași se întrețineau prin Bugeac, hanul îl însărcinează pe serascher-sultanul de Bugeac, un fiu al său, să preia legătura cu domnul Moldovei. Serascher-sultanul trimite un bulucbașa "cu cărți să întrebe de starea Moldovei de la domn, și de i-a trebui oaste tătarească, să-i dea"²¹. Emisarul tătar îl găsește pe Mihai Racoviță în ziua de Crăciun închis cu slujitorii săi în mănăstirea Cetățuia, așteptând un atac din partea austriecilor, "unde i-a înmănat cărțile serascherului".

Ținând cont de situația sa periculoasă, Mihai Racoviță, fără a ezita, a cerut să i se trimită urgent în ajutor un detașament de 2000 de tătari. Domnul socotea, pe bună dreptate, că nu este nevoie de un detașament mai numeros pentru a-i alunga pe austrieci și a suprima opoziția din interiorul principatului. Încurajat de izbânda turcilor la Brăila, care au atacat și au zdrobit un detașament austriac la Focșani, Mihai Racoviță hotărăște ca îndată ce vor sosi tătarii să-i atace prin surprindere pe austriecii din Cetatea Neamț²².

Astfel pentru prima oară în istoria războaielor antiotomane domnul Moldovei, în loc să se atașeze cauzei creștine, ca în secolele precedente și în 1711, a recurs la potențialul militar al Hanatului din Crimeea pentru a nu permite pătrunderea trupelor marilor state europene pe teritoriul Moldovei. Momentul prezintă o dovadă în plus a începutului epocii fanariote. Apelarea la ajutorul tătarilor a devenit o practică în deceniile care au urmat. Cavaleria tătaro-nogaică a fost prezentă în Moldova și pe parcursul războaielor antiotomane din 1735-1739 și 1768-1774, având sarcina de a-l apăra pe domnul fanariot, dar, totodată, ea a devastat cumpănit ținuturile țării. Prețul plătit de Moldova pentru ajutorul acordat de tătari domnilor fanarioți a fost, după părerea cronicarilor din secolul al XVIII-lea, îngrozitor. Mai mult ca atât, domnul intenționa să distrugă cu ajutorul tătarilor opoziția antiotomană din Moldova. Rebeliunea care izbucnise în vestul țării purta un caracter antiotoman bine pronunțat.

Însă dacă scopurile urmărite de opoziție au rămas aceleași în tot timpul rebeliunii, exigențele autorităților austriece față de Moldova variau în funcție de reușitele sau eșecurile forțelor lor armate. Generalul Steinvillle intenționa să obțină o contribuție de război cât mai mare de la Moldova, conform ordinului Consiliului de război (Kriegsrat) din 25 noiembrie 1716²³. Subalternul său, generalul Tige, expediază pe data de 2 ianuarie 1717 o scrisoare către Mihai Racoviță, prin care îi cerea să plătească o contribuție în bani, amenințându-l că va pustii Moldova prin forța armelor²⁴. Domnul însă nu a dorit să ajungă la o înțelegere cu autoritățile militare austriece, lăsând scrisoarea lui Tige fără răspuns, ceea ce confirmă poziția lui austrofobă. Din această cauză situația s-a agravat și mai mult. Tige ordonă căpitanului Francois Ernaut, comandantul garnizoanei austriece din Cetatea Neamț, să întreprindă un raid spre Iași (asemnenea celui efectuat anterior în Țara Românească), pentru a-l captura pe domnul Moldovei Mihai Racoviță²⁵.

Căpitanul Ferenz Erno²⁶ (Francois Ernaut de Lorraine, ofițer francez în slujba austriacă), în fruntea unui detașament de cavalerie și însoțit de Velicico sulgerul, pornește pe data de 1/12 ianuarie din Cetatea Neamț²⁷. Dar chiar în aceeași zi, dintr-o întâmplare, neprevăzută de austrieci, domnul, care se afla la mănăstirea Cetățuia, află despre această acțiune²⁸.

Mihai Racoviță trimite "în mare taină" la serascher-sultanul de Bugeac doi boieri din ambianța sa - pe Constantin Costache, mare vistiernic, și pe Dimitrie Macri, mare ban, cu cererea să-i trimită în ajutor vreo două-trei mii de tătari²⁹. Totodată, ia măsuri de apărare, trimite patrule în direcția cetății Neamțului și pregătește corpul de curteni pentru respingerea atacului. "Domnul își pune nădejdea în tătari"³⁰. Înainte de 10/21 ianuarie 1717 un detașament de tătari (de fapt, de nogai din hoarda din Bugeac) își face apariția în apropierea Iașilor, dislocându-se în valea de lângă mănăstirea Aron Vodă, însă, spre surprinderea domnului, aceștia fiind în număr de 5-6 mii, în loc de 2 mii, cerute de Mihai Racoviță³¹.

Nefîcrederea, care marca raporturile dintre Moldova și Hanatul din Crimeea, i-a impus pe nogai să se stabilească la o oarecare distanță de capitală. Evenimentele din Țara Românească, unde boierimea în 1716 s-a manifestat în favoarea austriecilor, i-a determinat pe conducătorii detașamentului nogaic să suspecteze o cursă care le-ar putea-o întinde domnul și boierii de la curte³².

Detașamentul de cavalerie, condus de Ferenz Erno, care număra la 800 oameni, a reușit, totuși, să atace prin surprindere Iașii și chiar curtea domnească, în dimineața zilei de 10/21 ianuarie³³. Evenimentele s-au derulat foarte rapid. Mihai Racoviță a cerut să-i cheme îndată pe nogai, "căci catanele au venit să-l prindă", el reușind să răzbată printre rândurile inamicului la mănăstirea Cetățuia, unde s-a închis împreună cu curtenii. Asaltul austriecilor a durat două ceasuri, însă domnul și curtenii se apărau cu îndrăzneală³⁴.

Nogaii însă au săbovit în valea de lângă mănăstirea Aron Vodă timp de două ceasuri, "abia au crezut" că au venit austriecii la Iași, din teama "să nu fie vreun viclesug" din partea domnului și a boierilor, care ar fi putut ei aduce acest corp al cavaleriei austriece³⁵.

Numai zgomotul luptei, salvelor de puști și a unui singur tun, din care trăgeau asediații în Cetățuie, i-a determinat pe nogai să pornească la atac³⁶. Lupta înversunată, dată de curtenii lui Mihai Racoviță și nogai pe de o parte, și de austrieci, pe de alta, a ținut 7 ore.

Primele atacuri ale nogailor austriecei au reușit să le respingă prin salve de puști, dar încercarea lor de a se retrage a fost curmată de curtenii lui Mihai Racoviță, care au ieșit din Cetățuie. În ajutorul domnului au sosit seimenii și vânătorii de la curtea domnească din Iași, la care se alăturase și locuitorii orașului.

Austriecii au fost încercuiți, reușind să opună rezistență timp de câteva ore, până când au terminat praful de pușcă. Tentativa de a se retrage cu orice preț s-a soldat cu un eșec complet. Călăreții, încercând să fugă, au nimerit într-o râpă abruptă de lângă Cetățuie, căzând unul peste altul. Aproape toți au fost scoși de acolo cu acranele de către nogai. Puțini, vreo douăzeci, s-au salvat prin fugă³⁷. Căpitanul Ferenz Erno a fost făcut prizonier "a tătariilor împreună cu vreo 50 de cătane"³⁸. În mâinile învingătorilor au nimerit cinci steaguri austriece și un steag al "tălharilor" rebeli³⁹.

Victoria lui Mihai Racoviță și a nogailor în lupta din 10/21 ianuarie 1717 de la Cetățuia a curmat înaintarea austrieilor în Moldova și a stăvilit extinderea rebeliunii în vestul principatului. Acesta nu a fost unicul caz de solicitare a ajutorului militar de către domniile Moldovei, însă este primul caz de acordare a lui de către Hanatul din Crimeea, devenind posibil datorită noilor împrejurări în care s-a pomenit domnul în urma introducerii regimului fanariot în țară. Lupta de la Cetățuia a fost evenimentul care a stat la baza colaborării domnilor fanarioți cu tătarii și nogaii, menținute până la momentul desprinderii hanatului de sub suzeranitatea otomană în anul 1774. Domniile fanarioți, nedispunând de forțe militare importante, se simțeau mai sigur sub apărarea armelor tătare. În perioada anilor 1717-1774 Poarta încuviințează această situație, aducând-o la o stare de practică obișnuită. Însă acest ajutor armat, după cum s-a dovedit în primele luni ale anului 1717, trebuia să fie plătit.

A doua zi după victoria raportată, domnul îi invită la curte pe mârzacii nogai și pe conducătorul lor, Cantemir Mârza, "serascherul oștii tătare", pentru a ține un sfat militar. Aflând în timpul sfatului că Ferentz Erno se află în mâinile nogailor, a cerut să fie extrădat. Însă căpitanul prizonier era considerat de către nogai prada lor de război legitimă. Domnul este nevoit să-l cumpere, plătind nogailor "o sură de 200 de lei"⁴⁰.

Adus în fața lui Mihai Racoviță și palmuit de către domn, căpitanul Erno a fost decapitat înaintea porții curții domnești. Toți moldovenii rebeli prinși au fost executați⁴¹. Timp de mai multe zile nogaii au mai adus domnului austriei fugiți. Mai târziu, nu departe de dealul Cetățuiei, în fața locului unde a avut loc lupta, a fost făcută o movilă înaltă, lângă care s-a pus un stâlp de piatră, "pe care s-a scris toată povestea", "ca să fie de pomenire"⁴².

După luptă, nogaii au cerut de la Mihai Racoviță 10 pungi de bani (5000 de lei) drept răsplată pentru serviciile aduse. Însă domnul "sau n-a putut, sau n-a vrut" să le satisfacă cerința, dar le-a permis în schimb să prade ținuturile de vest ale Moldovei, dintre Siret și munți. Cronicarii din Moldova și din Țara Românească, impresionați de această nedemnă a lui Mihai Racoviță, fac aluzii evazive asupra motivului din care "le-a dat voie" nogailor să devasteze vestul țării. Însă din aceleași consemnări făcute de cronicari reiese că domnul, speriat și înclaudat din cauza rebeliunii ce luase amploare în ținuturile de vest ale țării, a hotărât să-i folosească pe nogai pentru a suprima în mod fizic opoziția în Moldova. Domnul dorea să se răzbune pe locuitorii care s-au unit cu austrieii pentru a-l captura, declarând că "dincolo de Siret toată țara este haină"⁴³.

Domnul porneste de la Iași împreună cu nogaii pe data de 12/23 ianuarie 1717 pentru a-i alunga pe austriei din Cetatea Neamț. Dar, ajungând la satul Crivești, a fost înștiințat că austrieii au fugit din cetate⁴⁴. Cu toate acestea, nogaii n-au vrut să se întoarcă înapoi. După cum relatează N. Muste, "ei nici într-un chip n-au vrut se-și piardă dobânda... ce a doua zi au și pornit-o... Ce tătarii, după obiceiul lor, au și lăsat ciambururi"⁴⁵ (detășamente de pradă). Mihai Racoviță le permisesese încă la Iași să jefuiască teritoriul Moldovei de la vest de Siret.

Cetele nogailor, înaintând pe la Ceahlău și pe la mănăstirea Hangul, au prădat ținuturile vestice timp de 6 zile (14/25 ianuarie - 20/31 ianuarie 1717), luând în robie mulți locuitori, care, din cauza iernii și zăpezii, n-au reușit să se ascundă. Numărul victimelor a fost sporit de gerurile cumplite din acea iarnă, femeile și copiii degerând sub cerul liber când încercau să fugă de nogai. Cronicarii din Moldova, unii dintre ei fiind martori ai evenimentelor, deprimăți de proporțiile dezastrului, redau în culorile cele mai întunecate nenorocirea abătută asupra populației: "Și fiind iarna și ometu mare, nu s-au

putut ascunde bieții oameni și s-au împlutu (nogaii -*n.n.*) de robi și de dobitoace; cum erau săniile cu bejăniile, așa le aduceau încărcate de muieri și de copii... degerate... cum era mai amaru”⁴⁶.

Partea de vest a Moldovei a fost devastată cu cea mai mare cruzime. Mihai Racoviță și-a atins scopul, folosindu-i, de fapt, pe nogai pentru acțiuni de represalii în ținuturile rebele ale țării, însă și domnul a fost surprins de dimensiunile catastrofale ale dezastrului, încercând să-i împiedice pe nogai să-i gonească în Bugeac și Crimeea pe locuitorii luați în robie. Incursiunile nogailor în ținuturile Neamț și Suceava⁴⁷ au purtat un caracter violent, în mâinile lor nimerind chiar reprezentanți ai boierimii⁴⁸.

Dezastrul abătut asupra Moldovei a avut răsunet dincolo de hotarele principatului. Dimitrie Cantemir, aflându-se în Rusia, scria un an mai târziu lui Petru I despre un număr enorm de “suflete”, “luate în robie” în Moldova⁴⁹. Chiar și generalul Steinvillie recunoaște într-o scrisoare din 1717, adresată prințului Eugeniu de Savoia, că Moldova a fost cumplit pustiită de tătari⁵⁰.

Nicolae Chiparissa precizează numai că “mare pustiire și stricăciune au făcut tătarii, încât n-a rămas nici o mănăstire dincolo de Siret neprădată”⁵¹.

Trebuie să menționăm că majoritatea celor năpastuiți și, în primul rând, copiii și femeile, nu au participat la rebeliunea din vestul Moldovei.

Deci, ca și în anul 1711, ținuturile Moldovei au fost supuse unei devastări de proporții. Aceasta era o practică obișnuită a tătarilor și turcilor în decursul a mai multor secole, menită să înăbușe lupta antiotomană în țările subjugate. Însă, dacă în 1711 lupta antiotomană în Moldova a fost condusă de Dimitrie Cantemir, în 1717 domnul Mihai Racoviță ocupă o poziție diametral opusă. Întors la Iași, Mihai Racoviță este obligat de boieri să se adreseze Porții cu rugămintea să fie întorși locuitorii mânați în robie. Poarta emite un firman, prin care domnul este împuternicit “pentru scoaterea robilor” din mâinile nogailor. Dar, după cum mărturisește cronică lui Amiras, ezitățile și șovăielile aproape inexplicabile ale domnului au dat timp nogailor să gonească pe cei robiți în Bugeac și în Crimeea, și din cei capturați “n-au scos nici unul la sută”⁵², majoritatea fiind vânduți la piețele de robi din regiunile interne ale Imperiului Otoman (în Egipt și în Asia Mică).

Acestea sunt urmările circumstanțelor politice și militare, care au făcut posibilă colaborarea domnului Moldovei cu tătarii și nogaii. Datorită nogailor a fost contracarat tentativa austrieților și “moldovenilor răzvrățiți” de a-l captura pe Mihai Racoviță, care, spre deosebire de anul 1709, când furniza date secrete către comandamentul rus (ceea ce l-a costat domnia)⁵³, de această dată, în noile condiții existente în 1716-1717, se exigează într-un apărător fidel al intereselor otomane în Moldova. Înăbușirea cu ajutorul nogailor a opoziției antiotomane din Principat a permis consolidarea regimului fanariot în țară, una dintre sarcinile principale ale căria, prescrisă de către Poartă, era de a păstra principatul în sfera de influență politică și strategică a Imperiului Otoman.

Evenimentele din ianuarie 1717 au constituit acel moment, în care se deslușesc noile forme de presiune ale tătarilor, existente de secole, asupra Moldovei. Dacă până la 1711 Hanatul din Crimeea a fost folosită de către Poartă numai în calitate de o forță militară, destinată să stopeze tendințele Moldovei de eliberare de sub suzeranitatea otomană, după instaurarea regimului fanarot situația se modifică. Începând cu ianuarie 1717, statul tătar trebuia să susțină prin forță noul regim, introdus de turci - situație care s-a păstrat până la războiul ruso-turc din 1768-1774, când Hanatul din Crimeea a încetat să fie o forță armată de temut.

NOTE

1. N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli*, în "Revista istorică", 1921, nr. 1-3, p. 63-66.
2. Pseudo-Amiras, *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729*, București, p. 77, 84.
3. *Ibidem*, p. 83-84.
4. D.M. Dragnev, *Instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova*, în "Revista de istorie a Moldovei", 1992, nr. 02, p. 67.
5. Alan W. Fisher, *The Russian annexation of the Crimeea*, Cambridge, 1970, p. 158.
6. *Zapiski Odesskogo Obščestva istorii i Drevnostei*, t. XXIII, p. II, 1896, p. 252.
7. A. Tatarcevschii, *Puteșestvie i dejatelnosti barona de Totta v Krîmu*, S. Peterburg, 1873, p. 15.
8. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 402.
9. *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cicran, București, 1965, p. 196.
10. Miron Costin, *Cronicile României*, I, București, 1872, p. 251, 326.
11. Vezi: Șt. Simonescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716-1774*, în "Revista de istorie", 1978, nr. 9, p. 1613.
12. *Cronica anonimă a Țării Moldovei de Al. Amiras*, în "Cronicile României", III, p. 124.
13. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, I, București, 1913, p. 42-43.
14. *Ibidem*, p. 71; I. Neculce, în "Cronicile României", II, p. 352.
15. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 352.
16. *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 124; I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 352.
17. N. Iorga, *op.cit.*, p. 65-66.
18. *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 125.
19. N. Mustea, *Cronicile*, III, p. 125.
20. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 352; C. Giurescu, *op.cit.*, p. 70.
21. *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 125.
22. *Ibidem*.
23. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 69-70.
24. N. Chiparissa, *Cronicul*, în "C. Erbiceanu, *Cronicari greci*", București, 1840, p. 66-67.
25. *Ibidem*, p. 67.
26. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 69-70.
27. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 60.
28. *Ibidem*.
29. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 352; *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 126.
30. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 60.
31. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 353-354; N. Muste, *Cronicile*, p. 60.
32. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 353.
33. N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 67.
34. *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 127; N. Muste, *Cronicile*, III, p. 61.
35. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 353.
36. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 61.
37. N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 68.
38. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 353.
39. N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 68-69.
40. *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 129.
41. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 61-62.
42. N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 70-71; *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 129.
43. I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 354.
44. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 62; Nicolae Chiparissa scrie că a plecat la 13 ianuarie 1717, N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 69.
45. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 62.
46. *Ibidem*, Vezi și *Cronica Ghiculeștilor*, p. 211, I. Neculce, *Cronicile*, II, p. 354; *Cronica anonimă, Cronicile*, III, p. 129; Pseudo-Amiras, *op.cit.*, p. 84, N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 71.
47. N. Muste, *Cronicile*, III, p. 62.
48. *Cronica Ghiculeștilor*, p. 211.
49. Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în "Analele Academiei Române", secția istorică, seria II, tom II, memoriul 5, p. 20 și 102.
50. Vezi C. Giurescu, *op.cit.*, p. 226.
51. N. Chiparissa, *Cronicul*, p. 72.

⁵². Pseudo-Amiras, *op.cit.*, p. 84,86.

⁵³. *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. II, întocmit de M. Guboglu, București, 1974, p. 514-515; I. Neculce, *Leopisetul Țării Moldovei, 1662-1743*, București, 1960, p. 115.

Tatiana Varta

EVOLUȚIA SISTEMULUI DE ARENDĂ A DOMENIILOR BASARABENE ALE MĂNĂSTIRILOR ÎNCHINATE (1812-1917)

Modalitățile de dare în arendă a domeniilor basarabene ale mănăstirilor închinată, așezăminte religioase din Orientul Apropiat, în perioada ocupației țariste a Basarabiei (1812-1917) constituie o problemă importantă din simplul motiv că, în cazul dat, este vorba despre a opta parte din terenurile arabile ale Basarabiei, care fuseseră înstrăinate și ale căror venituri au continuat să fie însușite aproape în exclusivitate, în decurs de mai bine de un secol, de instituții de cult, situate la mari distanțe de spațiul dintre Nistru și Prut, ce iroseau fără măsură enormele sume provenite din sudoarea țăranilor basarabeni care munceau pe aceste domenii.

Legea din 21 noiembrie 1873 stabilea ca darea în arendă a domeniilor mănăstirești, să se facă de către Direcția domeniilor mănăstirilor închinată, cu sediul în or. Chișinău, prin intermediul licitației, conform legislației în vigoare, similar cu darea în arendă a proprietății de stat.

Arendași, de fapt, erau marii latifundiați, care arendau la niște prețuri mici imense suprafețe, ce erau date ulterior în subarendă unor arendași mai mărunți, de regulă, evrei. Aceștia ofereau țăranilor suprafețe și mai mici, la un preț enorm¹.

Țăranii de pe domeniile mănăstirilor închinată au fost cea mai nedreptățită și umilită categorie socială din Basarabia. În acest context, e suficient să menționăm că legea privind răscumpărarea loturilor țărănești din aceste domenii a intrat în vigoare abia la 14 iunie 1888², exact după 20 de ani de la adoptarea legii despre împrumutarea țăranilor basarabeni de pe moștile laice și de pe pământurile statului.

Răscumpărarea loturilor obținute în proprietate privată costa enorm de mult. Perioada de răscumpărare pentru unii țărani s-a extins până la 18-20 de ani. Majoritatea țăranilor, din cauza suprafețelor mici ale loturilor răscumpărate (în diferite zone ale Basarabiei suprafața acestora varia între 2,5 și 6 desetine)³, s-au văzut nevoiți să ia suplimentar în arendă loturi din domeniile mănăstirilor închinată, care și-au păstrat, în medie, mai mult de jumătate din suprafața de până la împrumutarea țăranilor⁴.

Și după 1888 s-au păstrat aceleași condiții discriminatorii și umilitoare de până atunci. Ba mai mult, prețul unei desetine arendate a crescut în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea de la 1,5 copeici – la 2,5 ruble, 15 ruble și chiar 17 ruble⁵.

Este adevărat că din cauza micșorării prețurilor la cereale la începutul anilor '90 s-a redus și numărul arendașilor, așa încât către luna mai 1894 prețurile de arendă s-au micșorat cu 25-40%⁶. Cu toate acestea, prețul unei desetine arendate în diferite județe varia: în județul Akkerman – între 3 și 5 ruble, în cazuri rare până la 6 ruble și mai mult⁷; în județul Ismail – 3,5, 6 și 10 ruble, în funcție de calitatea solului, suprafața arendată și termenul de arendă⁸; în județul Soroca – 5 și 7,5 ruble⁹; în județul Hotin – între 8, 10, 12,

14, 16, 18 ruble¹⁰, cu toate că și aici, între anii 1892- 1893, plata pentru arendă scăzuse din cauza stagnării comerțului cu cereale¹¹.

Condițiile de arendă, elaborate meticolos de către funcționarii unui departament special din cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor Statului, ce se ocupa de gestionarea domeniilor basarabene ale mănăstirilor închinete, ofereau garanții sigure statului rus de a obține în mod nestingherit și fără careva riscuri cea mai mare parte a veniturilor de pe aceste domenii, partea covârșitoare a căroră era ulterior redistribuită mănăstirilor închinete, apreciate de legislația rusă drept proprietarul acestor domenii.

Astfel, în scopul asigurării unei achitări corecte a plății pentru arendă și a unei executări exacte a condițiilor contractului, câștigătorul licitației era obligat să ofere un amanet echivalent cu jumătate din plata pentru arendă. El trebuia să mai depună un gaj special, menit să asigure integritatea edificiilor de pe lotul arendat, cât și achitarea regulată a dijei (zeciuelii). Suma acestui gaj special era echivalentă cu 1/3 din prețul acestor edificii. În cazul în care contractul era semnat de câțiva arendași, responsabilitatea pentru executarea tuturor condițiilor stipulate în acest document era asigurată prin intermediul garanției solidare.

Amanetele nu puteau fi trecute de către arendator în contul restanțelor sale la achitarea plății pentru arendă și a altor plăți. Ele se restituiau numai după expirarea tuturor obligațiilor stipulate în contract. Direcția domeniilor mănăstirilor închinete dispunea de dreptul de a utiliza gajul pentru compensarea restanțelor la plata pentru arendă și a tuturor pagubelor suportate de proprietarul lotului (adică de mănăstirile închinete) din cauza nerespectării de către arendator a obligațiilor contractuale¹².

Dacă arendașul nu achita în termenele stabilite (1 aprilie și 1 octombrie) plata pentru arendă, suma era recompensată din contul amanetului fără mijlocirea judecății, iar dacă suma amanetului nu era restabilită în decurs de două săptămâni, arendatorului era îndepărtat de către Direcție de la administrarea lotului arendat fără dreptul de a-și recupera pierderile suportate de pe urma unei atare decizii, dar cu obligațiunea de a achita integral plata pentru arendă până la 1 aprilie a anului următor. Totodată, toate grânele și semănăturile de pe domeniul arendat deveneau proprietatea mănăstirii închinete, iar toate pierderile suportate de aceasta de pe urma încălcării condițiilor contractului urmau a fi compensate din contul averilor mobile și imobile ale arendașului. Doar acest caz putea fi soluționat prin intermediul instanțelor judiciare. În afară de aceasta, arendașul ce nu transfera veniturile obținute de pe lotul arendat pe contul Direcției în termenele stabilite trebuia să achite o amendă lunară de întârziere în favoarea mănăstirii, echivalentă cu 0,5% din suma restanțelor¹³.

Toate construcțiile de pe lotul (terenul) arendat, în afară de cele din nuiele, cele vechi, dărăpănate și de fântâni, trebuiau să fie asigurate de Direcția domeniilor mănăstirești, iar arendatorului era obligat să achite pentru fiecare jumătate de an, o dată cu plata pentru arendă și taxa de asigurare. Neachitarea acestei taxe în termenele stabilite comporta aceleași consecințe ca și cele determinate de contract pentru neachitarea la timp a plății pentru arendă.

În caz de incendiu, arendașul era obligat în maximum patru zile să anunțe poliția pentru perfectarea actului cu privire la cauzele și consecințele incendiului, urmând ca după aceasta să anunțe și Direcția domeniilor. Dacă arendașul nu respecta aceste condiții, el era responsabil pentru pierderile suportate de proprietarul lotului. În cazul în care societatea de asigurări refuza să acorde Direcției domeniilor recompensa pentru pierderile suportate de pe urma incendiului, arendașul era obligat ca în locul construcțiilor distruse de incendiu, să edifice din cont propriu altele noi la un preț echivalent cu cel al edificiilor distruse de incendiu. Recompensa oferită de Societatea de asigurări putea fi acordată

arendaşului (integral sau parțial) de către Direcția domeniilor mănăstirești pentru restabilirea construcțiilor distruse de incendiu doar în baza unei înțelegeri speciale cu această direcție și cu asentimentul Ministerului Agriculturii și Averilor Statului. Deoarece această procedură era extrem de anevoioasă, arendașul, practic, nu dispunea de careva șanse sigure de a recupera pierderile de pe urma incendiului din contul unor atare asigurări¹⁴.

Arendașul avea de dreptul să-și însușească profitul din toate sursele de venit transmise lui în arendă împreună cu lotul de pământ, spre exemplu, livezile, edificiile, morile ș.a.

Pentru o exploatare rațională a terenurilor arabile în decursul întregii perioade de arendă, arendatorul era obligat să respecte cu strictețe ca 2/3 di terenul arabil să fie însămânțat cu grâne și păpușoi, iar 1/3 – să servească ca toloacă.

Suprafețele însămânțate doi ani la rând cu cereale, în cel de-al treilea an trebuiau să rămână pârloagă. În cazul în care suprafețele însămânțate depășeau norma stabilită, sau dacă se încălca principiul asolamentului, se aplica o amendă pentru fiecare desetină, echivalentă cu prețul triplu de arendă al unei desetine. În cazul neachitării amenzii în decurs de două săptămâni, această sumă urma să fie preluată de către Direcție din contul amanetului, iar în caz de insuficiență a acestuia – din contul averii arendașului. Tărăgănarea completării sumei acestui gaj în decurs de două săptămâni comporta alte penalități drastice¹⁵.

Autoritățile ruse, prin intermediul condițiilor de arendă, au căutat să stimuleze dezvoltarea pomiculturii și viticulturii pe domeniile mănăstirești. Astfel, arendașul era obligat să sădească pe domeniul arendat o livadă cu cel puțin 60 de copaci fructiferi sau butuci de viță de vie. Către sfârșitul termenului de arendă, pentru fiecare copac lipsă din cei 60 obligatorii, arendașul plătea o amendă de 5 ruble. Sădirea unei livezi tinere nu-l scutea pe acesta de ocrotirea și îngrijirea copacilor mai bătrâni pe care i-a preluat o dată cu semnarea contractului de arendă. În momentul restituirii domeniului arendat, arendașul plătea amendă nu doar pentru copacii și butucii de viță de vie lipsă din cei 60 obligatorii, ci și pentru fiecare copac și butuc de viță de vie mai tineri decât 3 ani. De sădirea unei livezi erau scutite doar persoanele ce arendau domenii pentru o perioadă de un an de zile.

Autoritățile țariste, conform stipulațiilor contractului, vegheau în mod vigilent și asupra stabilirii unor noi persoane în raza domeniului arendat. Fără acordul Direcției domeniilor mănăstirești, arendatorul nu avea dreptul să admită stabilirea pe domeniul arendat a unor persoane străine (cu excepția celor ce s-au stabilit anterior aici cu acordul funcționarilor respectivei Direcții). În situația în care atare persoane se stabileau în raza domeniului arendat cu asentimentul arendașului, acesta din urmă era dator să achite proprietarului, adică mănăstirii închinată, pentru fiecare gospodărie, moară sau grădină proaspăt identificate, câte 30 ruble pentru fiecare 600 stânjeni pătrați, iar pentru fiecare livadă sau vie sădite de ele – câte 120 de ruble pentru fiecare descatină. În caz de neachitare a unor atare amenzi în termen de două săptămâni din momentul anunțării sumei acesteia, ea trebuia să fie reținută din contul amanetului arendașului, care, la rândul său, trebuia să fie completat de către acesta, de asemenea, în decurs de două săptămâni, în caz contrar, arendașul era lipsit de dreptul de a exploata în continuare respectivul lot, iar întreaga roadă de pe terenul însămânțat se confisca în favoarea proprietarului. În afară de aceasta, arendașul era obligat ca, în răstimp de două săptămâni să demoleze (din cont propriu) toate construcțiile ridicate pe domeniu de nou-veniții și să distrugă livezile și viile sădite de aceștia. În caz contrar, aceste operații urmau a fi efectuate de către Direcția domeniilor cu mijloace financiare preluate din suma amanetului, pe care arendașul trebuia s-o completeze iarăși în decurs de două săptămâni.

Arendașul era obligat să acopere din cont propriu toate pierderile suportate de persoanele particulare, de proprietarul domeniului și de departamentul din cadrul Ministerului Agriculturii și Averilor Statului, ce se ocupa nemijlocit de gestionarea domeniilor basarabene¹⁶. Aplicarea unor penalități atât de drastice, chiar absurde, era dictată de grija autorităților țariste de a exclude orice posibilitate, chiar cât de mică, pentru arendaș de a-și crea noi surse de venit necontrolate de Direcția domeniilor.

Deținătorii de livezi și vii de pe domeniul arendat erau obligați să plătească arendașului impozitul care era fixat în contractele încheiate anterior cu aceste persoane. Dacă aceste contracte nu erau prezentate de către deținătorii de livezi și vii, arendașul putea să ceară de la aceștia a zecea parte din roada de fructe și din vinul obținut, iar când s-ar fi eschivau de la o atare obligațiune, ei urmau să achite o plată triplă de arendă pentru o desetină de vie și o plată dublă pentru o desetină de livadă, față de plata de arendă pe care o achita arendașul față de Direcția domeniilor, însă cu condiția ca în cazul viilor această sumă să nu fie mai mică de 6 ruble, dar să nu depășească cifra de 10 ruble, iar în cazul livezilor să varieze între 4 și 6 ruble. Livezile amestecate cu vie erau supuse acelorași impozitări ca și viile. Deținătorului fiecărei livezi sau vii i se oferea posibilitatea să-și aleagă pentru întreaga perioadă de arendă o modalitate sau alta de achitare impozitului, adică în bani sau în natură¹⁷.

Persoanele care dispuneau de case, gospodării și de alte imobile, în afară de vii și livezi, dar fără dreptul de proprietate asupra pământului, trebuiau să achite arendașului o plată în limita fixată în documentele ce le-au fost oferite de împuternicirii mănăstirilor. În cazul în care atare documente nu erau prezentate, arendașul era în drept să ceară achitarea unei plăți conform obiceiului local, dar cu condiția obligatorie a semnării cu aceste persoane a unor angajamente în variantă scrisă.

Toate litigiile dintre arendaș și persoanele sus-menționate urmau a fi soluționate în judecată, dar fără participarea reprezentanților Direcției domeniilor, arendașul fiind lipsit de dreptul de a înainta careva pretenții față de Direcția domeniilor.

Arendașul era responsabil pentru respectarea legislației în vigoare referitoare la comerț, industrie, întreținerea cârciumilor în raza domeniului arendat.

Impozitul funciar, atât cel de stat, cât și cel județean, pentru domeniul arendat îl achita Direcția domeniilor, iar pentru toate prestațiile naturale județene responsabil era arendașul.

Acesta era obligat să mențină intacte hotarele domeniului, iar în caz de violare a lor, el trebuia să anunțe șeful administrației cu atribuțiuni judiciare din ocol și, în termen de o săptămână, Direcția domeniilor.

Pentru a asigura o executare strictă a condițiilor contractului, Direcția domeniilor putea să-și trimită agentul său pentru a supune controlului toate activitățile ce se desfășurau în raza domeniului arendat.

Arendașul avea dreptul să prindă pește în lacurile, heleșteele și iazurile domeniului cu scule ce ar fi exclus stârpirea în masă a peștelui. Pentru perioada 1 aprilie - 1 iunie, când peștele depune icrele, pescuitul era interzis. În anumite situații contractul de arendă putea să indice locuri speciale, unde pescuitul era permis doar Direcției domeniilor mănăstirești.

În caz de înlăturare a arendașului de la deținerea în arendă a domeniului, ca rezultat al încălcării de către el a condițiilor contractului, se anulau toate vânzările anticipate ale grânelor și alte contracte încheiate de arendaș cu privire la realizarea prealabilă a producției agricole din viitoarea roadă, aceasta fiind confiscată în scopul acoperirii tuturor datoriilor față de Direcția domeniilor.

Transmiterea de către arendator a domeniului arendat a unei persoane putea avea loc doar cu acordul Direcției domeniilor mănăstirești și cu introducerea unei precizări în textul contractului ce trebuia avizat de către această direcție. O atare transmitere era posibilă doar după expirarea primilor șase ani din momentul semnării contractului de arendă. În domeniul arendat, el era obligat să angajeze o persoană responsabilă care să-l suplinească în toate activitățile de gestionare a domeniului. Acest punct al contractului conținea și o prevedere cu caracter discriminatoriu. În baza legii vizate de împărat la 3 mai 1882, evreilor li se interzicea administrarea averilor imobile și, prin urmare, și a domeniilor mănăstirilor închinată¹⁸.

În ultimul an de arendă a domeniului, arendașul era obligat să permită viitorului arendaș al acestui domeniu să efectueze prima arătură a terenurilor agricole, începând cu 1 mai, și să le însămânțeze, începând cu 1 august.

Direcția domeniilor mănăstirilor închinată dispunea și de loturi de pământ în raza vetrelor satelor domeniiale, pe care, la fel, le da în arendă pe termeni de 12 sau 24 de ani. Prețul de arendă a unui atare lot era cam același ca și prețul loturilor arendate în câmp. Astfel, spre exemplu, Ion N. Popovici din satul Sauca, județul Soroca, pentru un lot de 720 de stânjeni pătrați în vatra satului trebuia să achite câte 3 ruble pe an, în decurs de 24 de ani¹⁹. La expirarea celor 24 de ani, acest lot cu nr. 27 (dar cu o suprafață ceva mai mare decât cea inițială – 790 de stânjeni pătrați) fusese acordat în arendă lui Ion Gh. Popovici (din același sat), la prețul anual de 8 ruble. Observăm că în decurs de 24 de ani prețul pentru arendă a loturilor de pe lângă casă aproape că se triplase. 1/3 din această sumă arendatorul era obligat să o achite la 1 aprilie, iar celelalte 2/3 – la 2 octombrie. În caz de târăganare a acestor plăți se aplicau penalități – pentru fiecare lună de târăganare a lichidării acestor datorii suma lor majorându-se cu 0,5 %²⁰.

Arendașul era obligat să mențină în stare bună toate construcțiile și acareturile de pe lotul arendat, să le asigure anual, din cont propriu, contra incendiului. După expirarea termenului de arendă, arendașul trebuia să restituie în stare perfectă lotul cu construcțiile de pe el Direcției domeniilor. În caz de defecțiune a acestor edificii el trebuia să le repare. Dacă arendașul nu-și onora obligațiunile ce reieșeau din contract, Direcția domeniilor era în drept să anuleze. Lotul cu toate edificiile se confisca (inclusiv cele pe care arendașul le construise personal) fără nici un fel de recompensă. Amanetul devenea proprietatea Direcției domeniilor, iar arendașul era obligat să achite o sumă echivalentă cu plata de arendă anuală, de asemenea, să compenseze toate pagubele pe care le pricinuiseră Direcției din cauza unei exploatare greșite a lotului respectiv.

Este cunoscut faptul că conducerea Zemstvei din Basarabia, Adunarea deputaților nobilimii din ținut, la sfârșitul secolului al XIX-lea- începutul secolului al XX-lea, au intervenit în permanență pe lângă autoritățile centrale de la Petersburg în favoarea respectării legii din 21 mai 1876, care prevedea o distribuție ceva mai echitabilă a veniturilor provenite de pe domeniile basarabene ale mănăstirilor închinată, față de perioada anterioară adoptării acestei legi, când întreg venitul era însușit de mănăstirile închinată. (Conform stipulațiilor acestei legi, mănăstirilor urma să li se distribuie doar 2/5 din venituri, altele 2/5 trebuiau să fie utilizate de către Ministerul de Externe, cel al Instrucției Publice și Sf. Sinod în Basarabia în scopuri de binefacere, iar 1/5 – erau destinate pentru îmbunătățirea administrării domeniilor basarabene, trecute în gestiunea statului, și pentru constituirea unui fond de rezervă)²¹. Principiile stabilite de această lege au fost însă încălcate în scurt timp după ce ea fusese adoptată, Petersburgul restabilind vechile avantaje ale majorității proprietarilor din Orientul Apropiat, ale domeniilor din Basarabia. Cele două instituții basarabene au criticat în repetate rânduri modalitățile de arendare ale acestor domenii²².

Menținerea vechiului mod de arendă prin licitație, cu prețurile exorbitante pentru o desetină arendată, alarma nobilimea basarabeană, care dorea să evite acutizarea contradicțiilor sociale la sate. Adunarea deputaților nobilimii din Basarabia, în ședința sa anuală din 1896, a abordat în mod special această problemă. Adunarea s-a solidarizat cu deciziile adoptate anterior pe această problemă de către conducerea Zemstvei Basarabiei, în care se menționa: între altele, că domeniile mănăstirești, cu o suprafață totală de 203.653 desetine, constituiau „cel mai mare proprietar funciar, de la care guvernul și societatea erau în drept să aștepte utilizarea mult mai rațională a pământului, decât acordarea în arendă a acestuia, considerată „ cea mai proastă metodă, ce era însoțită de procedee sălbatice de gospodărire”²³. Baronul A. Stuart, președintele Zemstvei guberniale, cunoscut în epocă pentru viziunile sale liberale, considera că „crizele agricole din deceniul nouă al secolului al XIX-lea, au demonstrat că prezența unor asemenea enorme gospodării de arendă, pot constitui un izvor de însemnate perturbații în viața economică a Basarabiei”. Soluția propusă de A. Stuart era²⁴ ca cele peste 2 mln ruble economisite din decontările anuale a celor 20 % din venitul net al domeniilor, în favoarea îmbunătățirii administrării domeniilor mănăstirilor închinat și neînchinat, să fie utilizate în scopul efectuării unor operații de ameliorare a stării lucrurilor pe aceste domenii. În viziunea președintelui Zemstvei din Basarabia, cele peste 200000 desetine mănăstirești trebuiau să devină „ur. model de gospodărire în agricultură, apt să reacționeze la noile curente ale vieții economice, eliberându-se, pe măsura intensificării producției, de formele perimate, facilitând astfel progresul economic al întregului ținut”. Piedica cea mai serioasă, care frâna dezvoltarea acestui sector al economiei Basarabiei, era tocmai acest sistem de dare în arendă prin licitație a domeniilor mănăstirești, care, în decurs de 30 de ani, conform opiniei lui A. Stuart, nu a contribuit cu „absolut nimic la îmbunătățirea acestor gospodării”. A. Stuart criticase în mod hotărât metodele represive, utilizate de Direcția domeniilor mănăstirilor închinat, prin intermediul cărora era curmată plantarea livezilor și viilor, și ocupația arendașilor cu legumicultura, sub amenințarea aplicării amenzilor și lichidării acestora din contul arendașilor²⁵. Președintele zemstvei criticase și prevederile art. 17 al Codului privind modul de arendare, care obliga arendașii să sădească coar 60 de copaci fructiferi pe întreg domeniul, ceea ce, în viziunea lui A. Stuart, era foarte puțin. În același timp, art. 12 interzicea micilor arendași, stabiliți de curând pe domeniu, sădirea livezilor și viilor. Cu toate acestea, în ciuda restricțiilor, multe domenii se transformaseră în imense livezi și vii. Ca rezultat, rentabilitatea acestor domenii se dublase, ba chiar se triplase. Din categoria unor atare domenii făceau parte localitățile, Chițcani, Copanca, Strășeni, Vâlcineț, Călugăr-Galata, Leușeni, Lozova, Micleușeni, Purcari ș.a.

Direcția domeniilor mănăstirești, după o îndelungată împotrivire, convingându-se, în cele din urmă, de rentabilitatea înaltă a domeniilor pe care erau plantate livezi și vii, față de cele însămânțate cu grâne, se decise să stimuleze cultivarea livezilor și viilor pe domeniile aflate în subordinea sa. Dar, în goana după profit, ea a comis și grave greșeli, dispunând, între altele, să fie sădite livezi și vii pe locuri improprie pentru asemenea culturi, stimulând încă și imigrarea artificială a populației alogene din guberniile vecine pe domeniile mănăstirești și creând astfel noi complicații pentru populația autohtonă.

Alegerea nereușită a loturilor pentru sădirea livezilor și viilor și prețul înalt de arendă, au generat o atitudine negativă din partea populației față de această nouă inovație. Țăranii adeseori refuzau să ia în arendă livezi și vii, tocmai din cauza acestor condiții dezavantajoase. Imposibilitatea de a achita enormele plăți pentru arenda viilor și livezilor a constituit una din cauzele creșterii datoriilor țăranilor față de Direcția domeniilor

mănăstirești în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Astfel, în decurs de zece ani aceste datorii aproape că se dublase:

1891 – 143057 rub. 50 cop.	1896 – 284000 rub. 50 cop.
1892 – 188037 rub. 50 cop.	1897 – 319000 rub. 14 cop.
1893 – 186601 rub.	1898 – 300381 rub. 77 cop.
1894 – 288618 rub. 97 cop.	1899 – 259964 rub. 38 cop.
1895 – 272628 rub. 39 cop.	1900 – 280275 rub. 74 cop. ²⁶ .

Principala cauză a acestei dezastruoase situații o constituia totuși sistemul de dare în arendă prin licitație a întregului domeniu unei singure persoane, care, la rândul său, da în arendă loturi din acel domeniu țăranilor din satele învecinate. Abia în 1906, guvernul rus decise să anuleze vechiul principiu de arendare prin licitație a domeniilor mănăstirești. Acțiunea legii din 5 iunie 1900 privind darea în arendă fără licitație a pământurilor statului a fost extinsă și asupra domeniilor mănăstirești²⁷.

Către 1912, aproape întreaga suprafață a domeniilor mănăstirilor închinată era dată în arendă țăranilor direct, fără licitație. Bineînțeles, această cedare nu era o soluție radicală pentru ameliorarea stării deplorabile în care lăncezea țăranul român pe domeniile mănăstirești, dar, cu toate acestea, constituia un anumit progres față de etapa precedentă.

Revoluția rusă de la 1905-1907 a radicalizat revendicările țărănești. Una din cerințele înaintate de către țărani, dar și de anumite forțe politice, era lichidarea proprietății ecleziastice din Basarabia.

Primele trei Dume de Stat au decis, în câteva rânduri, ca domeniile mănăstirilor închinată din Basarabia să fie lichidate, în scopul vânzării acestor suprafețe de pământ țăranilor nevoiași²⁸. Dar instituțiile de stat cu drepturi decisive în această problemă s-au opus hotărârilor organului legislativ, considerând necesar a menține pe vechi în administrarea statului domeniile mănăstirești, apreciind această modalitate ca una „foarte reușită” (în calitate de argument concludent era vehiculată cifra, în conformitate cu care venitul net crescuse în decursul celor 35 de ani – din momentul adoptării legii din 1873 cu privire la trecerea domeniilor mănăstirilor din Basarabia sub administrația guvernului rus – mai mult decât de 3 ori)²⁹.

La sfârșitul primului deceniu al secolului al XX-lea, din cele 102129 desetine de terenuri de pe domeniile mănăstirești, date în arendă, 98000 desetine, sau 96%, erau arendate de țărani, celelalte 4 %, aproape în exclusivitate, erau utilizate de școlile agricole și de alte instituții de învățământ din Basarabia.

Țăranii cu puțin pământ și cei fără de pământ constituiau cota principală din întreg numărul de arendași (cei fără de pământ alcătuiau 20% din numărul lor total). În medie unui arendaș îi revenea câte 1,4 desetine de pământ (de la 0,6 desetine în județul Chișinău, până la 2,5 desetine în județul Bălți).

Guvernul rus nu putea să ignoreze la nesfârșit deciziile Dumelor de Stat și de aceea, în 1912 a fost elaborat un proiect de lege, votat în același an, care urma să amelioreze întrucâtva condițiile de arendă a domeniilor mănăstirești. Loturile din cadrul domeniilor trebuiau să fie date în arendă de către aceiași Direcție a domeniilor mănăstirilor închinată din Basarabia în corespundere cu principiile stabilite de un regulament special. Art. 5 al acestui regulament prevedea darea loturilor în arendă țăranilor, diferitelor instituții publice, inclusiv corpului de guarzi silvici și a câmpurilor, pe principii avantajoase, care stipulau micșorarea plății pentru arendă, scutirea de plata restanțelor și a amenzilor în caz de recoltă proastă sau de cataclisme naturale.

Arendașii, care indicau cauze plauzibile pentru recoltele proaste, puteau obține o amânare pentru achitarea plății pentru arendă până la 6 ani. În cazuri excepționale, șeful

Direcției domeniilor mănăstirilor închinat din Basarabia, de comun acord cu administratorul general al Direcției principale a proprietății funciare și agriculturii din cadrul ministerului de resort, cât și cu asentimentul Ministerului Finanțelor, putea prelungi amânarea achitării plăților până la 10 ani. În ambele cazuri, în schimbul amenzilor, se stabilea o dobândă de 0,5% pentru fiecare lună.

Direcția domeniilor mănăstirilor închinat din Basarabia era în drept să anuleze datoriile în suma de până la 1000 de ruble, administratorul general al Departamentului proprietății funciare și agriculturii, în baza deciziei consiliului acestui organ -- până la 10 mii ruble, iar sumele ce depășeau această limită puteau fi anulate de către Senat³⁰.

Toate aceste remanieri cosmetice nu puteau ameliora starea țăraniului de pe domeniile basarabene ale mănăstirilor închinat. El continua, ca și în trecut, să sufere din cauza insuficienței de pământ și prestațiilor împovărătoare, impuse de contractul de arendă.

Refuzul autorităților țariste de a lichida proprietățile basarabene ale mănăstirilor închinat continua și la începutul secolului al XX-lea, să fie dictat de aceleași interese geostrategice ale țarismului în zona Balcanilor și a Orientului Apropiat, izbânda cărora depindea, într-o anumită măsură, și de atitudinea favorabilă, dar și de colaborare a Bisericii Ortodoxe din această zonă a lumii cu factorii de decizie din Imperiul Rus.

NOTE

¹. Arhiva de politică externă a Imperiului Rus (A.P.E.I.R.), fond Domeniile basarabene, dosar 150, f. 79

². *Ibidem*, f. 36

³. Arhiva națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 2, registru 1, dosar 7442, f.34.

⁴. *Ibidem*, fond 208, registru 2, dosar 344, f. 54.

⁵. Бессарабская губерния, СПб., 1902, p. 52.

⁶. A.N.R.M., fond 125, registru 1, dosar 987, f. 12.

⁷. *Ibidem*, f.6.

⁸. *Ibidem*, f.11.

⁹. *Ibidem*, f.8

¹⁰. *Ibidem*, f.7.

¹¹. *Ibidem*, f.8.

¹². *Ibidem*, Fond 125, registru 2, dosar 621, f. 23-23v.

¹³. *Ibidem*, f.24v.

¹⁴. *Ibidem*, f. 23v.

¹⁵. *Ibidem*.

¹⁶. *Ibidem*, f. 23v-24

¹⁷. *Ibidem*, f.24.

¹⁸. *Ibidem*, f.23.

¹⁹. *Ibidem*, dosar 816, f. 15-16.

²⁰. *Ibidem*, f. 18.

²¹. A.P.E.I.R., fond Domeniile basarabene, dosar 148, f. 37.

²². T. Varta, *Țarismul și chestiunea domeniilor mănăstirilor din Basarabia (1812-1917)*; în „Destin Românesc”, nr. 1, 1997, p. 21-22.

²³. Бессарабская губерния, СПб., 1902, c. 43.

²⁴. *Ibidem*, p. 43-44.

²⁵. *Ibidem*, p. 45.

²⁶. *Ibidem*, p. 47-48.

²⁷. A.P.E.I.R., fond Domeniile basarabene, d. 150, f. 81.

²⁸. *Ibidem*, f. 78.

²⁹. *Ibidem*.

³⁰. *Ibidem*, f.88.

Diana EȚCO

DIN ISTORIA FUNCȚIONĂRII ȘCOLII SPIRITUALE DE BĂIEȚI DIN CHIȘINĂU

După 1812 în teritoriul românesc dintre Prut și Nistru a fost declanșat un acerb proces de rusificare a populației autohtone. Reușita lui depindea de biserică și învățământ, ca autorități majore și modelatori ai mentalității maselor populare.

Noile școli teologice urmau să pregătească clerici rusificați, care să promoveze apoi prin intermediul bisericii spiritul rusesc în rândurile maselor populare.

Printre primele instituții rusești de învățământ teologic din Basarabia, după deschiderea Seminarului teologic, a fost Școala spirituală de băieți din Chișinău.

În 1823 este reformat Seminarul teologic după un nou regulament. Ca rezultat, în seminar au rămas numai clasele superioare, din cele inferioare autoritățile ecleziastice țariste formând în acest an Școala superioară de băieți.

Această școală reprezenta o instituție de învățământ teologic primar, care se înscria în lista școlilor de categoria a doua¹. Ea a funcționat în baza mijloacelor financiare colectate de la preoțimea locală și a celor furnizate de Sinodul de la Petersburg. Termenul de studii la Școala spirituală de băieți din Chișinău era de patru ani. Absolvenții școlii aveau dreptul de a se înscrie în clasa întâia a Seminarului teologic². La studii erau admiși copiii între 10 și 12 ani care puteau să citească în limba rusă și în slavonă, să scrie în limba rusă, cunoșteau rugăciunile și predicile principale și știau pe de rost primele două colonite ale tăbliței înmulțirii³.

Procesul de studii în această instituție de învățământ era organizat în exclusivitate în limba rusă, copiii români fiind supuși rusificării. Ei erau privați de dreptul de a vorbi în limba maternă, ceea ce era în contradicție cu orice principiu de umanism religios. În schimb, „erau obligați atât în clasă – în timpul cursurilor – cât și în afara orelor, să vorbească între ei numai și numai rusește⁴”.

Din cauza impunerii indezirabile a unei limbi străine în învățământ, elevii, de origine română, întâlneau mari impedimente în asimilarea materialului școlar.

Analiza documentelor de arhivă confirmă că elevii moldoveni aveau cele mai proaste note (note de „2”) în exclusivitate la limba rusă.

Afirmația, precum că copiii autohtonilor nu ar fi avut înclinații pentru limbile străine este eronată, deoarece la celelalte limbi străine, de exemplu, latina, greaca, aceeași elevi aveau rezultate bune. Explicația este alta – copiilor români li s-a impus în mod forțat o limbă nedorită.

De asemenea, din cele peste 2000 de cărți din biblioteca școlii nici o carte nu era în limba română sau în altă limbă decât cea rusă, cu excepția manualelor de latină și greacă.

Unica lucrare referitoare la Basarabia era monografia cunoscutului rus Batiuşkov, *Бессарабия*, editată în 1892.

Predominau cărțile de tipul următoarelor: *Istoria lui Suvorov*, *Povestiri din istoria Rusiei*, *Istoria Rusiei în 12 povestiri*, *Bătălia de la Poltava* etc.

Era o realitate eteroclită, ghidată de autoritățile țariste: copiii români, orfani de patrie, li se inculca penetrant în mentalitatea neformată încă, prin intermediul acestei școli (și a celorlalte școli teologice rusești din Basarabia) nu numai o limbă străină, în locul celei materne, dar și spiritul unei patrii străine – Rusia, care ar fi fost „chipurile” adevărate și eterna lor patrie.

Principalele obiecte de studiu incluse în programul de învățământ al Școlii spirituale de băieți din Chișinău, erau: l.rusă (oral), limba rusă (scris), istoria Rusiei, catehismul, statutul bisericesc, istoria sfântă; urmau apoi geografia, aritmetica, limba latină, l. greacă, cântul și desenul⁵.

Consultând dările de seamă despre rezultatele reexaminării elevilor Școlii, observăm că majoritatea acestora erau restanțieri la limba rusă – oral și la limba rusă – scris.

Conducerea Seminarului teologic încă în 1825 a adoptat o serie de măsuri în vederea asigurării succesului limbii ruse în școala spirituală din Basarabia, fapt, ce ulterior a dat rezultate fructuoase⁶.

Conform statutului Școlii spirituale de băieți din Chișinău, elevul repetent de două ori în aceeași clasă era exmatriculat. Cel mai des însă elevii erau exmatriculați din cauza că nu aveau cu ce achita taxa pentru studii⁷.

În 1848 conducerea Seminarului teologic a luat decizia de a transfera elevii slabi la învățătură din clasele inferioare ale seminarului la Școala spirituală de băieți din Chișinău⁸.

În decursul unui secol de activitate statutul Școlii spirituale de băieți din Chișinău a fost reformat de câteva ori.

Astfel, decretul Sf.Sinod de la Petersburg sub nr. 6339 din 11 decembrie 1867 cerea reformarea radicală a instituțiilor de învățământ teologic din imperiul țarist⁹. Drept consecință, școlile teologice ruse urmau să funcționeze în corespundere cu noul statut impus de reformă¹⁰.

Esențial e faptul că drept rezultat al noilor inovații școlare a fost scoasă oficial din programul de învățământ limba română și este introdus principiul alegerilor locale a conducerii școlilor și a cadrelor didactice¹¹.

O altă reorganizare a Școlii spirituale de băieți din Chișinău a avut loc în 1884, realizată în corespundere cu noile tendințe politice ale regimului din Imperiul țarist. Regulamentul școlar adoptat la 22 august 1884 impunea mărirea considerabilă a numărului orelor la limba rusă și l. bisericească slavonă.

Astfel, în loc de 11 ore de l. rusă și bisericească slavonă la ambele aceste obiecte au fost stabilite câte 19 ore reducându-se, totodată, numărul de ore la limbile vechi, care, în general, au fost scoase din programul de studiu pentru clasa întâia, fiind înlocuite cu ore de limbă rusă și cânt bisericesc, declarate obligatorii pentru toate clasele¹².

E important de reținut că în baza noii reforme a învățământului teologic din 1884 a fost „abolit” principiul eligibilității cadrelor de conducere și didactice ale școlilor spirituale¹³. Instituirea în funcții de „smotriteli” (supraveghetori) al școlii, locuitor și numirea cadrelor didactice se efectua în exclusivitate de către Sinod și oberprocurorul sinodal¹⁴.

De menționat faptul că Școala spirituală de băieți din Chișinău s-a aflat sub egida Sf.Sinod de la Petrograd până în ultima clipă posibilă, până la reunirea Basarabiei cu Patria-mamă, în 1918. Ultimul an de aflare sub regim țarist, 1917, a fost, probabil, cel mai dificil pentru Școala spirituală de băieți din Chișinău, mai ales din punctul de vedere economic (de altfel, ea și pentru celelalte instituții de învățământ teologic din Basarabia). Gravele probleme financiare cu care s-a confruntat școala inițial, au pus sub semnul întrebării, însăși continuarea anului de studii după 1 ianuarie 1917 și deschiderea următorului an școlar¹⁵.

Războiul, loviturile de stat, răzmerițele fărănești, grevele muncitorești etc. au produs o bulversare în economia întregului imperiu țarist. Întreprinderile nu funcționau, populația se afla într-o stare lamentabilă, a crescut inflația, prețurile la produsele și mărfurile de larg consum s-au mărit de zeci de ori. În aceste condiții Școala spirituală de băieți din

Chișinău s-a pomenit fără mijloacele necesare pentru funcționarea ei în continuare¹⁶. Numai întreținerea unui elev necesita 50-60 de ruble lunar, care era o sumă enormă în comparație cu cea existentă până atunci (6-7 ruble lunar), cu atât mai mult era nevoie de mijloace exorbitante de bani pentru organizarea întregului proces de învățământ. Pentru a reduce cheltuielile legate de întreținerea Școlii spirituale de băieți din Chișinău, conform decretului Sf.Sinod nr. 304 din martie 1917, este micșorat cu câteva luni termenul de studii¹⁷. Dar această soluție n-a fost eficientă, școala confruntându-se și în continuare cu mari probleme financiare. În această conjunctură economică, conducerea școlii, în frunte cu directorul ei, protoiereul Alexei Kazanski, cere (ca de obicei), în repetate rânduri ajutorul material al Sf.Sinod de la Petrograd. Sf.Sinod refuză, deoarece Basarabia, spre ferire ei, se distanța tot mai mult de Rusia¹⁸. El recomandă conducerii Școlii spirituale de băieți din Chișinău, ca din acel moment să se bazeze, în exclusivitate, numai pe sursele financiare locale, deci urma ca ea singură să-și asigure mijloacele de existență¹⁹. În acest scop a început colectarea lunară a banilor de la preoțimea eparhială pentru fondul școlii, situația s-a ameliorat puțin. Limitarea inopinată a ajutorului material din partea Sf.Sinod a avut repercusiuni nefaste asupra funcționării ei. Ca rezultat, a fost mărită taxa pentru cazare în căminul școlii, fiind impuși să achite această taxă chiar și elevii care erau întreținuți de către stat. S-a redus impunător numărul burselor, conducerea școlii stabilind oficial pentru noul an de studii doar șase burse (în anii precedenți se acordau anual câte 30-40 de burse din partea statului). O bursă urma să fie pentru "boboci", două pentru eminenții la învățătură și trei pentru elevii din familii de militari²⁰.

La fel a fost considerată un lux inutil purtarea obligatorie a uniformei școlare, elevii având permisiunea să frecventeze lecțiile în cea mai simplă vestimentație. Alimentația elevilor la cantina școlii, care era gratuită, a devenit mult mai săracăcioasă, spre deosebire de anii precedenți²¹.

În pofida constrângerilor de ordin financiar conducerea Școlii în primele luni ale anului 1917 colaborează activ cu organizațiile filantropice imperiale, pentru ajutorarea celor de pe front. Astfel, la 2 ianuarie 1917 ea primește o înștiințare din partea comitetului Skobelev, de pe lângă Academia Imperială din Petrograd, prin care i se propunea să procure reproducția tabloului "Unitatea dintre țară și popor" în mai multe exemplare. Costul unui exemplar era de 2 ruble. Acest tablou, care reprezenta alegoric unificarea puterii imperiale țariste cu spiritul poporului rus, fusese recomandat tuturor instituțiilor de învățământ de către ministrul Iluminării prin circulara sa din 26 august 1916 cu nr. 6973. Conducerea școlii a solicitat să i se expedieze 12 exemplare.

Tot din partea comitetului Skobelev a venit și propunerea de procurare în același scop a calendarelor pentru anul 1917, întru ajutorarea invalizilor de război. În răspunsul dat comitetului Skobelev, conducerea școlii cere să i se expedieze 56 de calendare. Banii obținuți în urma vânzării acestora elevilor moldoveni erau destinați sprijinului armatei ruse. Cereri similare au venit și din partea altor organizații, de exemplu, a comisiei de editare "Frăția Sfântului Ioasaf", care solicita colaborarea la răspândirea publicațiilor sale cu caracter șovinist rus. Venitul de la realizarea lor urma să fie utilizat la construcția unei biserici și a caselor pentru soldații invalizi.

După lichidarea monarhiei țariste, ca rezultat al revoluției din februarie, la putere în Rusia vine Guvernul Provizoriu. Pentru a-și asigura sprijinul maselor largi ale populației, Consiliul de Miniștri a elaborat textul jurământului de credință față de Statul Rus și Guvernul Provizoriu, pe care urma s-o depună toți cetățenii imperiului rus.

Această directivă din partea noului guvern în seara zilei de 22 martie 1917 a primit-o și conducerea Școlii spirituale de băieți din Chișinău. În ziua următoare a fost organizată o adunare solemnă de depunere a jurământului, prezidată de protoiereul Mihail Ciachir, la

care au participat toți lucrătorii și elevii școlii²². Astfel, la 23 martie 1917 întregul contingent profesoral și cel de elevi ale școlii depun jurământ de credință Guvernului Provizoriu, ceea ce însemna susținerea noii conduceri²³.

La 20 aprilie 1917, în funcția de Comisar Provizoriu al Învățământului din Basarabia a fost ales V.I.Kiselev. Conducerea Școlii spirituale de băieți din Chișinău în aceeași zi primește o directivă din partea comitetului executiv orășenesc, în care i se ordona să se supună în viitor ordinilor și instrucțiunilor date de Comisarul Provizoriu al Învățământului²⁴.

La Petrograd, de asemenea, pe lângă Sf.Sinod, a fost format Comitetul de învățământ al Sf.Sinod, care a demarat reformarea sistemului de învățământ teologic. A fost modificată procedura de selectare a cadrelor didactice pentru instituțiile de învățământ teologic²⁵. La 20 mai 1917 în scrisoarea adresată conducerii Școlii din Chișinău de către Comitetul de învățământ al Sf.Sinod se anunța că pentru a da posibilitate tuturor doritorilor să-și facă serviciul în această instituție de învățământ teologic, ea trebuia să înștiințeze Sf.Sinod, anticipat, despre toate locurile vacante administrative și de profesorat. Ele urmau să fie date publicității în revista sinodală "Церковный общественный вестник". Aceasta fiind un pas înainte în decentralizarea învățământului și permițând conducerii școlii să aleagă dintr-un număr mai mare de candidați pe cei mai demni²⁶.

Măsura respectivă a fost în favoarea instituțiilor de învățământ teologic, care au obținut posibilitatea de a-și alege singure cadrele. De exemplu, una din persoanele selectate prin concurs de către conducerea Școlii spirituale de băieți din Chișinău au fost absolvenții universității din Cernăuți, doctorul în științe filologice Ovidiu Țopa, care era un adevărat patriot al neamului, un militant activ pentru instituirea limbii române în școala basarabeană.

În 1917, după finisarea anului de studii, directorul școlii protoiereul Alexei Kazanski, pentru a stabili relații de colaborare cu instituțiile de învățământ teologic din Rusia, a face schimb de experiență și a expune problemele cu care se confrunta Școala spirituală de băieți din Chișinău, între 21 mai și 31 iunie, a fost delegat de episcopia de la Chișinău la congresele învățătorilor de la Moscova și Kaluga²⁷. Nu știm exact în ce a constat participarea directorului școlii Alexei Cazanski la aceste congrese, dar îndată după terminarea lor, Comitetul de învățământ al Sf.Sinod a expediat un circular arhiepiscopului Anastasie, cerându-i ca în nici un caz să nu reducă anul de studii. În caz de necesitate, să convoace chiar și congresul eparhial, să utilizeze toate posibilitățile, numai să asigure deschiderea noului an de studii 1917-1918 și desfășurarea procesului de învățământ normal. Se argumenta, că în caz contrar, aceasta se va răsfrânge nefast asupra elevilor, căci ei pot fi privați de drepturile respective de elev și, dacă vor dori să-și continue studiile, conducerea instituțiilor de învățământ de elită va considera drept insuficientă pregătirea lor școlară²⁸.

În ciuda dificultăților cu care se confruntă întreg sistemul de învățământ teologic din Basarabia în acea perioadă totuși în vara anului 1917 la Școala spirituală de băieți din Chișinău a fost asigurată admiterea la învățătură a elevilor, care a decurs conform legilor stabilite.

Numărul mare de participanți în acest an la concursul de admitere la Școala spirituală de băieți din Chișinău dovedește prestigiul studiilor teologice și popularitatea școlii la 1917²⁹. Din cei 85 de abiturienți, 60 (printre care a fost și viitoarea personalitate a Basarabiei Paul Mihail) au susținut cu succes cele patru probe de admitere (1. rusă, aritmetica, Legea Domnului, Cuvântul bisericesc), urmând a fi înscriși în clasa întâi.

Astfel, mobilizând toate forțele, cu ajutorul eparhiei din Chișinău, conducerea școlii a reușit să înceapă la 1 septembrie 1917 noul an școlar, cu un contingent de 281 elevi. În

ziua începerii studiilor a fost fondată și Asociația de caritate „Întreținerea elevilor săraci ai Școlii spirituale de băieți din Chișinău”, care a fost o realizare în corespundere cu cerințele timpului³⁰. Asociații de acest fel după revoluția din februarie au apărut pe tot teritoriul Imperiului rus.

Scopul asociației de caritate create era de a asigura material elevii săraci, indiferent de proveniența lor socială. Aceasta pune la dispoziția elevilor îmbrăcăminte, încălțăminte, manuale, aloca bani pentru cazarea lor în căminul școlii, ajutorarea elevilor nevoiași, organiza în timpul orelor de studii mese la prețuri reduse, iar celor săraci - gratuite ș.a. Asociația funcționa în baza donațiilor făcute de populație. Despre o astfel de donație s-a vorbit la ședința Consiliului Pedagogic de la 20 octombrie 1917³¹, în cadrul căreia directorul școlii, Al. Kazanski, a adus la cunoștința celor prezenți, că starețul mănăstirii Hârjauca, arhimandritul Eohonst, a donat 300 de ruble din partea mănăstirii în folosul elevilor săraci ai școlii. Pentru acest act de caritate, arhimandritul Eohonst a fost ales „membru pe viață” al Asociației „Întreținerea elevilor săraci ai Școlii spirituale de băieți din Chișinău”. E un exemplu concludent că clerul, în urma schimbărilor produse în societate, a început să manifeste o grijă deosebită față de copiii păturilor sărace, deși, practic, majoritatea populației o ducea foarte greu. Nici cadrele didactice ale școlii nu erau într-o situație mai privilegiată. Începând cu noul an de studii, infirmeria orășenească a cerut conducerii școlii să mărească în legătură cu „scumpirea vieții” plata pentru masa lucrătorilor școlii până la 30 de ruble lunar, deși, în comparație cu creșterea inflației salariul lor era insignifiant și, plus la aceasta, îl primeau cu întârziere de câteva luni. La 23 noiembrie 1917 corpul didactic al Școlii spirituale de băieți din Chișinău a organizat o adunare de protest, la care au cerut achitarea restanțelor la salariu și acordarea neîntârziată a compensațiilor la salariu, începând cu luna mai 1917 și până în decembrie, în caz contrar ei amenințau că vor suspenda procesul de învățământ. A intervenit arhiepiscopul Anastasie, care a contribuit, în măsura posibilităților, ca lucrătorilor școlii să li se achite toate restanțele la salarii³².

Cel mai important eveniment a fost introducerea la Școala spirituală de băieți din Chișinău a limbii române³³.

Congresul eparhial al deputaților din partea clerului, care a avut loc la începutul lunii octombrie, a hotărât: includerea imediată a predării limbii române în programul de studii al Școlii spirituale de băieți din Chișinău, două ore săptămânal. Profesorul de română urma să fie remunerat din fondul Fabricii de lumânări a eparhiei - 75 de ruble pentru fiecare oră anuală³⁴.

Candidaturi la funcția de profesor de limbă română au fost mai multe - protoiereul Mihail Ciachir, profesorul de l. latină Piotr Rughinov, profesorul la clasele de bază - Ion Negruță, Ovidiu Țopa și preotul bisericii „Sfintei Treimi” Nicolae Vlada³⁵. Conform deciziei Consiliului pedagogic din 20 octombrie 1917, profesor de limba română a fost ales prin vot secret Piotr Rughinov, ceea ce a stârnit indignarea membrilor Comitetului pentru moldovenizare de la Chișinău, format de curând. El a anunțat conducerea școlii la 23 noiembrie 1917 că nu poate fi de acord cu faptul că funcția de profesor de limba română i-a revenit unui bulgar, mai ales că fusese solicitat de un membru al comitetului - Ovidiu Țopa - care cu atât mai mult că era doctor în filologie, și a cerut să i se aducă la cunoștință ce măsuri concrete se întreprind pentru moldovenizarea școlii. Conducerea școlii, alcătuită din ruși, însă a rămas inflexibilă la cerințele de moldovenizare³⁶.

Comitetul pentru moldovenizare, care urmărea cum decurge acest proces în toate instituțiile de învățământ, a anunțat din nou la 2 decembrie 1917 conducerea școlii, că foarte puțin s-a făcut pentru traducerea în viață a ideii de naționalizare a învățământului, conform deciziilor congresului eparhial. Se sublinia că învățătorii de geografie și istorie ai

Școlii spirituale de băieți din Chișinău, doar tangențial aduc la cunoștința elevilor anumite date despre Basarabia, iar cântul național, în general, se practică doar în timpul liber³⁷.

De această dată Comitetul pentru moldovenizare cere insistent directorului școlii, protoiereului Al. Kazanski, înlăturarea lui Petr Rughinov din funcția de profesor de limba română, care „singur ascultă ore de română”, recomandându-l în schimb pe Ovidiu Țopa, ca profesor de limba română și istorie, iar pentru cântul național comisia l-a propus pe dl. Onciu³⁸.

După apariția decretului secției învățământului public a zarnstvei guberniale, la 28 decembrie 1917, înaintea Anului Nou, conducerea școlii a fost nevoită să recunoască obligativitatea limbii române pentru elevii din toate clasele, iar notele de la această disciplină urmau să fie incluse în atestatul de absolvire a școlii, alături de notele de la celelalte obiecte. De asemenea, s-a ordonat prin această directivă ca orele de limba română să fie printre primele în orarul lecțiilor: și nu printre ultimile, deoarece la ultimile ore copiii sunt deja obosiți și mult mai dificil asimilează materialul. O altă măsură revoluționară în organizarea procesului de studii la școala spirituală de băieți din Chișinău a fost excluderea din programul de învățământ a istoriei Rusiei și înlocuirea acestui obiect cu istoria civilizației³⁹.

Elevii Școlii spirituale de băieți din Chișinău și părinții lor au primit cu entuziasm știrea despre introducerea limbii române ca obiect de studiu, ziua respectivă fiind considerată o zi memorabilă în istoria școlii, o adevărată sărbătoare. Acestor nevinovați copii de români, născuți orfani de patrie li se deschidea un nou orizont – posibilitatea de a studia limba maternă.

Școala spirituală de băieți din Chișinău a fost prima instituție de învățământ teologic de rangul doi înființată pe teritoriul dintre Prut și Nistru de administrația rusă. Ea pregătea cadre pentru clerul local. Majoritatea elevilor erau copii ai fetelor religioase veniți la studii din toate colțurile Basarabiei.

Școala a funcționat sub regim rusesc aproximativ o sută de ani dispunând de o structură și organizare administrativă similară școlilor teologice din Rusia.

Pe parcursul unui secol de activitate aici și-au făcut studiile personalități marcante printre care se numără: Alexandru Boldur, Mihail Ciachir, Paul Mihail, Emilian Ghepețchi, Ioan Stoicov, reprezentanți ai familiilor Donici, Baltaga și mulți alții.

Anul 1917 este ultimul an de funcționare a Școlii spirituale de băieți din Chișinău sub regim rusesc, care s-a caracterizat nu numai prin dificultăți materiale, dar și printr-un șir de realizări pozitive, reformatoare, ce au impulsionat afirmarea principiilor naționale în sistemul învățământului teologic în spațiul dintre Prut și Nistru. Faptul respectiv a influențat benefic, în primul rând, asupra bisericii noastre, unde purtătorii aleși ai cuvântului dumnezeiesc au început de-acum să țină predici în limba strămoșilor și părinților lor, astfel aducându-se aportul la formarea conștiinței naționale, căci la acea oră, așa cum spunea absolventul acestei școli, cunoscutul preot și scriitor Ioan Stoicov: „preoțimea era principalul agent sufletesc al poporului”⁴⁰, iar cei crescuți în spiritul disciplinei bisericești, cărora li se cultiva cele mai înălțătoare lucruri: binele, compasiunea, iertarea, ajutorarea aproapelui, nu puteau fi niște cetățeni nedemni ai societății⁴¹. Deoarece elevii școlii veneau din sânul poporului românesc, și după terminarea studiilor în școala rusă, slujeau neamului pe care îl păstureau.

NOTE

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), fond. 218, inv. 1, d. 1173, f. 14.

- ² ANRM, fond 218, inv. 1, d. 1098, f. 24.
- ³ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 924, f. 19.
- ⁴ Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii în Basarabia în sec. XIX, subt Rusi*, Chișinău, 1931, p. 71.
- ⁵ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 927, f. 18.
- ⁶ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 926, f. 29.
- ⁷ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 927, f. 18.
- ⁸ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 1178, f. 35.
- ⁹ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 928, f. 16.
- ¹⁰ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 404, f. 6.
- ¹¹ *Епархиальныя ведомости*, 1867, nr. 7, p. 267.
- ¹² *Епархиальныя ведомости*, 1869, nr. 14, p. 412.
- ¹³ *Епархиальныя ведомости*, 1867, nr. 9, p. 332.
- ¹⁴ Nicolae Popovschi, *Op. cit.*, p. 309.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 918, f. 19.
- ¹⁸ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 919, f. 8.
- ¹⁹ *Ibidem*, f. 21.
- ²⁰ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 918, f. 15.
- ²¹ *Ibidem*, f. 31.
- ²² ANRM, fond 218, inv. 1, d. 239, f. 7.
- ²³ *Ibidem*, f. 9.
- ²⁴ *Ibidem*, f. 11.
- ²⁵ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 919, f. 12.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 210, f. 3.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 1098, f. 17.
- ³⁰ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 1174, f. 41.
- ³¹ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 239, f. 11.
- ³² ANRM, fond 218, inv. 1, d. 919, f. 14.
- ³³ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 238, f. 18.
- ³⁴ *Ibidem*, f. 19.
- ³⁵ *Ibidem*.
- ³⁶ *Ibidem*, f. 21.
- ³⁷ *Ibidem*, f. 22.
- ³⁸ *Ibidem*, f. 29.
- ³⁹ ANRM, fond 218, inv. 1, d. 1174, f. 14-18.
- ⁴⁰ Ioan Stoicov, *Istoricul învățământului primar bisericesc în Basarabia sub dominația rusă*, Chișinău, 1933, p. 5.
- ⁴¹ *Ibidem*.

PLAI NATAL

Dinu POȘTARENȚU

PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ A SATULUI SADÂC

După Zamfir Arbore, satul Sădăc din fostul județ Ismail, „așezat pe ambele maluri ale râului Ialpuh”, a fost „întemeiat în 1806, pe seliștea unui sat tătăresc”¹. Pe când *Dicționarul statistic al Basarabiei*, editat în 1923, oferă cititorului o altă informație în acest sens: satul Sadăc din județul Cahul a fost întemeiat în 1803 de către „proprietarul Anos”² (corect, Aruș). În realitate, proprietarul pomenit nu este întemeietorul satului, deoarece acesta l-a stăpânit cu mult mai târziu. Într-un izvor de mai încoace găsim aceeași datare, ca și în lucrarea lui Z. Arbore, subliniindu-se: „Menționat documentar în 1806”³.

Deși sunt plauzibile, datările respective nu pot fi luate în considerare din simplul motiv că în tipăriturile din care am citat mai sus nu au fost indicate sursele documentare. Prin urmare, ele sunt arbitrare.

Potrivit constatării incorecte a lui Vladimir Nicu, Sadăcul este „atestat în anul 1672”⁴. Această dată figurează și într-o lucrare de statistică publicată în 1994⁵. În îndreptarul bibliografic elaborat este indicată sursa⁶ în baza căreia a fost făcută această constatare greșită. În afară de alte extrase din cronicile turcești traduse în limba română, ea cuprinde fragmente și din cronică alcătuită de istoriograful turc Hagi Ali cu privire la expediția din 1672 a osmanilor împotriva Poloniei, condusă de însuși sultanul Mehmed al IV-lea (1648-1687), care se încheie cu cucerirea cetății Camenița și a Podoliei. Cronică reprezintă un jurnal de expediție, care descrie drumul parcurs de oastea otomană, ce trecea prin Dobrogea și Moldova. Pe lângă informațiile de ordin politico-militar, administrativ, economic, autorul ei a expus pe rând și denumirile locurilor unde forțele turcești au poposit în lungul lor marș spre Camenița. Basarabeanul Mihail Guboglu, referindu-se la toponimele menționate în această veche scriere musulmană, a consemnat în partea introductivă: „Nu se poate trece cu vederea importanța acestor cronici pentru toponimia istorică medievală a Dobrogei și chiar a Moldovei, deși unele toponime nu se pot identifica”⁷.

Pentru a ne convinge în ce constă dificultatea identificării denumirilor locurilor de popas (menziliuri) enumerate în cronică, vom urmări calea străbătută de turci pe porțiunea de la Dunăre până la Țuțora din apropierea Iașului. Traversând, la 26 iunie 1672, Dunărea pe la vadul de la Isaccea (numit în cronicile românești și Oblucița), armata turcă a poposit la *Cartal*, apoi la *Kara-Kul* (2 iulie), *Karlânos Mabeyr Papas* (3 iulie), *șesul Isak-Sadâk* (4 iulie), acest loc unde a descins, se precizează în cronică, „fiind pe marginea Prutului”, *câmpia Kulğak* (5 iulie), loc, de asemenea, situat „pe marginea râului Prut”, „în apropiere de *Vânești (Vaneș)*, *Kuneșt Vala Agzî*, adică *Gura văii Conești* (6 iulie), la *Gura Tigheciului (Gheghez Ağizi)*, *Mabein Pagul*, șesul *Piskopos (Câmpia Episcopului)*, conacul respectiv „fiind, de asemenea, pe malul râului Prut”, *Brudește* (9 iulie), *Țuțora*

* Țuțora este situată pe malul drept al Prutului. Oastea turcă, de bună seamă, s-a oprit pe malul stâng, în dreptul Tutorei.

(10 iulie), de unde sultanul, în ziua de 12 iulie, „a pornit în zori cu suita pregătită” și, trecând „podul de peste râul Prut”, „a descins la cortul umbrat din împrejurimile orașului Iași”⁸.

Revenind de la Camenița, turcii au staționat, în același segment de cale, la următoarele menziluri: Țuțora, Gurzești (26 octombrie), câmpia Pagul (27 octombrie), șesul Karutin (28 octombrie), Gura Tigheciului (Kegheci-Ağazi), Zernești (30 octombrie), Isak-Sadik (1 noiembrie), satul Kere-Kul (2 noiembrie), Isaccea (3 noiembrie)⁹.

Așadar, oastea turcă a ținut calea spre Camenița și apoi s-a înapoiat de acolo pe partea stângă a Prutului, anume pe „drumul vizirului”, numit astfel „pentru desele treceri ale turcilor pe aici și care mergea pe la vărsarea Lăpușnei* în Prut și se scobora în jos trecând pe la gura Sârmei**, în drumul spre Dunăre”¹⁰. În timpul expedițiilor organizate contra Poloniei, venind dinspre sud, a mai stabilit Emil Diaconescu, turcii „treceau Dunărea, de obicei, pe la Oblucița și se urcau în sus pe drumurile care mergeau pe dreapta, dar, mai ales, pe stânga Prutului, pe la Greceni și Cahul [...] Astfel, în expedițiile lor dintre anii 1673-1676 trupele turcești, trecând Dunărea pe la Isaccea-Oblucița, merseră pe drumul de pe stânga Prutului spre Hotin și Camenița”¹¹.

Ce-i drept, în zona de sud a părții din stânga Prutului exista și un alt drum, care „mergea pe Ialpuș și pe la Tobac”, venind din direcția Ismail – Tulcea¹². În 1672, însă, potrivit cronicii lui Hagi Ali, alaiurile osmane s-au deplasat anume pe „drumul vizirului”, deoarece oastea, se relatează în scrierea vremii, se oprea pentru odihnă în locuri așezate pe malul Prutului.

M. Guboglu a făcut o tentativă de a identifica toponimele înșiruite în cronică, pentru unele din cele reproduse mai sus propunând următoarele variante.

A admis, ce-i drept având anumite îndoieli, că menziful *Karlânos Mabeyr Papas* ar fi localitatea Bărboși. Au trecut oare turcii prin această localitate? Pentru a da răspuns la această întrebare vom determina, în bază de documente, poziția acesteia. Un loc numit Bărboși este pomenit într-un act din 30 martie 1554, emis la Bârlad de către domnul Moldovei Alexandru Lăpușnearu, în care se spune că unchiul său Petru voievod i-a dat prin uric portarului de Suceava Barbovschi „un loc de pustie în ținutul Chighiaciului, pe Ialpuș, la gura Ruduroasei și la gura Biboului, la fântâna Ialpuhului, dinspre apus, unde acum se numește Bărboșii”¹³. Către sfârșitul secolului al XVI-lea Bărboșii era deja sat. La 28 martie 1596, domnul Moldovei Ieremia Movilă îl miluiește pe Ureche, mare vornic al Țării de Jos, „cu ur. sat numit Bărboșii de la Ialpuș, care acel sat a fost drept domnesc a ascultat de hotarul de la Tintul^{***,14}”.

În această zonă de sud a Moldovei mai exista în perioada la care ne referim încă un sat ce se numea Bărboșii. La 24 august 1436, Ilie voievod și fratele său Ștefan dăruiesc lui Oană portarul, printre altele, și „satele pe Prut Iacobesti și Bărboșii”¹⁵, iar la 13 martie 1621, Alexandru II-aș întărește lui Drăgan, fost comis, „dreptele lui ocine”, precum și o cumpărătură: un loc de moară pe pârâul Moisiia, „din hotarul Bărboșii”, ținutul Fălciu¹⁶.

Alexandru Gența indică două sate cu denumirea Bărboși în sudul Moldovei, de partea dreaptă a Prutului. Cel de pe Prut, menționat în actul din 1436, s-a aflat, după cum el admite, „probabil lângă Stăniliești, județul Vaslui”, iar cel de pe Moisiia este actualul sat Bărboși din județul Vaslui¹⁷.

* *Lăpușna* – afluent de stânga al Prutului, care se varsă în Prut ceva mai la nord de Leova.

** *Sârma* – afluent de stânga al Prutului, mai mic, care se varsă între gura Lăpușnei și or. Leova.

*** Adică, făcea parte din ocolul Tintul.

PLAI NATAL

Dinu POȘTARENCO

PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ A SATULUI SADÂC

După Zamfir Arbore, satul Sădăc din fostul județ Ismail, „așezat pe ambele maluri ale râului Ialpuh”, a fost „întemeiat în 1806, pe seliștea unui sat tătăresc”¹. Pe când *Dicționarul statistic al Basarabiei*, editat în 1923, oferă cititorului o altă informație în acest sens: satul Sadăc din județul Cahul a fost întemeiat în 1803 de către „proprietarul Anos”² (corect, Anuș). În realitate, proprietarul pomenit nu este întemeietorul satului, deoarece acesta l-a stăpânit cu mult mai târziu. Într-un izvor de mai încoace găsim aceeași datare, ca și în lucrarea lui Z. Arbore, subliniindu-se: „Menționat documentar în 1806”³.

Deși sunt plauzibile, datările respective nu pot fi luate în considerare din simplul motiv că în tipăriturile din care am citat mai sus nu au fost indicate sursele documentare. Prin urmare, ele sunt arbitrare.

Potrivit constatării incorecte a lui Vladimir Nicu, Sadăcul este „atestat în anul 1672”⁴. Această dată figurează și într-o lucrare de statistică publicată în 1994⁵. În îndreptarul bibliografic elaborat este indicată sursa⁶ în baza căreia a fost făcută această constatare greșită. În afară de alte extrase din cronicile turcești traduse în limba română, ea cuprinde fragmente și din cronică alcătuită de istoriograful turc Hagi Ali cu privire la expediția din 1672 a osmanilor împotriva Poloniei, condusă de însuși sultanul Mehmed al IV-lea (1648-1687), care se încheie cu cucerirea cetății Camenița și a Podoliei. Cronică reprezintă un jurnal de expediție, care descrie drumul parcurs de oastea otomană, ce trecea prin Dobrogea și Moldova. Pe lângă informațiile de ordin politico-militar, administrativ, economic, autorul ei a expus pe rând și denumirile locurilor unde forțele turcești au poposit în lungul lor marș spre Camenița. Basarabeanul Mihail Guboglu, referindu-se la toponimele menționate în această veche scriere musulmană, a consemnat în partea introductivă: „Nu se poate trece cu vederea importanța acestor cronicile pentru toponimia istorică medievală a Dobrogei și chiar a Moldovei, deși unele toponime nu se pot identifica”⁷.

Pentru a ne convinge în ce constă dificultatea identificării denumirilor locurilor de popas (menzișuri) enumerate în cronică, vom urmări calea străbătută de turci pe porțiunea de la Dunăre până la Țuțora din apropierea Iașului. Traversând, la 26 iunie 1672, Dunărea pe la vadul de la Isaccea (numit în cronicile românești și Oblucița), armata turcă a poposit la *Cartal*, apoi la *Kara-Kul* (2 iulie), *Karlânos Mabeyr Papas* (3 iulie), *șesul Isak-Sadâk* (4 iulie), acest loc unde a descins, se precizează în cronică, „fiind pe marginea Prutului”, *câmpia Kulğak* (5 iulie), loc, de asemenea, situat „pe marginea râului Prut”, „în apropiere de *Vănești* (*Vaneș*), *Kuneșt Vala Agzî*, adică *Gura văii Conești* (6 iulie), la *Gura Tigheciului* (*Gheghez Ağzi*), *Mabein Pagul*, *șesul Piskopos* (*Câmpia Episcopului*), conacul respectiv „fiind, de asemenea, pe malul râului Prut”, *Brudește* (9 iulie), *Țuțora**

* Țuțora este situată pe malul drept al Prutului. Oastea turcă, de bună seamă, s-a oprit pe malul stâng, în dreptul Tutorei.

(10 iulie), de unde sultanul, în ziua de 12 iulie, „a pornit în zori cu suita pregătită” și, trecând „podul de peste râul Prut”, „a descins la cortul umbrat din împrejurimile orașului Iași”⁸.

Revenind de la Camenița, turcii au staționat, în același segment de cale, la următoarele menziluri: Țuțora, Gurzești (26 octombrie), câmpia Pagul (27 octombrie), șesul Karutin (28 octombrie), Gura Tigheciului (Kegheci-Ağazi), Zernești (30 octombrie), Isak-Sadik (1 noiembrie), satul Kere-Kul (2 noiembrie), Isaccea (3 noiembrie)⁹.

Așadar, oastea turcă a ținut calea spre Camenița și apoi s-a înapoiat de acolo pe partea stângă a Prutului, anume pe „drumul vizirului”, numit astfel „pentru desele treceri ale turcilor pe aici și care mergea pe la vărsarea Lăpușnei* în Prut și se scobora în jos trecând pe la gura Sârmei** în drumul spre Dunăre”¹⁰. În timpul expedițiilor organizate contra Poloniei, venind dinspre sud, a mai stabilit Emil Diaconescu, turcii „treceau Dunărea, de obicei, pe la Oblucița și se urcau în sus pe drumurile care mergeau pe dreapta, dar, mai ales, pe stânga Prutului, pe la Greceni și Cahul [...] Astfel, în expedițiile lor dintre anii 1673-1676 trupele turcești, trecând Dunărea pe la Isaccea-Oblucița, merseră pe drumul de pe stânga Prutului spre Hotin și Camenița”¹¹.

Ce-i drept, în zona de sud a părții din stânga Prutului exista și un alt drum, care „mergea pe Ialpuș și pe la Tobac”, venind din direcția Ismail – Tulcea¹². În 1672, însă, potrivit cronicii lui Hagi Ali, alaiurile osmane s-au deplasat anume pe „drumul vizirului”, deoarece oastea, se relatează în scrierea vremii, se oprea pentru odihnă în locuri așezate pe malul Prutului.

M.Guboglu a făcut o tentativă de a identifica toponimele înșiruite în cronică, pentru unele din cele reproduse mai sus propunând următoarele variante.

A admis, ce-i drept având anumite îndoieli, că menziful *Karlânos Mabeyr Papas* ar fi localitatea Bărboși. Au trecut oare turcii prin această localitate? Pentru a da răspuns la această întrebare vom determina, în bază de documente, poziția acesteia. Un loc numit Bărboși este pomenit într-un act din 30 martie 1554, emis la Bârlad de către domnul Moldovei Alexandru Lăpușneanu, în care se spune că unchiul său Petru voievod i-a dat prin uric portarului de Suceava Barbovschi „un loc de pustie în ținutul Chighiaciului, pe Ialpuș, la gura Ruduroasei și la gura Biboului, la fântâna Ialpușului, dinspre apus, unde acum se numește Bărboși”¹³. Către sfârșitul secolului al XVI-lea Bărboșii era deja sat. La 28 martie 1596, domnul Moldovei Ieremia Movilă îl miluiește pe Ureche, mare vornic al Țării de Jos, „cu un sat numit Bărboșii de la Ialpuș, care acel sat a fost drept domnesc a ascultat de hotarul de la Tintul”¹⁴.

În această zonă de sud a Moldovei mai exista în perioada la care ne referim încă un sat ce se numea Bărboșii. La 24 august 1436, Ilie voievod și fratele său Ștefan dăruiesc lui Oană portarul, printre altele, și „satele pe Prut Iacobești și Bărboși”¹⁵, iar la 13 martie 1621, Alexandru Il. aș întărește lui Drăgan, fost comis, „dreptele lui ocine”, precum și o cumpărătură: un loc de moară pe pâraul Moisiia, „din hotarul Bărboși”, ținutul Fălciu¹⁶.

Alexandru Gonța indică două sate cu denumirea Bărboși în sudul Moldovei, de partea dreaptă a Prutului. Cel de pe Prut, menționat în actul din 1436, s-a aflat, după cum el admite, „probabil lângă Stănilești, județul Vaslui”, iar cel de pe Moisiia este actualul sat Bărboși din județul Vaslui¹⁷.

* *Lăpușna* – afluent de stânga al Prutului, care se varsă în Prut ceva mai la nord de Leova.

** *Sârma* – afluent de stânga al Prutului, mai mic, care se varsă între gura Lăpușnei și or. Leova.

*** Adică, făcea parte din ocolul Tintul.

Oricum, atât Bărboșii de pe Ialpug, cât și de pe Prut și Moisiia, adică din partea dreaptă a Prutului, se aflau departe de calea otomanilor. Prin urmare, de la Cartal (actualul sat românesc Orlovka de la Dunăre), străbătând fâșia de pământ dintre lacurile Cahul și Ialpug și până la Prut, turcii n-au poposit într-un sat, care în română s-ar fi numit Bărboși, Karlános Mebeyr Papas rămânând un toponim neidentificat.

Oastea turcă, atât în timpul deplasării ei spre Camenița, cât și la înapoiere a staționat la menziful Isak-Sadâk (al doilea toponim este ortografiat Isak-Sadik), în primul caz precizându-se că menziful Isak-Sadâk era șes. M.Guboglu a confundat toponimul respectiv cu satul de astăzi Sadaclia, așezat departe de Prut, pe Cogâlnic, și inexistent în acel timp.

Apelativul Sadâc din prima variantă a acestui nume dublu l-a indus în eroare pe V.Nicu, sugerându-i ideea că este vorba de satul Sadâc. Însă cea de-a doua variantă a toponimului, curios lucru, a identificat-o cu denumirea satului Vadul lui Isac, consemnând despre acesta: „Atestat la 19 noiembrie 1672”¹⁸ (corect: la 1 noiembrie 1672). Constatarea a doua este plauzibilă, deoarece atât în primul caz, cât și în cel de-al doilea se avea în vedere anume satul Vadul lui Isac, atestat și într-o altă cronică turcească – cea a lui Silandar Fındıklılı Mehmed aga, în care se relatează despre o nouă expediție întreprinsă de Mehmed al IV-lea împotriva polonilor. Ordia sultanului, trecând Dunărea tot peste podul de la Isaccea, s-a oprit în apropierea satului Cartal, apoi, în ziua de 5 iunie 1674, „pornindu-se și de acolo, la al doilea popas s-a ajuns la locul numit Isak, de pe malul Prutului, care se mai numește și Handek-İli, unde începe granița Moldovei”¹⁹.

Referitor la toponimul *Gura Tigheciului*, M.Guboglu a notat la subsol: „Codrii în regiunea Hușilor”. În realitate, Codrii Tigheciului (zonă deluroasă numită și Colinele Tigheciului) se află mult mai la sud de Huși, între Prut și Ialpug. Dimitrie Cantemir în renumita sa operă “Descrierea Moldovei” scrie despre codrul „de dincolo de Prut, care se află la hotarul Basarabiei și se numește Tigheci”. Gura Tigheciului nu este altceva decât locul unde se varsă în Prut, în dreptul Fâlcii, râulețul Tigheci, care își duce puțină apă de-a lungul versantelor de nord ale Colinelor Tigheciului.

Despre localitatea Pagul, unde oastea turcă a poposit în arbele sensuri, Emil Diaconescu a remarcat: „Satul Pagul nu se mai pomeneste”²⁰. Toponimul în cauză figurează într-o carte de judecată, datată cu 30 martie 1731, al cărei registru, publicat de Gheorghe Ghibănescu, îl reproducem integral: „Grigore Ghica vodă judecă păra pornită de T. Jora postelnic și Neculai Jora căpitan contra lui Vasile Kogălniceanu porușnic cu alți frați ai lui, feciorii Sandului Kogălniceanului, pentru podul pe dubase ce este în Prut, la Movila Răbăii – moșia Jorăștilor – nu la Pagul – moșia Kogălnicenilor, căci de la Duca vodă Bătrânul, adică pe la 1670, a fost mutat drumul cel mare de la Pagul, pe la Răbăia, unde s-a făcut și podul. Se mai află că la Pagul – dincolo de Prut, Kogălnicenii aveau numai un mal, iar la Răbăia Jorăștii aveau amândouă malurile. Mai socotind apoi faptul că Prutul ca apă mare este apă domnească, divanul de rămas pe Vasile Kogălniceanu și pe frații săi și rămâne ca podul să rămâie la Răbăia, iar pe celălalt să-l strice, căci multe poduri păgubesc vama gospod”²¹. Așadar, Pagul se afla pe malul stâng al Prutului, undeva în zona târgușorului Huși, nu departe de care, tot în dreapta Prutului, spune și Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* se înalță Movila Răbăii.

Într-o altă cronică turcească, cea a lui Mehmed Rașid, în care la fel este descrisă expediția din 1672 a sultanului Mehmed împotriva polonilor, se menționează că trupele turcești, după ce au poposit la menziful numit trecătoarea Ghegheci-Bogazî (Gura Tigheciului), a doua zi au ajuns în localitatea Lapușta, iar în următoarea la menziful Iagul²². Mustafa A.Mehmet, care a tradus în română această cronică, identificând toponimele pomenite, și-a pus întrebarea dacă localitatea Lapușta nu este Lăpușna. Tot ce

e posibil, dar trebuie de avut în vedere că nu este vorba de vestitul târg medieval Lăpușna (așezat departe de Codrii Tigheciului), ci de o careva localitate de pe râulețul Lăpușna, care se varsă în Prut cu mult mai la sud de acest târg. În privința popasului la Iagul el a notat: „În unele izvoare apare: Fagul”. Prin urmare, Pagul se găsea la o anumită distanță spre nord de la vărsarea râulețului Lăpușna în Prut, fapt menționat și în cronicile țării. În vara anului 1686, relatează cronicarul Ion Neculce, regele polon Ioan Sobieski a intrat cu oaste în Moldova și, trecând prin Iași, a mers pe Prut în jos până „la Pagul. Și de la Pagul n-au putut merge mai înainte, că i-au ieșit turcimea și cu tătărima înainte”²³. Despre ciocnirea dintre poloni și musulmanii autorul anonim al *Cronicii racovițene* informează că „acolo, în gura Lăpușnei, porniră asupra leșilor [...] Și văzând craiul că nimică nu isprăvește, spăimântat de năvala tătarilor, a legat tabăra și s-a întors înapoi, trecând Prutul și venind la Iași”²⁴.

Să revenim la campania din 1672. Făcând cale întoarsă, turcii s-au oprit pentru odihnă și la Zerneș (Zernești), M.Guboglu întrebându-se: „Localitate în Moldova (?)”, adică din dreapta Prutului. Satul Zărnești este așezat, de fapt, pe malul stâng al Prutului, puțin mai la nord de orașul Cahul, menționat pentru prima oară documentar la 2 martie 1494, într-un ispisoc eliberat de Ștefan cel Mare²⁵.

Plecând din Zărnești, turcii fac popas în Isak-Sadik, menzil situat la sud de Cahul. Aceasta constituie un argument în plus că Isak-Sadâk-ul nu poate fi identificat cu satul Sadâc, precum consideră V.Nicu.

După Isak-Sadik urmează menziful Kere-Kul (ortografiat în primul caz Kara-Kul), M.Guboglu presupunând greșit că este vorba de localitatea „Karakui (R.S.S. Moldovenească)”. Dar satul Caracui este așezat la sud de Hâncești, pe râul Sărata, pe unde trupele osmane deja trecuseră. Această determinare incorectă, precum și altele similare, referitoare la toponimele din cadrul cronicii consultate, ne permit a trage concluzia că identificările lui M.Guboglu sunt într-o anumită măsură arbitrare.

Satul Sadâc este atestat documentar pentru prima oară într-o listă de localități întocmită în 1808. Date cu privire la lista respectivă conține răspunsul expediat, la 14 mai 1812, de către marele vistiernic din Moldova, Iordache Ruset-Roznovanu, senatorului V.I. Krasno-Milășevici, președinte al Divanurilor din Principatele Moldova și Țara Românească, care a cerut să i se pună la dispoziție informații despre denumirile ținuturilor și satelor, veniturile Moldovei, ajutorul armatei, concesiunile existente. Iordache Ruset-Roznovanu a anexat la scrisoarea de răspuns, redactată în rusește, „extrasul din lista ce cuprinde toată Moldova și Basarabia, alcătuită cu trei ani în urmă”²⁶. El îl înștiința pe demnitarul rus că lista nouă încă nu fusese definitivată, deoarece numărul de locuitori din sate nu fusese stabilit cu precizie, unii dintre ei mutându-se dintr-un loc în altul, că în extras nu sunt pomeniți sârbii și bulgarii veniți de peste Dunăre, care se subordonau consilierului de stat activ Koronelli. În lista alcătuită cu trei ani în urmă și prezentată fostului președinte al Divanurilor, senatorului S.Kușnikov, explica marele vistiernic, au fost enumerate ținuturile și satele Moldovei, indicându-se numărul locuitorilor și birul plătit pentru trei luni.

Există opinia că lista anexată de I.Ruset-Roznovanu a fost întocmită în 1809.

De această părere este și istoricul Ion Chirtoagă, care într-o lucrare a sa, făcând trimitere la dosarul în cauză din Arhiva Națională a Republicii Moldova, la fel arată anul 1809²⁷. În realitate, lista a fost întocmită în 1808, acest an fiind menționat în titlul unui tabel. Cifrele din tabel corespund cu cele de la sfârșitul listelor de sate din ținuturi, listele repetându-se de două ori.

În versiune românească titlul tabelului este următorul: „Tabel întocmit în 1808, în baza listei generale, privind numărul și denumirea ținuturilor din Principatul Moldovei și

regiunea Basarabia, numărul orașelor, târgușoarelor și satelor, numărul locuitorilor din fiecare ținut, și anume: al birnicilor, mazililor, ruptașilor, ruptașilor de vistierie, evreilor, negustorilor, hrISOvuliților*, țiganilor și al diferitor slujitori, cu excepția boierilor, străinilor și clerului, precum și cu excepția bulgarilor, sârbilor și a altor coloniști aflați sub administrația unor pristavi* speciali și cea a consilierului de stat activ Koronelli²⁸.

În cele două liste de sate din ținutul Codru²⁹ este menționată și localitatea Sadăc. Listele, deși sunt identice, au și unele deosebiri neînsemnate. O reproducem pe cea de-a doua listă.

Satele	Numărul liuzilor
Tigheciu	150
Cadincic	23
Copcus	54
Leova	87
Hănăsenii Noi	33
Vetrișoaia	16
Toceni	—
Leca	39
Larga	35
Haraghiș	56
Hănăsenii Vechi	28
Cania	41
Capaclia	24
Fundu Largii ^{***}	13
Lit di ot Macrești	19
Lit di ot Dizmerdați	5
Borogani	62
Jitma	25
Sasighiul	17
Sadicul	13
Taraclia	41
Șarmalia	73
Enichioi	49
Baimaclia	32
Carajburce	13

În prima listă ultimele nouă sate^{***} sunt indicate separat, făcându-se următoarea precizare: „Satele din ținutul Codru situate în Fâșia celor 2 ceasuri”.

Așadar, șatul Sadăc este menționat documentar pentru prima oară în anul 1808.

Proveniența denumirii satului

Toponimul *Sadăc*, afirmă Anatol Eremia, „corespunde antroponimului de origine

* *Hrisovuliți* (de la *hrisov*) – categorie fiscală în care intrau locuitorii care plăteau dările conform prevederilor unui hrISOv domnesc (act ce servea ca titlu de proprietate, de privilegiu).

* *Pristav* – funcționar administrativ, ispravnic.

** În prima listă este scris: Slobozia Fundu Largii.

*** Denumirile ultimelor nouă sate, scrise neciteț în prima listă, au fost descifrate de autor astfel: Boro de Sus – 62; Jitma – 25; Sesuchi – 13; Seduchi – 17; Tragregri – 41; Reșalul – 73; Ianichioi – 49; Berlaga – 32; Caragi Burbui – 13.

turco-tătară *Sadâc*³⁰. Cuvintele turco-tătărești *sadâc*, *sadic*, precum și cuvântul turcic *sadik*, au sensul de „credincios, sincer, cinstit”. Denumirea satului provine de la numele unei căpetenii a hoardei tătărești³¹.

Conform opiniei cercetătorului Ion Dron, denumirea localității Sadâc are la origine antroponimul de proveniență arabă *Sadâc*, purtat (în Bugeac) de o căpitănie a unei subdiviziuni tribale nohaice. Numele *Sadâc* este frecvent întâlnit în antroponimia tuturor popoarelor turcice de confesiune islamică.

NOTE

¹ Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904, p. 184.

² *Dicționarul statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1923, p. 132.

³ *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1976, vol. 6, p. 62.

⁴ V. Nicu, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic*, Chișinău, 1991, vol. II, p. 215.

⁵ *Dicționarul statistic al Moldovei*, Chișinău, 1994, vol. II, p. 405.

⁶ *Cronici turcești privind țările române*. Extrase. Volum întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974, vol. II, p. 212.

⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁸ *Ibidem*, p. 211-214.

⁹ *Ibidem*, p. 226-228.

¹⁰ Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași 1939, p. 68.

¹¹ *Ibidem*, p. 75-76.

¹² *Ibidem*, p. 68.

¹³ *Documente privind istoria României*. Veacul XVI A. Moldova, București, 1951, vol. II, p. 54.

¹⁴ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVI, București, 1952, vol. IV, p. 137.

¹⁵ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XIV-XV, București, 1954, vol. I, p. 134.

¹⁶ *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacul XVII, București, 1957, vol. V, p. 17.

¹⁷ A.I. Gonța, *Documente privind istoria României*. A. Moldova. Veacurile XIV-XVII (1384-1625).

Indicele numelor de locuri, București, 1990, p. 27.

¹⁸ V. Nicu, *op. cit.*, p. 378.

¹⁹ *Cronici turcești...*, vol II, *op. cit.*, p. 346-347.

²⁰ E. Diaconescu, *op. cit.*, p. 71.

²¹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvode*, Iași, 1932, vol. XXV, p. 23.

²² *Cronici turcești privind țările române*. Extrase. Volum întocmit de Mustafa A. Mehetmet, București, 1980, p. 144. La p. 154 toponimul Gura Tigheciului este scris astfel: Ghegheci-Agzî.

²³ *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1990, p. 315.

²⁴ *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, București, 1874, tom III, p. 24.

²⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare?*

²⁶ *Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM)*, f. 1, inv. 1, d. 3639, f. 3.

²⁷ I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est*, Chișinău, 1999, p. 130.

²⁸ *ANRM*, F. 1, ir.v. 1, d. 3639, f. 66 v-67.

²⁹ *Ibidem*, f. 32, 98.

³⁰ A. Eremia, *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 94.

³¹ *Ibidem*, p. 74.

ÎN AJUTORUL PROFESORILOR DE ISTORIE

Valeriu MUTRUC

CU PRIVIRE LA POLITICA AGRARĂ A ȚARISMULUI ÎN BASARABIA PÂNĂ LA REFORMELE DIN ANII '60-'70 AL SECOLULUI AL XIX-LEA

Anexarea Basarabiei la Rusia la 1812 a determinat schimbări majore în evoluția structurilor economice și sociale din ținut, prima jumătate a secolului al XIX-lea (până la reformele din anii '60-'70) fiind perioada când ținutul a fost supus unui dublu proces de restructurare: pe de o parte se accentuează fenomenele caracteristice perioadei de trecere la economia capitalistă - proces care a început încă înainte de anexarea Basarabiei la Rusia¹ -, iar, pe de altă parte, provincia nou-anexată este supusă unui proces, mai mult sau mai puțin forțat, de integrare în structurile economice, comerciale, sociale, administrative, juridice etc. ale Imperiului Rus.

Fenomenele specifice perioadei de trecere la economia capitalistă erau prezente și în teritoriile limitrofe Basarabiei, atât în Principatele Române și teritoriile românești din Imperiul Habsburgic, cât și în Imperiul Rus, însă cel de-al doilea proces era caracteristic, în special, pentru Basarabia, multe din măsurile întreprinse de administrația rusă aici fiind, mai înainte, înfăptuite în spațiul din nordul Mării Negre, cuprins între Nistru și Don, care fusese anexat la Rusia nu cu mult timp până la alipirea Basarabiei. Simbioza acestor două procese de transformare a structurilor economice și sociale din Basarabia a condus la situația când realitățile din ținut se deosebeau mult de cele din Principatul Moldovei, dar ele nu erau asemănătoare cu cele din Rusia sau din Novorusia.

Anexând un ținut, care, din punct de vedere etnic, era completamente nerusesc, guvernul rus a încercat să promoveze în Basarabia o politică moderată, ce, în linii mari, a fost determinată de o serie de factori interni, dar, mai ales, de interesele politicii externe ale țarismului în sud-estul Europei². Intențiile primordiale ale țarismului se reliefează foarte clar în instrucțiunile, date de către Comandantul Suprem al trupelor militare ruse de ocupație din Principatele Române, amiralul Čičagov, primului guvernator civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza:

"1. Este necesar de a da posibilitate locuitorilor din Basarabia să resimtă avantajele unei administrații părintești și generoase și să se atragă, în chip ingenios, atenția popoarelor vecine asupra acestei provincii. Ultimul război a antrenat mințile și speranțele moldovenilor, valahilor, grecilor, bulgarilor, sârbilor și ale altor popoare atașate de Rusia. [...]. Sufletul acestor popoare poate fi supus și inamicii îl vor cuceri. Prin urmare, este necesar să menținem atașamentul acestor popoare și să-l ocrotim de influența dușmanilor noștri. Această constatare vă va servi drept bază pentru toate acțiunile Dumneavoastră în funcția respectivă.

2. Pentru realizarea dezideratului în cauză vă veți conduce de două metode: crearea unei bunăstări reale pentru locuitorii acestui ținut și trezirea dorinței de a prospera a popoarelor cu care avem legături³".

Aceleași intenții sunt reiterate și în scrisoarea lui Capo-d'Istrias, adresaă, la 30 aprilie 1817, rezidentului imperial plenipotențiar al Basarabiei (Polnomočnyj Namestnik Bessarabscoj oblasti), Bahmet'ev, căruia îi scria că "această regiune, după dorința suveranului, trebuie să pară în ochii locuitorilor din țările limitrofe un loc de odihnă și bunăstare"⁴. La 18 martie 1819, tutorele coloniștilor din sudul Rusiei, viitorul rezident imperial plenipotențiar al Basarabiei între anii 1820-1823⁵, general-locotenentul Ivan Inzov, scria că "Basarabia este o astfel de bucată de pământ, bunăstarea căreia poate să electrizeze toate părțile îndepărtate din vest și la timpul potrivit va provoca explozia fericită, - [...] și atunci totul va fi bine și cu noroc"⁶.

O Basarabie prosperă era necesară Imperiului Rus și din considerente militare⁷. Situată în locul de joncțiune a trei imperii - Rus, Otoman și Habsburgic -, Basarabia ajunge ținut de frontieră în cadrul Imperiului Rus, fiind așezată pe direcția de expansiune a acestuia. În aceste condiții ținutul din punct de vedere strategic, avea o importanță deosebită, urmând să joace în planurile expansioniste ale Rusiei rolul de cap de pod sau spate al frontului în cazul unui război în sud-estul Europei⁸. Astfel, populația era obligată, pe timp de pace, să "găzduiască" și să asigure cu alimente și furaje o armată mare, iar pe timp de război trebuia să întrețină o armată și mai numeroasă. Daragan menționa, la mijlocul sec. al XIX-lea, că "situația politică a Basarabiei în calitate de regiune de frontieră în cadrul statului, alipirea ei recentă la Rusia [...], și importanța strategică a bazelor și liniilor de operații pe care ea le prezintă, fac necesară staționarea permanentă aici a armatei"⁹.

Imediat după anexarea în Basarabia sunt dislocate divizia a 16-a de infanterie cu întreg completul de artilerie ce-i aparținea, trei regimente de cazaci, însărcinate cu supravegherea hotarului, batalionul de infanterie Chișinău, echipe de artilerie și inginerie, companii de geniu etc.¹⁰. După războiul ruso-turc din anii 1828-1829, în Basarabia a fost dislocată divizia a 15 de infanterie¹¹. A. Zaščuk scria, la 1862, că în Basarabia se afla permanent o divizie, considerând că puteau fi încartiruite mai mult de o divizie de infanterie, mai mult de o divizie de cavalerie și până la două brigăzi de artilerie¹². În anul 1861, în Basarabia se afla divizia a 15-a, care număra 13947 militari¹³. În luna iunie 1864, în Basarabia erau încartiruiți 41105 militari, iar la 1 ianuarie 1866 - 11398 militari¹⁴.

Posibilitățile regiunii de a încartirui și aproviziona cu alimente armata rusă în cazul unui conflict militar în Balcani erau evaluate însă cu mult mai înalt. Astfel, Daragan consemna, în anii '40 ai secolului trecut, că Basarabia ar fi putut întreține cu posibilitățile sale, timp de un an, o armată de 120 mii de oameni¹⁵, iar, după calculele lui A. Zaščuk, ținutul ar fi putut aproviziona, în condițiile unui ar. cu roadă medie, o armată de 300 mii de oameni timp de un an întreg¹⁶.

Determinată, în principal, de aceste două deziderate¹⁷ - crearea unei stări de prosperitate în ținut, cu scopul de a atrage atenția popoarelor megieșe și a unei baze de aprovizionare a armatelor ruse cu produse alimentare, furaje și locuri de încartiruire -, politica agrară a guvernului rus, care era nevoit să țină cont atât de specificul național al ținutului, de tradițiile și obiceiurile locale, de drepturile și privilegiile tuturor stărilor sociale etc., cât și de starea economică precară a regiunii, ca urmare a ocupației militare ruse între anii 1806-1812¹⁸, se caracterizează, în linii mari, prin precauțiune, mai ales, imediat după anexare.

În primele decenii după anexare, politica agrară a țarismului se înscria în cadrul unei politici mai largi de organizare administrativă a Basarabiei. Immediat după semnarea Tratatului de pace de la București, Cičagov îl însărcinează pe contele Ioannis Capo-d'Istrias să alcătuiască *Regulamentul privind instituirea administrației provizorii în Basarabia*. Deja la 2 august 1812, Cičagov prezenta proiectul *Regulamentului* spre examinare lui Alexandru I, insistând să i se acorde Basarabiei un statut special, pe motiv că egalarea ei cu celelalte gubernii rusești ar putea să se răsfrângă negativ asupra intereselor populației. Împăratul cade de acord cu aceste observații¹⁹ și prima lege organică a Basarabiei intră, în luna martie 1813, în vigoare²⁰.

Prin stipulațiile Regulamentului, ținutul își păstra statu-quo-ul din punctul de vedere al organizării administrative, economice, sociale etc., administrația lui fiind încredințată unui guvernator civil, care se supunea doar comandantului suprem al armatei de la Dunăre. Toți locuitorii ținutului, precum și cei care se stabileau cu traiul aici, erau scutiți pe un termen de trei ani de orice impozit pe cap de locuitor (*podușnaja podat'*) și de impozitul funciar către stat²¹, de asemenea, și de serviciul militar (*rekrutskaja povinnost'*), decizia respectivă fiind confirmată și prin edictul imperial, eliberat pe numele suplinatorului postului de guvernator civil al Basarabiei, general-maiorului Hartingh, în ziua de 21 august 1813, cu ocazia anunțării recrutării în armată pe teritoriul imperiului²², reconfirmată și în anii următori²³.

La 31 mai 1813, guvernatorul civil al Basarabiei este supus administrației centrale din Sankt-Petersburg, menționându-se, totodată, că în modul de administrare a regiunii să nu se facă nici o schimbare până la emiterea unui nou decret imperial²⁴.

Eliberarea lui Scarlat Sturdza, primul și ultimul guvernator de origine română, la 17 iunie 1813, din postul de guvernator civil al Basarabiei²⁵ și numirea în acest post a general-maiorului Hartingh, care deținea și funcția de guvernator militar al regiunii, a marcat începutul activității de integrare a ținutului în structurile administrative ale Imperiului Rus²⁶. Administratorul cancelariei guvernatorului, Somov, a fost însărcinat cu alcătuirea unui nou regulament cu privire la administrația Basarabiei, după modelul administrării guberniilor de centru ale Rusiei, admițându-se și unele excepții minore în ceea ce privește o administrație deosebită²⁷. În același timp, comitetul de miniștri din Sankt-Petersburg a cerut bunăvoința împăratului cu privire la formarea unui comitet special pentru alcătuirea unui regulament despre administrarea oblastiei Basarabia²⁸.

Opoziția activă a boierilor moldoveni în frunte cu mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni²⁹, susținerea cauzei moldovenilor de către unii funcționari din structurile administrative centrale ale Imperiului Rus - Pavel Svin'in³⁰, contele Capo-d'Istrias și Alexandru Sturdza³¹, fiul lui Scarlat Sturdza³² -, precum și plângerile locuitorilor Basarabiei asupra abuzurilor și venalităților noii administrații³³, au determinat curtea de la Sankt-Petersburg să recunoască eșecul guvernării de până acum³⁴ și să reorganizeze administrația regiunii. General-maiorul Hartingh este eliberat din funcția de guvernator civil și militar al Basarabiei, administrația ținutului fiind încredințată guvernatorului militar al guberniei Podolia, general-locotenentului Bahmet'ev, care, prin decretul semnat de împăratul Alexandru I la Țarskoe Selo, la 21 mai 1816, este numit în funcția, atunci instituită, de rezident imperial plenipotențiar al Basarabiei³⁵. Acesta va scrie mai târziu, în anul 1822, că a găsit administrația Basarabiei într-o stare care "nu corespundea grijei purtate de Suveranul Împărat față de noii supuși ai Majestății Sale. Această guvernare, folosind pretextul respectării obiceiurilor moldovenești, s-a bazat, în cea mai mare parte, pe propriile avantaje ale cărmuitorilor, dezorganizarea și asuprirea locuitorilor luând asemenea proporții, încât poporul a fost nevoit să caute adăpost în alte țări"³⁶.

Însărcinat cu alcătuirea unui nou regulament, prin care regiunii Basarabia trebuia să i se stabilească o organizare deosebită "în conformitate cu legile, moravurile și obiceiurile ei locale (*korennyimi eja zakonami, i eja nravom, i obyčijami*), suficiente pentru garantarea drepturilor și privilegiilor, care aparțin fiecărei pături a populației: și, în sfârșit, capabil să descopere treptat acele izvoare abundente, pe care natura le-a dăruit din plin acestui pământ"³⁷, rezidentul imperial plenipotențiar al Basarabiei urma să se adreseze direct împăratului, nefiind subordonat miniștrilor, cu excepția ministrului de interne, cu care era obligat să poarte corespondența în legătură cu colonizarea sârbilor, bulgarilor și coloniștilor din ducatul Varșoviei³⁸. Prerogativele guvernatorului civil al Basarabiei, care fusese subordonat deja rezidentului imperial plenipotențiar al Basarabiei, sunt diminuate³⁹, în acest post fiind numit, la 30 decembrie 1817, Constantin Katakazi⁴⁰.

În anul 1817, proiectul regulamentului cu privire la administrarea Basarabiei este prezentat spre examinare guvernului, fiind aprobat cu unele mici corecturi și adăugări. La 29

aprilie 1818, când împăratul Alexandru I se afla în Chișinău, este publicat *Așezământul obrazovaniei oblasiei Basarabiei*⁴¹, însoțit de un rescript adresat general-locotenentului Bahmetev, în care se menționa că "Oblastia Bassarabiei încă păzește a sa închegare de norod, pentru aceea își primește și osăbit chip de ocârmuire", care se bazează pe regulile alcătuite de împărat, fiind confirmat și de consiliul de stat. Cu toate acestea, "un așezământ atâta de însemnat după mărime lucrului ce cuprinde el în sine trebuie ca mai întâiu să-l întărească vremea și cercarea", din care cauză *Așezământul* nu este confirmat definitiv de către împărat⁴².

Prin stipulațiile *Așezământului obrazovaniei oblasiei Basarabiei*, din anul 1818, regiunea primea o administrație nouă, care păstra cele mai multe din elementele administrative ale Principatului Moldova⁴³. Sunt păstrate intacte drepturile și privilegiile tuturor păturilor și categoriilor sociale, regimul proprietății funciare, raporturile dintre proprietari și țărani, întrebuițarea limbii moldovenești în administrație și judecătoria etc.⁴⁴. În anul 1822, Bahmet'ev avea să scrie că și-a început activitatea în Basarabia cu introducerea ordinii în administrația acesteia, "organizând totul conform legilor și obiceiurilor pământului cu adaptarea lor la situația ei actuală"⁴⁵.

Începând cu anii '20 ai secolului al XIX-lea, guvernul țarist întreprinde măsuri din ce în ce mai energice de a încadra Basarabia tot mai mult în structurile administrative, economice, sociale etc. ale imperiului. Inițiatorul și promotorul acestei politici era contele Voronkov, general-governatorul Novorusiei, care, la 7 mai 1823, a preluat și funcția de rezident imperial plenipotențiar al Basarabiei⁴⁶. Fiind convins că izvorul tuturor nenorocirilor Basarabiei este autoadministrarea regiunii și drepturile prea largi pe care le aveau boierii moldoveni în guvernarea ei⁴⁷, contele Voronkov inițiază o serie de măsuri în vederea limitării autonomiei administrative a ținutului. Astfel, din inițiativa lui, în anul 1824, se decide ca ispravnicii ținuturilor și asesorii, care până atunci erau aleși din partea dvorenimii, să fie numiți din partea coroanei⁴⁸. Un an mai târziu, dreptul de a examina dosarele civile de apel este transferat de la judecătoria civilă a regiunii Basarabia Departamentului 2 al Senatului, cu precizarea că ele vor fi examinate după legile și obiceiurile Basarabiei⁴⁹, iar cele referitoare la concesiuni și arendă - Departamentului 1 al Senatului⁵⁰.

În același sens, contele Voronkov, preluând propunerile lui Hartingh despre introducerea în Basarabia a sistemului administrativ rusesc cu păstrarea numai a unor deosebiri minore, ce se datorau condițiilor locale, a alcătuit un nou proiect cu privire la administrarea ținutului⁵¹, care, deja la începutul anului 1825, a fost prezentat instanțelor superioare spre confirmare. În martie 1826, din ordinul împăratului noul proiect a fost înaintat spre examinare consiliului de stat⁵². Doi ani mai târziu, la 29 februarie 1828, împăratul Nicolai I semnează decretul despre intrarea în vigoare a *Așezământului pentru ocârmuirea oblasiei Bessarabiei*, în care se menționa că el a fost alcătuit la propunerea administrației locale, conform prevederilor rescriptului despre promulgarea *Așezământului* din anul 1818⁵³.

Potrivit *Așezământului* din anul 1828, autonomia administrativă a Basarabiei este abolită, în ținut fiind introduse instituțiile guberniale rusești, care erau subordonate ministerelor din Sankt-Petersburg, și sistemul fiscal general. Administrația regiunii este încredințată general-governatorului civil al Novorusiei și Basarabiei, administrarea propriuzisă fiind dată pe seama guvernatorului civil sau politicesc⁵⁴, care, din anul 1836, se va numi "guvernator militar al Basarabiei, administrator civil și al districtului orașenesc Ismail"⁵⁵. Puținele excepții care s-au făcut se refereau la păstrarea în continuare a tuturor "dreptăților și pronomiilor" de care s-au bucurat până acum stările sociale⁵⁶. O dată cu anularea autonomiei Basarabiei, prin introducerea *Așezământului pentru ocârmuirea oblasiei Bessarabiei*, în anul 1828, era eliminată din administrație și școli limba română⁵⁷.

Înfăptuind organizarea administrativă a Basarabiei, guvernul de la Sankt-Petersburg întreprinde măsuri energice pentru a se informa asupra stării reale a lucrurilor din regiunea nou-cucerită, despre situația ei economică, socială, legislativă, administrativă, drepturile,

privilegiile și obligațiile populației, componența etnică a acesteia, posibilitățile regiunii din punctul de vedere militar etc.

Astfel, Čičagov îi scria lui Scarlat Sturdza, însărcinat cu organizarea noului administrații în ținut, că:

"3. Adevărata fericire a poporului nu poate fi asigurată într-un scurt timp. Mai întâi se impune examinarea cu minuțiozitate a stării acestui popor, o pătrundere în interiorul lui, pentru a se vedea ce are în el imoral, după care va fi elaborat un plan corespunzător, spre a-l aduce, treptat, la un posibil grad de perfecțiune.

4. Din acest punct de vedere căutați, în primul rând, să determinați datele statistice, și anume: 1) Starea reală a populației; 2) Numărul proprietăților funciare; 3) Suprafețele de pământ care pot trece în stăpânirea statului"⁵⁸.

Lucrarea lui P. Kunickij *Scurtă descriere statistică a regiunii Transnistriene, alipită la Rusia după tratatul de pace, încheiat cu Poarta Otomană la București, în anul 1812*⁵⁹, editată la Sankt-Petersburg, în anul 1813, nu a corespuns cerințelor guvernului rus, care cerea funcționarilor să-i furnizeze informații ample și exacte despre Basarabia. Astfel, trimisul prințului Kurakin, Šabel'skij, însărcinat cu combaterea ciumei, care băntuia în Basarabia, cerea, la 3 martie 1814, ispravnicilor să-l informeze despre denumirea localităților și distanța până la Chișinău, numărul locuitorilor, apartenența socială și ocupațiile lor, apartenența administrativă a localităților, cărui proprietar aparține localitatea etc.⁶⁰. Aceste informații veneau să completeze memoriul cu privire modul de administrare a regiunii Basarabia, alcătuit de funcționarul Ministerului de Externe, șeful vămilor de control (kontrol'nye tamožni), consilierul de stat titular Bajkov, delegat în Basarabia pentru a organiza serviciul vamal⁶¹, și adresat, la sfârșitul anului 1813, de asemenea, prințului Kurakin⁶².

Doi ani mai târziu, funcționarul Ministerului de Externe, Pavel Svin'in, delegat în Basarabia cu misiunea de a se documenta în legătură cu starea regiunii⁶³, alcătuieste un raport voluminos⁶⁴, editat ulterior sub forma unei lucrări, în care este descris detaliat ținutul nou-anexat⁶⁵. Viceguvernatorul Basarabiei între 29 decembrie 1825 și 21 iunie 1826⁶⁶, F.F. Vigel', întocmește, în anul 1823, din însărcinarea general-gubernatorului Novorusiei și rezidentului imperial al Basarabiei (General-Gubernator Novorussii i Namestnik Bessarabskoj oblasti), contelui Voronkov⁶⁷, un memoriu despre situația Basarabiei⁶⁸.

Procesul de documentare este continuat de economiștii J. Saburov⁶⁹ și A.A. Skal'kovskij⁷⁰, militarii A. Kornilovič⁷¹, Rozelion-Soal'skij⁷², Daragan⁷³ și A. Zaščuk⁷⁴.

Cu toate acestea, acțiunile administrației ruse nu au fost întotdeauna bine calculate, situația dezastruoasă a ținutului, rezultată în urma ocupației ruse a Principatelor Române între anii 1806-1812, agravându-se și mai mult. Confruntat cu mari greutăți, atât pe plan intern, cât și extern, în legătură cu războiul împotriva lui Napoleon și vindecarea rănilor pricinuite de acest război, guvernul țarist a lăsat procesul de organizare administrativă și administrarea propriu-zisă a Basarabiei pe seama unor funcționari locali⁷⁵ militari și civili, ruși sau moldoveni, care s-au manifestat, deseori, prin incompetență, abuzuri, șovinism velicorus etc.⁷⁶. Prințul Kurakin raporta, la 30 noiembrie 1813, ministrului poliției că "numai din cauza lipsei unui conducător cu experiență s-au strecurat în modul actual de administrare a Basarabiei multe fraude atât în detrimentul statului, cât și în defavoarea locuitorilor"⁷⁷.

Deși, după cum s-a subliniat deja, locuitorii Basarabiei au fost scutiți pentru trei ani de prestarea birului către stat, ei n-au beneficiat de această favoare din cauza abuzurilor administrației. Astfel, consilierul de stat titular Bajkov, menționa în memoriul său, alcătuit la sfârșitul anului 1813, că toate impozitele, care au existat în trecut, există și acum, iar în visteria statului sunt vărsate numai cele provenite din concesionarea veniturilor statului⁷⁸. La 6 decembrie 1815, Pavel Svin'in raporta general-feldmareșalului, prințului Saltykov, că Suveranul Împărat atotbinevoitor a eliberat locuitorii Basarabiei de prestarea birului către stat pe un termen de trei ani, dar, din cauza ordinelor administrației locale, ei n-au beneficiat de

această favoare, menționând că introducerea birului în condițiile actuale ar aduce statului în locul avantajelor pierderi mai mari⁷⁹.

Imediat după anexarea Basarabiei, voind să sporească rezervele de alimente și provizii pentru armată, Sankt-Petersburgul emite o serie de acte restrictive, prin care se interzicea exportul de cereale și vite în Moldova și în imperiile Habsburgic și Otoman - piețele tradiționale de desfacere a produselor agricole basarabene⁸⁰. Aceste măsuri au contribuit la micșorarea producției de cereale și la scăderea numărului de vite, care au fost, în mare parte, tăiate pentru a acoperi cheltuielile legate de creșterea lor⁸¹.

La trei ani și jumătate după anexarea Basarabiei, P. Svinin constata că locuitorii Basarabiei "au pierdut dreptul de a pescui, de a vinde vite peste hotare, precum și multe alte câștiguri, de care au beneficiat mai înainte. Ei sunt împovărați încă și din cauza concesiunii, fiecare bărbat plătește arendatorului anual câte un cervoneț* și desetina de pe propria gospodărie; dar aceasta nu este atât de împovăraător pentru locuitori în comparație cu obligațiile publice** care, din cauza slabei populări a ținutului, sunt extrem de grele". Printre altele, locuitorii Basarabiei trebuiau să construiască încăperi pentru poște, drumuri, să întrețină cordoane, cea mai nesuferită prestație fiind încartiruirea soldaților, "obligație nesuferită chiar și pentru moralitatea locuitorilor din cauza obiceiurilor lor asiatice". În continuare P.Svinin menționează că, "ducând aceste greutateți, precum și multe altele, ei (locuitorii Basarabiei - V.M.) nu numai că nu au simțit o ușurare a soartei lor fiind sub sceptrul Rusiei, dar îi văd pe compatrioții lor de partea cealaltă (a Prutului - V.M.), care se folosesc de avantaje apreciabile, și fug neîntrerupt peste Prut și Dunăre"⁸².

Un exemplu concludent care confirmă exploatarea extremă a țăranilor basarabeni de către noua administrație reprezintă răspunsul ispravnicului ținutului Greceni, din 17 ianuarie 1817, la întrebările lui P.Svinin, în special, la cea care se referă la prestațiile locuitorilor. Așadar, locuitorii ținutului amintit, care, la momentul dat, nu aveau nici o obligație bănească către stat, urmau să presteze goștina de pe oi, desiatina de pe albi și porci, vâdrăritul de pe vin și arabagia de pe căruțele care au transportat mărfuri comerciale. Suplimentar, ei trebuiau să plătească 3960 de lei pentru întreținerea celor 11 surugii din serviciul poștelor. Mult mai grele erau obligațiile publice: cei 2226 de locuitori ai ținutului, capabili să presteze aceste obligații, trebuiau să pună la dispoziție săptămânal 396 de oameni călări (18 % din numărul lor total) pentru paza cordonului de pe Prut. Anual erau necesari în acest scop 20592 de oameni, ceea ce însemna că fiecare bărbat o dată la 5-6 săptămâni își părăsea familia, pentru a ține paza hotarului pe Prut, de unde nu aveau voie să plece. În restul timpului erau impuși să asigure cu cai, căruțe și furaj cele trei poște ținutale, să pregătească 14 stoguri de fân pentru poștele statului, să găzduiască militari, ruși, fiind obligați să-i hrănească și să le ofere încăperi încălzite, prestație pe care locuitorii au îndeplinit-o permanent din momentul intrării trupelor rusești în principate, să construiască și să întrețină cordoanele căzăcești și pe cele păzite de ei înșiși. Iar în anul 1815 au construit poșta dintre satele Tabac și Cogmaz și două poduri peste Ialpuș, pe drumul dintre Chișinău și Ismail, precum și alte poduri în interiorul ținutului. În același an, ei au pus la dispoziția administrației locale, de asemenea, 4637 de lucrători, 3986 de care cu boi și 80 de căruțe cu cai pentru transportarea lemnului, necesar la construirea caselor coloniștilor, poștelor, podurilor, depozitului de alimente din Frumoasa (Cahul) și a cordoanelor, a fântânii, pregătit pentru poște și cordoane, a proviziilor alimentare pentru militari, a militarilor bolnavi, a papurei pentru încălzirea încăperilor pentru militari, a greutateților unităților militare în trecere, a furajelor pentru pichetele căzăcești și pentru alte necesități⁸³.

* Monedă de aur de 5 sau 10 ruble.

** Așa - numitele "zemskie povinosti", care erau traduse în secolul al XIX-lea prin "havalilele pământestești".

Situația de haos era agravată și de fuga peste Prut a țăranilor⁸⁴, speriați de noua administrație, în care nu aveau încredere, și de pericolul introducerii șerbiei în Basarabia⁸⁵. L. Kasso susține că fuga țăranilor peste Prut a fost provocată de starea alarmantă din ținut ca urmare a ocupației militare ruse, de situația economică jalnică a țăranilor, din cauza impozitelor peste măsură de grele și de faptul că, probabil, populația ținutului pierduse încrederea în posibilitatea administrației ruse de a le ușura suferințele⁸⁶. Asigurările consolatoare, ale funcționarilor ruși nu au avut efectul scontat⁸⁷, astfel încât a trebuit să intervină însuși Alexandru I, recurgând la serviciile mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care, ajutat de unele măsuri ale administrației⁸⁸, a reușit să oprească exodul țăranilor peste Prut⁸⁹.

Deși, în anul 1815, guvernul rus a permis exportul de cereale⁹⁰ și a promis că va admite și exportul de vite⁹¹, a fost prelungit termenul de scutire de bir a locuitorilor Basarabiei până în anul 1817⁹², stopată fuga țăranilor peste Prut și s-au întreprins acțiuni energice pentru a înlătura abuzurile și neajunsurile administrării rusești, situația dezastruoasă a Basarabiei nu s-a ameliorat. Mihajlovskij-Danilevskij scria, în 1829: "Eu am fost în Basarabia 11 ani în urmă, dar de atunci nu am văzut nici un progres"⁹³. În același an, Storozhenko afirma, la rândul său: "Nu se vede ca bunăstarea locuitorilor să progreseze: dimpotrivă, când în 1806 oștirile noastre au ocupat Basarabia, ea era cu mult mai prosperă"⁹⁴.

Aceasta se explică și prin situația economică generală a Imperiului Rus în prima jumătate a secolului al XIX-lea, care continua să fie un stat agrar⁹⁵, în agricultura căruia dominau relațiile de șergie⁹⁶, sistemul trienal, tehnica primitivă și productivitatea scăzută⁹⁷. Situația economică a Rusiei era agravată și de starea deplorabilă a sistemului financiar al statului. Astfel, suma datoriilor interne și externe ale statului se ridicase, în momentul urcării pe tron a împăratului Alexandru I, la 408 milioane ruble, care era echivalentă cu veniturile statului pentru patru ani⁹⁸. Din cauza războaielor duse împotriva lui Napoleon și a turcilor, încercările lui Speranskij de a organiza finanțele statului nu reușesc⁹⁹, această stare de lucruri fiind moștenită de Nicolai I¹⁰⁰. Orânduirea de stat a Rusiei purta, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, un caracter militar-birocratic¹⁰¹, întreaga activitate a statului fiind subordonată intereselor militare. Funcționarii de stat erau recrutați, de cele mai multe ori, din rândurile militarilor¹⁰², armata fiind, de fapt, pepeniera cadrelor de funcționari¹⁰³. În timpul lui Nicolai I, aparatul administrativ se mărește și își întărește pozițiile, devenind un factor de decizie important¹⁰⁴.

Abia din anii '30 ai secolului al XIX-lea, în Basarabia începe să crească nivelul producției agricole, o creștere substanțială înregistrând producția de cereale, ca urmare a extinderii suprafețelor arabile, precum și numărul de vite, situația economică a ținutului treptat redresându-se. Totuși guvernul rus nu a reușit să creeze în Basarabia o stare de prosperitate, care ar fi atras atenția popoarelor vecine. Guvernatorul Basarabiei, general-maiorul Ilinskij, raporta, la 30 mai 1855, general-guvernatorului Novorusiei și Basarabiei, contelui Stroganov, că "deși oblastia Basarabia datorită condițiilor climatice și apropierii de porturile Odessa, Ismail și Reni, are toate cele necesare pentru dezvoltarea agriculturii, ea nu a atins în acest sens acea stare de prosperitate, pe care ar trebui s-o aibă, existentă deja în multe din guberniile de centru, ce nu beneficiază de asemenea condiții locale de care dispune Basarabia", menționând că subdezvoltarea agriculturii basarabene este, în principal, un rezultat al lipsei capitalului financiar¹⁰⁵.

În repetate rânduri s-a încercat a înlocui legile și obiceiurile locale prin legile rusești¹⁰⁶, în timpul reformei agrare de la sfârșitul anilor '60 - prima jumătate a anilor '70, care a fost urmată de altele: administrativă, judecătorească, fiscală, militară, a sistemului de învățământ etc., înfăptuite în Imperiul Rus între anii 1863 și 1874, care s-au extins și asupra Basarabiei¹⁰⁷.

În problema reglementării relațiilor dintre moșieri și țărani guvernul rus a promovat, de asemenea, o politică foarte atentă. După intrarea în vigoare a *Așezământului obrazovaniei oblastiei Basarabiei*, în anul 1818, Consiliul Suprem al Basarabiei (Verhovnyj Sovet

Bessarabskoj oblasti). În baza materialelor despre situația țăranilor, culese la insistența Ministerului de Interne, a alcătuit un proiect al statutului despre țăranii¹⁰⁸, cunoscut sub denumirea de *Alcătuire ponturilor pentru îndatoririle, supt care sânt supuși, către stăpânii moșiilor, țăranii sau lucrătorii de pământu, din oblaste Bassarabiei, și dreptățile ci au ei spre ali să da de către stăpâni loc de hrană pentru dânșii și pentru vitile lor, după cuprindere jurnalului ci au închiet Înaltul Sfat a aceștii oblasti, la anul 1819 mai 16 zile, pi temeii așzământurilor Moldaviei*¹⁰⁹.

Un statut similar este elaborat, mai întâi de generalul Inzov, când a suplinat postul de rezident imperial plenipotențiar¹¹⁰, apoi, la ordinul general-governatorului Novorusiei și rezidentului imperial al Basarabiei, contele Voronkov, de către vice-governatorul Basarabiei, F.F. Vigel¹¹¹.

La 15 mai 1826, Comitetul de Miniștri ordonă să fie creată o Comisie pentru examinarea proiectului *Regulamentului despre obligațiile reciproce dintre moșierii basarabeni și sătenii liberi care trăiesc pe pământul lor*¹¹², dar *Regulamentul despre țăranii sau agricultorii liberi din oblastia Basarabia*, este publicat abia la 24 ianuarie 1834 se preconiza să fie pus în aplicare peste doi ani, în aprilie 1836¹¹³. Prin documentul respectiv, guvernul rus urmărea reglementarea relațiilor agrare dintre proprietarii de pământ și țăranii, care locuiau pe moșiile lor, obligându-i pe ultimii să încheie acorduri scrise.

Refuzul categoric al țăranilor de a încheia acorduri scrise cu proprietarii funciari¹¹⁴ a determinat guvernul rus să emită, la 27 martie 1846, așa-numitul *Contact normal*, care urma să fie pus în aplicare în cazul în care între moșieri și țăranii nu erau încheiate acorduri scrise benevole¹¹⁵. În 1844 sunt reglementate relațiile, inclusiv cele de ordin agrar, dintre proprietarii orașelor și târgurilor și locuitorii acestora¹¹⁶.

De menționat că în problema reglementării raporturilor agrare dintre proprietarii funciari și țăranii, guvernul rus a ținut întodeauna cont de situația acestor raporturi în Principatele Române, îndeosebi, în Moldova. Astfel, până în anul 1819, relațiile dintre moșieri și țăranii au fost reglementate conform prevederilor din *Hrisovul lui Alexandru Moruz și anaforaoa divanului pentru pontul boierescului 1805, Ianuar 3*¹¹⁷, care era valabil și în Moldova de pe malul drept al Prutului. Reglementările din anul 1819 intră în vigoare la un an după *Legiuirea lui Caragea*, din 1818, prin care erau puse în ordine relațiile agrare în Muntenia¹¹⁸, iar *Regulamentul despre obligațiile reciproce dintre moșierii Basarabeni și sătenii liberi care trăiesc pe pământul lor* în 1836, la numai câțiva ani după introducerea *Regulamentelor Organice* în Principatele Române¹¹⁹. Legea despre împrumutarea țăranilor basarabeni a fost adoptată în anul 1868¹²⁰, la numai patru ani după realizarea unei reforme similare în România¹²¹. Este evident faptul că guvernul rus urmărea cu insistență, ca situația lor, amintindu-și, probabil, de exodul țăranilor basarabeni peste Prut, în primii ani după anexare, să nu devină mai rea decât cea a țăranilor de pe malul drept al Prutului. Astfel, general-governatorul Novorusiei și Basarabiei, generalul de artilerie Alexandr Gr. Stroganov, sugera, în anul 1861, împăratului că "dacă noul nostru regulament despre țăranii va conține libertăți mai mari decât cel de peste hotare, atunci vom reuși să atragem de partea noastră inimile țăranilor basarabeni și vom fi în stare să paralizăm cu succes influența firească a guvernului Moldovei asupra locuitorilor Basarabiei". Împăratul a căzut de acord cu această propunere¹²².

Anexând o provincie străină, guvernul rus a căutat cu insistență, pornind de la faptul că "restructurarea socială presupune [...] și o acțiune deliberată a ocârmuirii, perseverent urmărită"¹²³, să schimbe structurile sociale, pentru a crea un sprijin social al țarismului în ținut. În acest scop, administrația rusă a recurs la diferite metode: de la modificarea componenței etnice a unor grupuri sociale și adaptarea unor structuri la structurile sociale existente în Imperiul Rus, până la fermarea unor categorii sociale noi.

Procesului de rusificare au fost supuși, îndeosebi, clerul și nobilimea. La Seminarul Teologic din Chișinău, obiectele se studiau în limba rusă, în parohiile basarabene erau numiți preoți ruși și ucraineni²⁴.

Prin Așezământul obrazovaniei oblastei Basasarabiei, din anul 1818, și Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Bassarabiei, din anul 1828, boierilor moldoveni, în afară de garantarea vechilor "privilegii a Moldaviei", li se acorda și drepturile dvorenimii ruse¹²⁵. În rândurile nobilimii au fost încorporați și boiernașii, care, prin prevederile aceluiași acte, primeau drepturile dvorenilor personali¹²⁶, această situație fiind legiferată abia în anul 1847¹²⁷.

În același timp, guvernul țarist atrage în Basarabia funcționari și militari ruși în retragere, cărora li se stabileau diferite funcții administrative, aceștia având perspectiva de a obține titlul de nobil. Mulți demnitari și militari ruși au fost împroprietăriți. Astfel, numai în primele două decenii de după anexarea Basarabiei, guvernul rus a donat funcționarilor și militarilor ruși, de asemenea celor mai zeloși susținători ai noului regim dintre boierii moldoveni¹²⁸, în ținuturile Akkerman, Bender și Ismail, 300000 desetine de pământ¹²⁹.

Deși, inițial, mazililor și ruptașilor li se păstrează intacte toate privilegiile și obligațiile¹³⁰, în anul 1847 ei sunt egalați în drepturi cu odnodvortșii¹³¹, mai târziu fiind trecuți în categoria țăranilor așezați pe domeniile statului¹³².

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, politica de colonizare a Imperiului Rus se extinde și asupra Basarabiei, aici găsindu-și refugiu fugarii și țăranii ruși și ucraineni emigranți germani și elvețieni, care au obținut pământuri în partea de sud ale Basarabiei, astfel, constituindu-se noi categorii de agricultori - țăranii de pe domeniile statului¹³³, cazacii novorusieni¹³⁴, coloniștii transdanubieni¹³⁵, germani¹³⁶ și evrei, ultimii întemeiind colonii agricole și în nordul Basarabiei¹³⁷. Acțiunea de colonizare a stepelor din nordul Mării Negre a fost foarte minuțios chibzuită și organizată. Totodată, au fost lichidate grupurile fiscale intermediare - scutelnicii, breslașii și slugile¹³⁸.

Introducerea reformei agrare în anii '60 - începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea a înlăturat deosebiri juridice și social-economice dintre grupurile de agricultori din Basarabia, care au apărut datorită situației privilegiate a țăranilor de pe domeniile statului și a coloniștilor germani și transdanubieni, comparativ cu cea a țăranilor și răzeșilor.

Perioada cuprinsă între anul anexării Basarabiei și reformele din anii '60 - '70 ai secolului trecut reprezintă, de fapt, o perioadă de integrare a Basarabiei în structurile Imperiului Rus, de trecere de la o autonomie largă la statutul de simplă gubernie în cadrul Rusiei țariste. Politica țarismului în perioada respectivă a fost determinată, în linii mari, de obiectivele sale strategice în Balcani și de necesitățile militare ale statului, pe timp de pace, și, mai ales, pe timp de război. În același timp, guvernul rus era nevoit să țină cont și de specificul național al ținutului, de situația economică și socială a locuitorilor lui, pentru a nu trezi nemulțumirea băștinașilor. După înlăturarea reformelor, Basarabia a devenit o simplă gubernie rusească.

NOTE

¹ Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care este și începutul epocii moderne în istoria românilor [Cf.: L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea - început al epocii moderne în istoria României*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D.Xenopol»”, IX, 1972, p. 431-444; V. Cristian, V. Russu, *Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (serie nouă), secțiunea III, a. Istorie, t. XVIII, 1972, fasc. 2, p. 207-214; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 10-11.], în Moldova are loc restabilirea și creșterea, deși lentă, a producției în diferite ramuri ale gospodăriei agricole (Cf.: Demir Dragnev, *Social'no-ekonomičeskoe i vnutripolitičeskoe rāzvitie Moldovy v period turečko - fanariotskogo režima (XVIII - XIX vv.)*. Dissertacija v vide naučnogō doklada na soiskanie učenoj stepeni doktora istoričeskijh nauk, Chișinău, 1992, p. 34), care, "axată pe două ramuri principale de producție - agricultura și creșterea vitelor -, trece [...], datorită dezvoltării forțelor de producție, din stadiul gospodăriei naturale cu un pas mai mult în sfera relațiilor marfă-bani" (Cf.: V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 51.), ceea ce a permis ca "economia principatului să vină în contact cu piețele

capitaliste în formare, mondială și europeană" [Cf.: *Istoriya narodnogo hozjeystva Moldavskoj SSR (s drevnejših vremen do 1812 g.)*, Chișinău, 1976, p. 326]. Gh. Platon, în *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 9, menționează că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea capătă contur și se definesc "toate impulsurile, sunt precizate toate direcțiile care vor sta la temelia construirii României moderne. Se produce o modificare radicală în structura relațiilor agrare; agricultura pășește, cu fermitate, pe calea modernizării. Progrese notabile survin în domeniul meșteșugurilor și în producția manufacturieră. În domeniul demografic și în agricultură, în producția meșteșugărească și în cea manufacturieră au loc transformări de esență care - păstrând limitele și proporțiile [...] - se înscriu în ciclul european de dezvoltare: ia amploare comerțul, se dezvolță căile de comunicație, se consolidează legăturile între teritoriile românești. Pe plan spiritual, în ideologie, procesul de transformare este mai radical, are aspectul unei veritabile revoluții; se cristalizează conștiința națională, atribut și componentă esențială a națiunii române, deveniă o realitate istorică, ce își afirmă forța și personalitatea".

² I.A. Ankupov și V.I. Zukov, în articolul *Reformy v upravlenii Bessarabiei s 1812 po 1828 gg.*, p. 145, menționează că între periferiile Imperiului Rus Basarabia ocupa un loc deosebit, fiind un cap de pod important pentru coteropirile ulterioare și întărirea influenței Rusiei în Balcani.

³ Zapiski Bessarabskogo oblastnogo statističeskogo Komiteta (ZBOSK), tom III, Chișinău, 1868, p. 110-112; L.A. Kasso, *Rossija na Dunae i obrazovanie Besvarabskoj oblasti*, Moscova, 1913, p. 197; Dimitrie A. Sturdza, *Europa, Rusia și România. Studiu etnic și politic*, ediția a doua, București, 1914, p. 27-28. Am citat însă după: *Instrucțiunile date de P.V. Čičagov lui Scarlat Sturdza*, în volumul: Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940)*, Chișinău, editura "Cartier", 1998, p. 66-67.

⁴ L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 216.

⁵ Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Učennoj Arhivnoj Kommissii (TBGUAK), tom II, pod redakciej I.P. Halippy, Chișinău, 1902, p. 34.

⁶ "Bessarabija takoj kusok zemli blagosotojanie kotoroj možet élektrizovat' vse otdaljonnyja zapadnye časti i v svoje vremja proizvest' ščastlivyj vzryv, - [...], - togda vse pojdet horošo i udačno". Cf.: Central'nyj Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov, fond 16, inventar 1, dosar 590, fila 51 recto - 52 recto, Scrisoarea lui Ivan Inzov, din 18 martie 1819, adresată contelui Ivan Antonovič.

⁷ Funcționarii ruși, delegați cu diferite ocazii în Basarabia, la fel ca și militarii ruși, erau obligați să culeagă informații statistice și de alt ordin despre starea reală a ținutului cu estimarea posibilităților de încartuire și asigurare cu provizii și furaje a armatei ruse pe timp de pace și pe timp de război. P. Svin'in în lucrarea *Opisanie Bessarabskoj oblasti, sostavleno Vedcmstva gosudarstvennoj Kollegii inostrannyh del nadvornym sovetnikom Pavlom Svin'inym, 1816, 1-go Ijunja*, în „Zapiski Odesskogo občestva Istorii i Drevnostej”, p. 245-247, analizează și starea militară a ținutului. Dintre lucrările militarilor ruși amintim *Statističeskoe opisanie Bessarabii, sobstvenno tak nazываемoj, ili Budjaka, s prilozheniem general'nogo plana sego kraja, sostavlennoe pri graždanskoj s'jomke Bessarabii proizvodivšej po Vysočajšemi povelennij razmeževanie zemel' onoj na učastki s 1822 po 1828-j god*, izdanie Akkermanskogo zemstva, Akkerman, 1899, și pe cele alcătuite de Rozel'ion-Sošal'skij (*Voenna-statističeskoe opisanie Bessarabskoj proizvodivšejsja s 1821 po 1828 god*, izdanie Akkermanskogo zemstva, Akkerman, 1899; (*Voenna-statističeskoe opisanie Bessarabskoj oblasti, sostavlennoe pri s'jomke sej strany proizvodivšejsja s 1821 po 1828 god*, General'nogo Štaba Štaps-Kapitanom Rozel'ion-Sošal'skim, 1828, RGVIA, fond VUA, dosar 18589, čast' I, fila 1 recto-265 recto; čast' II, fila 1 recto-126 verso), Daragan (*Voenna-statističeskoe obozrenie Rossijskoj Imperii. Izdavaemoe po Vysočajšemu povelenniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo Štaba; tom XI, čast' 3. Bessarabskaja oblast', po recognoscirovкам i materialam, sobrannym na meste, sostavljal General'nogo Štaba Podpolkovnik Daragan*, Sankt-Petersburg, 1849); A. Zaščuk (*Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskaja oblast', čast' I-II; Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskaja oblast', čast' I-II; Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti. Sostavil general'nogo štaba kapitan Zaščuk*, Sankt-Petersburg, 1863).

⁸ A. Ankupov, *O nekoiorh osoboostjah politiki tarskogo pravitel'stva v otnošenii gosudarstvennyh krest'jan Bessarabskoj oblasti (1812-1869)*, în „Ežegodnik po agrarnej istorii Vostočnoj Evropy. 1959”, Moscova, 1961, p. 229.

⁹ Daragan, *op. cit.*, p. 1. Aceași părere este exprimată și de A. Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti*, p. 20.

¹⁰ Pavel Svin'in, *op. cit.*, p. 246.

¹¹ Daragan, *op. cit.*, compartimentul „Svedenija special'nyja”, p. 2.

¹² A. Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti*, p. 216, 219.

¹³ K.G. Ėrnrot, *O vojskah 15 pehotnoj divizionii*, în ZBOSK, tom I, Chișinău, 1864, p. 78.

Prin *Așezământul obrazovaniei oblastei Basasarabiei*, din anul 1818, și *Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Bassarabiei*, din anul 1828, boierilor moldoveni, în afară de garantarea vechilor "privileghii a Moldaviei", li se acorda și drepturile dvorenimii ruse¹²⁵. În rândurile nobilimii au fost încorporați și boiernașii, care, prin prevederile aceluiași acte, primeau drepturile dvorenilor personali¹²⁶, această situație fiind legiferată abia în anul 1847¹²⁷.

În același timp, guvernul țarist atrage în Basarabia funcționari și militari ruși în retragere, cărora li se stabileau diferite funcții administrative, aceștia având perspectiva de a obține titlul de nobil. Mulți demnitari și militari ruși au fost împroprietăriți. Astfel, numai în primele două decenii de după anexarea Basarabiei, guvernul rus a donat funcționarilor și militarilor ruși, de asemenea celor mai zeloși susținători ai noului regim dintre boierii moldoveni¹²⁸, în ținuturile Akkerman, Bender și Ismail, 300000 desetine de pământ¹²⁹.

Deși, inițial, mazililor și ruptașilor li se păstrează intacte toate privilegiile și obligațiile¹³⁰, în anul 1847 ei sunt egalați în drepturi cu odnodvortșii¹³¹, mai târziu fiind trecuți în categoria țăranilor așezați pe domeniile statului¹³².

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, politica de colonizare a Imperiului Rus se extinde și asupra Basarabiei, aici găsindu-și refugiu fugarii și țăranii ruși și ucraineni emigranți germani și elvețieni, care au obținut pământuri în partea de sud ale Basarabiei, astfel, constituindu-se noi categorii de agricultori - țăranii de pe domeniile statului¹³³, cazacii novorusieni¹³⁴, coloniștii transdanubieni¹³⁵, germani¹³⁶ și evrei, ultimii întemeind colonii agricole și în nordul Basarabiei¹³⁷. Acțiunea de colonizare a stepelor din nordul Mării Negre a fost foarte minuțios chibzuită și organizată. Totodată, au fost lichidate grupurile fiscale intermediare - scutelnicii, breslașii și slugile¹³⁸.

Introducerea reformei agrare în anii '60 - începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea a înlăturat deosebirile juridice și social-economice dintre grupurile de agricultori din Basarabia, care au apărut datorită situației privilegiate a țăranilor de pe domeniile statului și a coloniștilor germani și transdanubieni, comparativ cu cea a țăranilor și răzeșilor.

Perioada cuprinsă între anul anexării Basarabiei și reformele din anii '60 - '70 ai secolului trecut reprezintă, de fapt, o perioadă de integrare a Basarabiei în structurile Imperiului Rus, de trecere de la o autonomie largă la statutul de simplă gubernie în cadrul Rusiei țariste. Politica țarismului în perioada respectivă a fost determinată, în linii mari, de obiectivele sale strategice în Balcani și de necesitățile militare ale statului, pe timp de pace, și, mai ales, pe timp de război. În același timp, guvernul rus era nevoit să țină cont și de specificul național al ținutului, de situația economică și socială a locuitorilor lui, pentru a nu trezi nemulțumirea băștinașilor. După înfăptuirea reformelor, Basarabia a devenit o simplă gubernie rusească.

NOTE

¹ Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care este și începutul epocii moderne în istoria românilor [Cf.: L. Boicu, *A doua jumătate a secolului al XVIII-lea - început al epocii moderne în istoria României*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A.D.Xenopol»”, IX, 1972, p. 431-444; V. Cristian, V. Russu, *Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (serie nouă), secțiunea III, a. Istorie, t. XVIII, 1972, fasc. 2, p. 207-214; Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980, p. 10-11.], în Moldova are loc restabilirea și creșterea, deși lentă, a producției în diferite ramuri ale gospodăriei agricole (Cf.: Demir Dragnev, *Social'no-ekonomičeskoe i vnutripolițičeskoe razvitiie Moldovy v period turečko - fanariotskogo režima (XVIII - XIX vv.)*. Dissertacija v vide naučnogō doklada na soiskanie učenōj stepeni doktora istoričeskijh nauk, Chișinău, 1992, p. 34), care, „axată pe două ramuri principale de producție - agricultura și creșterea vitelor -, trece [...], datorită dezvoltării forțelor de producție, din stadiul gospodăriei naturale cu un pas mai mult în sfera relațiilor marfă-bani” (Cf.: V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968, p. 51.), ceea ce a permis ca „economia principatului să vină în contact cu piețele

capitaliste în formare, mondială și europeană" [Cf.: *Istoriya narodnogo hozjeystva Moldavskoj SSR (s drevnejših vremen do 1812 g.)*, Chișinău, 1976, p. 326]. Gh. Platon, în *Istoria modernă a României*, București, 1985, p. 9, menționează că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea capătă contur și se definesc "toate impulsurile, sunt precizate toate direcțiile care vor sta la temelia construirii României moderne. Se produce o modificare radicală în structura relațiilor agrare; agricultura pășește, cu fermitate, pe calea modernizării. Progrese rotabile survin în domeniul meșteșugurilor și în producția manufacturieră. În domeniul demografic și în agricultură, în producția meșteșugărească și în cea manufacturieră au loc transformări de esență care - păstrând limitele și proporțiile [...] - se înscriu în ciclul european de dezvoltare: ia amploare comerțul, se dezvoltă căile de comunicație, se consolidează legăturile între teritoriile românești. Pe plan spiritual, în ideologie, procesul de transformare este mai radical, are aspectul unei veritabile revoluții; se cristalizează conștiința națională, atribut și componentă esențială a națiunii române, devenită o realitate istorică, ce își afirmă forța și personalitatea".

² I.A. Ankupov și V.I. Žukov, în articolul *Reformy v upravlenii Bessarabiei s 1812 po 1828 gg.*, p. 145, menționează că între periferiile Imperiului Rus Basarabia ocupa un loc deosebit, fiind un cap de pod important pentru cotropirile ulterioare și întărirea influenței Rusiei în Balcani.

³ Zapiski Bessarabskogo oblastnogo statističeskogo Komiteta (ZBOSK), tom III, Chișinău, 1868, p. 110-112; L.A. Kasso, *Rossija na Dunae i obrazovanie Besvarabskoj oblasti*, Moscova, 1913, p. 197; Dimitrie A. Sturdza, *Europa, Rusia și România. Studiu etnic și politic*, ediția a doua, București, 1914, p. 27-28. Am citat însă după: *Instrucțiunile date de P.V. Čičagov lui Scarlat Sturdza*, în volumul: Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940)*, Chișinău, editura "Cartier", 1998, p. 66-67.

⁴ L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 216.

⁵ Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Učennoj Arhivnoj Kommissii (TBGUAK), tom II, pod redakciej I.P. Halippy, Chișinău, 1902, p. 34.

⁶ "Bessarabija takoj kusok zemli blagosotojanie kotoroj možet élektrizovat' vse otdaljonnyja zapadnye časti i v svoe vremja proizvest' ščastlivyj vzryv, - [...] - togda vse pojdet horošo i udačno". Cf.: Central'nyj Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov, fond 16, inventar 1, dosar 590, fila 51 recto - 52 recto, Scrisoarea lui Ivan Inzov, din 18 martie 1819, adresată contelui Ivan Antonovič.

⁷ Funcționarii ruși, delegați cu diferite ocazii în Basarabia, la fel ca și militarii ruși, erau obligați să culegă informații statistice și de alt ordin despre starea reală a ținutului cu estimarea posibilităților de încartiriure și asigurare cu provizii și furaje a armatei ruse pe timp de pace și pe timp de război. P.Svin'in în lucrarea *Opisanie Bessarabskoj oblasti, sostavleno Vedcmstva gosudarstvennoj Kollegii inostrannyh del nadvornym sovetnikom Pavlom Svin'inym, 1816, 1-go Ijunja*, în „Zapiski Odesskogo obščestva. Istorii i Drevnostej”, p. 245-247, analizează și starea militară a ținutului. Dintre lucrările militarilor ruși amintim *Statističeskoe opisanie Bessarabii, sobstvenno tak nazываемoj, ili Budjaka, s prilozheniem general'nogo plana sego kraja, sostavlennoe pri graždanskoj s'jomke Bessarabii proizvodivšej po Vysočajšemi povelennij razmeževanie zemel' onoj na učastki s 1822 po 1828-j god*, izdanie Akkermanskogo zemstva, Akkerman, 1899, și pe cele alcătuite de Rozel'ion-Sošal'skij (*Voенno-statističeskoe opisanie Bessarabskoj proizvodivšejsja s 1821 po 1828 god*, izdanie Akkermanskogo zemstva, Akkerman, 1899; (*Voенno-statističeskoe opisanie Bessarabskoj oblasti, sostavlennoe pri s'jomke sej strany proizvodivšejsja s 1821 po 1828 god*, General'nogo Štaba Štaps-Kapitanom Rozel'ion-Sošal'skim, 1828, RGVIA, fond VUA, dosar 18589, čast' I, fila 1 recto-265 recto; čast' II, fila 1 recto-126 verso), Daragan (*Voенno-statističeskoe obozrenie Rossijskoj Imperii. Izdavaemoe po Vysočajšemu povelenniju pri 1-m otdelenii Departamenta General'nogo Štaba; tom XI, čiast' 3. Bessarabskaja oblast', po recognoscirovкам i materialam, sobrannym na meste, sostavljal General'nogo Štaba Pođpolkovnik Daragan, Sankt-Petersburg, 1849*); A. Zaščuk (*Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskaja oblast', čast' I-II; Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskaja oblast' čast' I-II; Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voенnoe obozrenie Bessarabskoj oblasti. Sostavil general'nogo štaba kapitan Zaščuk, Sankt-Petersburg, 1863*).

⁸ A. Ankupov, *O nekotoryh osobnostjah politiki tarskogo pravitel'stva v otnošenii gosudarstvennyh krest'jan Bessarabskoj oblasti (1812-1869)*, în "Ežegodnik po agrarnoj istorii Vostočnoj Evropy. 1959", Moscova, 1961, p. 229.

⁹ Daragan, *op. cit.*, p. 1. Aceeași părere este exprimată și de A. Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voенnoe obozrenie Bessarabskoj oblasti*, p. 20.

¹⁰ Pavel Svin'in, *op. cit.*, p. 246.

¹¹ Daragan, *op. cit.*, compartimentul „Svedenija special'nyja”, p. 2.

¹² A. Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voенnoe obozrenie Bessarabskoj oblasti*, p. 216, 219.

¹³ K.G. Érnrot, *O vojskah 15 pehotnoj divizii*, în ZBOSK, tom I, Chișinău, 1864, p. 78.

¹⁴ A.Émmanuél, *Voïnskij postoj v Bessarabii v 1864 i 1865 godah*, în ZBOSK, tom II, Ch.şinău, 1867, p. 319-327.

¹⁵ Daragan, *op. cit.*, compartimentu „Svedenija special'nyja”, p. 1-2.

¹⁶ A.Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti*, p.216.

¹⁷ I.A.Ankupov, vorbind despre politica agrară a guvernului țarist față de țăranii așezați pe domeniile statului, menționează că ea era determinată de trei momente: 1) era motivată de politica externă a Rusiei în problema orientală; 2) guvernul țarist era nevoit să țină cont de situația internă a regiunii, care se caracteriza prin ruinarea extremă a economiei, ca urmare a dominației otomane, exploatării crunte a țăranilor de către feudații locali și a războaielor dese care s-au purtat pe teritoriul regiunii; 3) guvernul rus era obligat să țină cont de trecutul istoric al ținutului și situația juridică a stărilor și grupurilor sociale, care au intrat în categoria țăranilor așezați pe domeniile statului (mazilii, ruțași, ruța de visterie, ruța de cămară, țișanii coroanei). Cf.: I.A. Ankupov, *O nekotoryh osobenostjah politiki carskogo pravitel'stva v otnosenii gosudarstvennyh krest'jan Bessarabskoj oblasti (1812-1869)*, p. 229.

¹⁸ Despre situația în care au ajuns Principatele Române în urma ocupației rusești vezi Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*, vol. I-IV, București, 1909; L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 192-195; Alexei Agachi, *Contribuția impusă Moldovei și Țării Românești pentru aprovizionarea armatei ruse de ocupație în anii 1806-1810*, în "Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură", nr. 1, 1994, p. 66-74; *Ibidem*, *Foamea din Molaiova și Țara Românească din anul 1810*, tot acolo, nr. 2, 1994, p. 109-118; *Idem*, *Comerțul Moldovei și Țării Românești sub ocupația militară rusă din anii 1806-1812*, tot acolo, nr. 4, 1994, p. 59-69; *Idem*, *Moldova și Basarabia sub ocupația Rusiei (1806-1812)*, tot acolo, nr. 3, 1995, p. 37-50; *Idem*, *Situația financiară a Moldovei și Munteniei sub ocupația rusă (1806-1812)*, tot acolo, nr. 4, 1995, p. 3-19.

¹⁹ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 197-198.

²⁰ L.A.Ankupov, V.I.Zakov, *Reformy v upravlenii Bessarabiei s 1812 po 1828 gg.*, p. 148.

²¹ A.N. a R.M., fond 1, inventar 1, dosar 3995, *Vremennoe pravlenie Bessarabii*, fila 11 recto - 14 recto; *Vremennoe pravlenie Bessarabii*, în ZBOSK, tom III, Chișinău, 1868, p. 108-110; *Regulamentul privind instituirea administrației provizorii în Basarabia*, în volumul: Dinu Poștarencu, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1940)*, p. 64-66.

²² A.N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 71, *Carskij reskript ot 21 avgusta 1813 g. ob osvoboždenii Bessarabskoj oblasti ot rekrutskoj povinnosti*, fila 1 recto.

²³ PSZRI 1649, tom XXXIII (1815-1816), Sankt-Petersburg, 1830, Nr. 25942. - Sentjabrja 12 (1815). Manifest. - *O nabore rekrut s pjati sot duš po odnomu čeloveku, i ob osvoboždenii ot onago Malorossijskih kazakov i žitelej Gruzii i Bessarabii*, p. 278-279. În directiva despre organizarea administrației Basarabiei, dată în anul 1816 rezidentului imperial plenipotențiar al Basarabiei, se menționa că "poporul moldovenesc a fost pe timpuri animat de spirit războinic. Această vocație pentru fapte de luptă a slăbit numai cu două secole în urmă. Multe au fost motivele, din care cauză forțele sale spirituale s-au epuizat și el a căzut în starea de dependență existentă. Nu se poate spera în posibilitatea trezirii înclinațiilor ce demult s-au stins. Toate aceste cauze, spre considerarea cărora ne îndreptăm înțelepciunea și prudența, cât și insuficiența vizibilă a populației, l-au determinat pe Suveranul Împărat (Gosudarja Imperatora) să declare eliberarea locuitorilor Basarabiei de la orice recrutare pe un termen nelimitat și Maiestatea Sa nu și-a schimbat această intenție nici acum". Cf.: PSZRI 1649, tom XXXIII (1815-1816) Nr. 2671. - Maja 21 (1816). *Vypiska iz Vysočajše konfirmovannoj zapiski, služaščej polnomočnomu Namestniku Bessarabii rukovodstvom k obrazovaniju Pravlenija Bessarabskoj oblasti*, p. 665.

²⁴ PSZRI 1649, tom XXXII (1812-1815), nr. 25393. - Maja 31 (1813). *Imennyj, objavlennyj Senatu Ministrom Justicii, - Ob objazanosti Bessarabskogo Grajdanskogo Gubernatora po vsem delam, trebujuščim razrešenija, predstavljat' Ministerstvu, ne delaja nikakih peremen v upravlenii Bessarabieju*, p. 574-575.

²⁵ TBGUAK, tom II, p. 34-35; Dinu Poștarencu, *Politica țaristă de deznaționalizare a administrației Basarabiei*, în "Destin românesc. Revistă de istorie și cultură", nr. 4, 1994, p. 71.

²⁶ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 206, scria că numirea lui Hartingh în funcția de guvernator civil al Basarabiei a fost determinată nu numai de dorința guvernului de a avea la Chișinău un reprezentant mai energic, ci și de năzuința vădită de a apropia administrația Basarabiei de regimul general-statal.

²⁷ *Ibidem*, p. 207.

²⁸ A.N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 386, fila 9 recto, *Otnošenje D.P. Troščinskogo Gartingu nr. 1077 ot 15 marta 1815 goda*; fila 10 recto, *Otnošenje D.P. Troščinskogo Gartingu nr. 1077 ot 15 marta 1815 goda*; fila 10 recto, *Otnošenje D.P. Troščinskogo Gartingu nr. 2015 ot 21 maja 1815 goda*.

²⁹ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 199-203; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura enciclopedică "Gheorghe Asachi", Chișinău, 1992, p. 17-18; *Ibidem*, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Editura "Clio", București, Editura "Știința", Chișinău, 1992, p. 53-54.

³⁰ Pavel Svin'in, *op. cit.*; L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 209-211.

³¹ Contele Capo-d'Istrias și Alexandru Sturdza au influențat evoluția evenimentelor din Basarabia până la începutul anilor '20 ai secolului al XIX-lea, încercând să păstreze identitatea Basarabiei, legile și obiceiurile ei. Cf.: F.F. Vighel, *Vospominanija*, căst' 6, Moscova, 1865, p. 99-100; 102-104. Alexandru Sturdza scria, la 1835, următoarele: "Îndată împăratul Alexandru dădu locuitorilor țării o proclamație [...] că legile, obiceiurile și prerogativele vor fi menținute. Poporul moldovenesc își păstra libertatea sa individuală și fiecare clasă de locuitori privilegiile lor. [...] contribuabilii nu plătiră nici un impozit direct statului până la 1817 și sunt și astăzi, de la 1812 până la 1835, scutiți de recrutări. Preoțimea își păstra proprietățile etc. Totuși, de câțiva ani, guvernul pare că se căiește de aceste înțelepte concesiuni. Vrea să rusifice această porțiune a Moldovei, prin măsuri legislative, în loc de a lăsa timpului și forței atractive a centrului imperiului grija de a asimila o provincie, pe care legăturile de religie și raporturile sale de inferioritate în cultura intelectuală trebuie în mod necesar să o aducă spre imitare; este o greșeală, o nerăbdare politică, care cadrează rău cu o putere cuceritoare și tutelară". Citat după I.N.egrescu, *Alexandru Sturdza*, în "Viața Basarabiei, nr. 1, ianuarie, anul II, 1933, p. 34.

³² Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, București, 1940, p. 126.

³³ Vezi în acest sens plângerile țăranilor basarabeni înserate în lucrarea lui Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, p. 7-16.

³⁴ În edictul eliberat pe numele rezidentului imperial plenipotențiar al Basarabiei, general-locotenentului Bahmet'ev, se menționează că "o dată cu schimbarea primului conducător în acea regiune, care s-a făcut necesară în anul 1813, au luat naștere toate neajunsurile în administrație, care a fost lăsată la bunul plac (proizvol), pe de o parte, a unor oameni incompetenți, iar pe de altă parte - a unor funcționari inferiori hrăpăreți". Cf.: L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 213.

³⁵ Rossijskij Gosudarstvennij Istoričeskij Arhiv (RGIA), fond 1308, inventar 1, dosar 2, fila 1 recto, *Ukaz Pravitel'stviujuščemu Senatu, maja 21-go dnja, 1816 god*; A.N. a R.M., fond 5, inventar 3, dosar 564, fila 3 recto-3 verso.

³⁶ RGVIA, fond VUA, dosar 18591, fila 1 recto-2 verso, *Zapiska Upravljavšago Bessarabskoju oblastiju, o sdelanyh ulučšenijah i umanoženie dohodov*. Despre starea deplorabilă a Basarabiei în trei ani după anexare vezi notițele lui Manuk Bei, scrise în anul 1815. Cf.: Ion Varta, *Manuk Bei despre situația Basarabiei la 1815*, în "Patrimoniul. Revistă de lectură istorică", nr. 3, 1991, p. 6-14.

³⁷ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 214.

³⁸ PSZRI 1649, tom XXXIII (1815-1816), Nr. 26289. - Maja 26 (1816). Vysočajšec povelenie, ob'javlennoe Komitetu Ministrov Grafom Arakčeevym. - *O naznačenii v Bessarabskoj Oblasti Polnomočnago Namestnika, o prisylke enu donesenij svoih na Vysočajšee imja, nadpisyvaja na konvertah: po Bessarabii; o ne butii s'ej oblasti v zavisimosti Ministrov; o postupanii v Bessarabii pri suždenii činovnikov za prestuplenie dolžnosti, na osnovanii prežde sostojavšagosja o tom položenija Komiteta*, p. 866-868.

³⁹ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 212.

⁴⁰ TBGUAK, tom II, p. 36-40.

⁴¹ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 216-217.

⁴² *Așzământul obrczovaniei oblasti Bassarabiei*, 1818, în Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, București, 1993, p. 27; PSZRI 1649, tom XXXV (1818), Sankt-Petersburg, 1830, Nr. 27357. - Aprelja 29 (1818). *Ustav obrazovanija Bessarabskoj oblasti*, p. 222.

⁴³ Mai detaliat despre autonomia administrativă a Basarabiei între anii 1812 și 1828, precum și despre regimul administrativ în Basarabia până la reforma agrară de la sfârșitul anilor '60 - începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea vezi: L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 190-230; Al. Boldur, *Autonomia Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei Românilor*. Vol. II. *Sub dominațiunea rusească (1812-1918). Politica. Ideologia. Administrația*, Chișinău, Tipografia "Tiparul Moldovenesc", 1940, în Vol. A.Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura "Victor Frunză", București, 1992, p. 263-410; I.A. Ankupov, V.I. Žukov, *Reformy v upravlenii Bessarabii s 1812 po 1828 gg.*, p. 145-159; Dumitru Grama, *Evoluția statului juridic al Basarabiei în anii 1812-1918*, în "Revistă de istorie a Moldovei", nr. 2 (18), aprilie-iunie, 1994, p. 62-70; Dinu Poștarencu, *Politica țaristă de denaționalizare a administrației Basarabiei*, p. 70-77.

⁴⁴ *Așzământul obrczovaniei oblasti Bassarabiei*, 1818, p. 27-112; PSZRI 1649, tom XXXV (1818), Nr. 27357. - Aprelja 29 (1818). *Ustav obrzovanija Bessarabskoj oblasti*, p. 222-281.

⁴⁵ RGVIA, fond VUA, dosar 18591, fila 1 recto-2 verso, *Zapiska Upravljavšago Bessarabskoju oblastiju, o sdelanyh ulučšenijah i umanoženie dohodov*.

⁴⁶ A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei românilor. Vol. II. Sub dominația rusească (1812-1918). Politica. Ideologia. Administrația*, p. 320-322.

⁴⁷ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 221-222.

⁴⁸ PSZRI 1649, tom XXXIX (1824), Sankt-Petersburg, 1830, nr. 30048. - Sentjablja 2. Vysočajše utverždionnoe položenie Komiteta Minis'rov. - *Ob opredeleii v Bessarabskoj Obiasti Zemskih Ispravnikov i Zasedatelej ot korony.*

⁴⁹ PSZRI 1649, tom XL (1825), Sankt-Petersburg, 1830, nr. 30439. - Avgusta 3, Imennyj, dannyj Senatu. *O perenose del na apelljaciju iz Bessarabskogo Oblastnogo Graždanskogo Suda vo 2-j Departament Senata o rešenii onyh po mestnym uzakonenijam i obučajam Bessarabskoj Oblasti.*

⁵⁰ RGIA, fond 1630, inventar 1, anul 1826, dosar 185, *Otčjot Bessarabskoj kanceljarii za 1826 goda po upravlenuju Bessarabiei*, fila 1 verso.

⁵¹ L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 223-224.

⁵² RGIA, fond 1630, inventar 1, anul 1826, dosar 185, *Otčjot Bessarabskoj kanceljarii za 1826 goda po upravlenuju Bessarabiei*, fila 2 recto.

⁵³ *Ucaz cătră ocârmuitorul Senat. S. Petersburg, 29 februarie, 1828 anul*, în Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁴ *Așezământul penru ocârmuirea oblaștei Bessarabiei*, 1828, în Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 121-143.

⁵⁵ N.V. Laškov, *Stoletie prisoeđinenija Bessarabii k Rossii (1812-1912)*, Chișinău, 1912, p. 42.

⁵⁶ *Așezământul penru ocârmuirea oblaștei Bessarabiei*, 1828, p. 121-143.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 128; I.A. Ankupov, V.I. Žukov, *Reformy v upravlenii Bessarabii s 1812 po 1828 gg.*, p. 158. În anul 1836, este prelungit termenul de folosire a limbii române în instanțele judecătorești cu încă șapte ani. Cf.: *Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii (PSZRI)*, sobranie vtoroe, tom XI (1836), otdelenie I, Sankt-Petersburg, 1837, nr. 9298. - Ijunja 13. Vysočajše utverždionnoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta. - *O oblečenii žitelei Bessarabii, neznajuščih Russkogo jazuka, v hoždenii po ih delam*, p. 691-692.

⁵⁸ *Zapiski Bessarabskogo oblastnogo statističeskogo Komiteta*, tom III, p. 110-112; L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 197; Dimitrie A. Sturdza, *op. cit.*, p. 27-28. Am citat însă după: *Instrucțiunile date de P.V. Čičagov lui Scarlat Sturdza*, p. 66-67.

⁵⁹ P. Kunickij, *op. cit.*

⁶⁰ A.N. a R.M., fond 2, inv. 1 dosar 240, fila 14 verso.

⁶¹ *Ibidem*, fond 5, inventar 3, dosar 473, *Cirkuljary medicinskogo departamenta Ministersiva policii ob učreždenii karantinyh tamožen i zastav v Bessarabskoj oblasti*, fila 1 recto - 40 verso.

⁶² *Ibidem*, fond 2, inventar 1, dosar 75, *Perepiska s knjazem Kurakinym o nedostatkah v upravlenii Bessarabskoj oblasti*, fila 3 recto - 11 verso, *Obraz upravlenuja Bessarabskoj oblasti*.

⁶³ *Ibidem*, dosar 391, *Perepiska s Ministerstvom Finansov i policii o pribyiii v Bessarabskuju oblast' služasčego v kollegii inostrannyh del, kol'ežskogo asessora Svin'ina s cel'ju opisanija oblasti*, fila 1 recto - 87 recto.

⁶⁴ Câte informații avea Petersburgul despre Basarabia la trei ani după anexarea acesteia relatează instrucțiunile, alcătuite pentru Svin'in, care era însărcinat să se informeze asupra apartenenței religioase a locuitorilor Basarabiei (sic!), despre felul impozitelor, dar mai ales despre legile locale. Cf.: L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 209-210.

⁶⁵ Pavel Svin'in, *op. cit.*, p. 175-320.

⁶⁶ TBGUAK, tom II, p. 116.

⁶⁷ F.F. Vigel' descrie în memoriile sale acest subiect în felul următor: "Dragă F.F., mi-a zis el (Voronkov - V.M.) mie, [...] în Petersburg nu au o imagine reală despre starea lucrurilor în Basarabia, iar eu nu pot sta acolo; noi avem nevoie de un om, care prin observațiile lui ar putea într-un fel să mă înlocuiască, și eu v-am ales pe Dumneavoastră". Cf.: F.F. Vigel', *Vospominanija, čast' 6*, p. 88.

⁶⁸ F.F. Vigel' *Zamečanja na nyršnee sostojanie Bessarabii. Pisano v oktjabre 1823 goda*. În amintirile sale, F.F. Vigel', menționează că a scris acest memoriu, fiind în cea mai proastă dispoziție, sub influența timpului posomorât și a pliciseli, care îl înconjură, atrăgând permanent atenția la mărșăviile, care îi erau comunicate. Cf.: F.F. Vigel', *Vospominanija, čast' 6*, p. 97. Despre inexactitatea afirmațiilor lui F.F. Vigel' vezi cartea *Zamečanja na vospominanija F.F. Vigelja. Iz dnevnyh zapisok I.P. Liprandi*. Moscova, 1830.

⁶⁹ Ja. Saburov, *Zemiedelie, promyšlennost' i torgovlja Bessarabii 1826 g.*, Moscova, 1830.

⁷⁰ A.A. Skal'kovskij, *Opyt statističeskogo opisanija Novorossijskogo kraja*, Odessa, t. 1-2, 1850-1853; Idem, *Istoričeskoe vvedenie v statističeskoe opisanie Bessarabskoj oblasti*, în "Žurnal Ministerstva Vnutrennih Del" (ŽMVD), čast' 13 Sankt-Petersburg, 1846, p. 413-415; Idem, *Vzgljad na skotovodstvo Novorossijskogo kraja 1846-1848, extras din revista ŽMVD, čast' XXX, kniga 6*, čast' XXXI, kniga 7, 1850; Idem, *Naselenie Novorossijskogo kraja i Bessarabii v 1851 godu*; Idem, *O proizvoditel'nyh silah i hleboj torgovie Novorossijskogo kraja v 1867 godu, f.a., f.l.*; Idem, *Izmail'skoe Gradonačal'stvo v 1847 godu, extras din revista ŽMVD, čast' XXV, kniga 3, 1849*; Idem, *Vzgljad na hlebopašestvo i hlebnuju torgovlju v*

Novorossijskom krae i Bessarabii, în "Očesskij vestnik", 1848, nr. 70, 1 sentjabrja: Idem, *Bołgarskija kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae*, Sankt-Petersburg, 1848.

⁷¹ *Statisticeskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazyyaemoj, ili Budžaka*.

⁷² Rozel'ion-Sošal'scij, *op. cit.*

⁷³ Daragan, *op. cit.*

⁷⁴ A.Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Bessrabskaja olasi', čast I-II*; Idem, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobrannye oficerami general'nogo štaba. Voennoe obozrenie Bessarbskoj oblasti*.

⁷⁵ A.V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul Istoriei românilor*. Vol. II. *Sub dominația rusească (1812-1918). Politică, Ideologic, Administrația*, p. 273-274.

⁷⁶ I.A. Ankupov, V.I. Žukov, *Reformy v upravlenii Bessarabii s 1812 po 1828 g.*, p. 145-159.

⁷⁷ A.N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 75, fila 1 recto-2 recto, *Pis'mo Kurakina ot 30 nojabrja 1813 goda*.

⁷⁸ *Ibidem*, *Perepiska s knjazem Kurakinym o nedostatkah v upravlenii Bessarabskoj oblasti*, fila 8 recto, L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 204.

⁷⁹ A.N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 391, fila 67 recto-68 verso, *Kopija s donesenija nadvornogo sovetnika Svin'ina pokojnomu general-fel'maršalu knjazu Saltykovu ot 6 dekabrja 1815 goda, Kišinjov*.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar 14, 15, 16, 101, 102, 103; L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 208.

⁸¹ Pavel Svin'in, *op. cit.*, p. 184, 189.

⁸² A.N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 391, fila 67 recto - 68 verso. *Kopija s donesenija nadvornogo sovetnika Svin'ina pokojnomu general-fel'maršalu knjazu Saltykovu ot 6 dekabrja 1815 goda, Kišinjov*.

⁸³ *Ibidem*, fila 28 recto-37 recto. *Rěspunsurile isprăvniciei Greceni la întrebările asesorului colegial P. Svin'in, trimise, la 17 ianuarie 1816, guvernatorului civil al Basarabiei Hartingh*.

⁸⁴ N.V. Laškov susține că populație Basarabiei s-a micșorat cu 140 mii ca urmare a fugii țranilor peste Prut și a ciumei din anii 1812, 1819 și 1829. Cf.: N.V. Laškov, *Bessarabija. K stoletiju prisooedinenija k Rossii (1812-1912)*, Chișinău, 1912, p. 3-4.

⁸⁵ P.Kunickij, *op. cit.*, p. 21.

⁸⁶ L.A.Kasso, *op. cit.*, p. 203.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 203-212.

⁸⁸ La 1 aprilie 1816, împăratul Alexandru I îi scria mitropolitului Basarabiei Gavriil Bănulescu-Bodoni: "am așazăt Eu întâiași dată o vremelnică ocărnuire în Basarabia, puind temeiul aceștii ocărnuiri cele de mult a ei obiceiuri și pronomii. Neintrând în cea desăvârșit a ei obrazovanie. Eu am vrut mai înainte a fi încredințat din dovezi și am așteptat ca vremea și stările împrejur, precum și cele adevărate înștiințări, pentru toate se-mi arate mie ce urmări să cade a să aștepta de la această cercare. Deosăbit de aceasta Eu am iertat pre toți lăcutorii aceștii țări în trei ani de feluri de nemijlocite dări cu acest scopos, ca fără zăbavă să fac mai bună starea lor [...]. Însă spre cea mai mare a mea măhniciune, ni-am înștiințat prin însuși vrednic de credință chip, că scoposurile mele nu s-au implinit și că neorânduielele, mai ales de la o vreme, s-au întins până la cea mai mare treptă încât multe nevinovate familii a liniștiților lăcutori lăsându-și lăcașurile sale, își caută scăpare peste hotar [...]. Drept aceea, am hotărât să trimet către dânșii un cinovnic împărătesc, [...] prin care Eu voiesc însuși a ști foarte ca de-amăruntul starea lucrurilor și a aduce în sfârșit spre împlinire cele primite de mine măsuri, pentru bunăstarea a aceștii țări. Scoposul meu stă întru aceasta, ca să-i dăruiesc ei o politicească ocărnuire, potrivită cu năravurile, obiceiurile și legiurile ei. Toate stările lăcutorilor au o întocma dreptate asupra aceștii moșteniri a strămoșilor săi și asupra bunei voinții mele către dânșii toți, adecă: tagma duhovnicească, boierească, negușitorească și norodul să cade să câștige o întocma apărare și ocrotire întru această noao obrazovanie, liniștitului lucrătoriu de pământ, cum și aleșverșurilor și negușitorilor să vă da cea deplin ocrotire. Eu voiesc ca această roditoare țară să se însuflețească cu o noao viață și aștept aceasta de la împuternicitul meu și de la cea cu un suflet împreună lucrare a tuturor lăcutorilor Basarabiei. Dorind ca ei să fie mai înainte înștiințări de o așa a mea pentru binele lor hotărâre. Eu mă întorc către preosfenția voastră, prorocind cu toate aicea însemnate să se tălmăcească în limba nașii și prin glăsuirea bisericească să se facă auzite în toată păstoria cea încredințată preosfinției voastre". Cf.: *Scrisoarea împăratului Alexandru I din 1 aprilie 1816, adresată Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni*, în Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 195-196; *Rescriptul împăratului Alexanaru, pentru oprirea Moldovenilor de a trece Prutul în Moldova, cu făgăduințe de îmbunătățire a soartei lor*, în "Arhivele Basarabiei", anul X, 1938, nr. 1-4, p. 17-19.

⁸⁹ L.A.Kasso, *Rossija op. cit.*, p. 203.

⁹⁰ *Ibidem*. La 28 iunie 1816, rezidentul imperial plenipotențiar al Basarabiei, generalul Bahmețev, aducea la cunoștința locuitorilor basarabeni că "scoaterea pâinei peste hotar va fi dezlegată cu o deosebită rânduială care să va publicariși în vremea sa". Cf.: A.N. a R.M., fond 5, inventar 3, dosar 564, fila 8 recto-9 recto, *Înștiințare de la cel deplin împuternicit namestnic către lăcutorii Basarabiei*. Documentul este publicat în Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 196-197.

⁹¹ A.N. a R.M., fond 5, inventar 3, dosar 564, fila 8 recto-9 recto, *Înștiințare de la cel deplin împuternicit namestnic către lăcuitorii Basarabiei*. În anul 1815, s-a permis scoaterea din Basarabia numai a vitelor și cailor care aparțineau supușilor austrieci sau otomani și persoanelor care s-au strămutat din Basarabia în teritoriile turcești. Cf.: PSZRI 1649, tom XXXIII (1815-1816), nr. 25848. - Maja 15 (1815). *Položenie Komiteta Ministrov. - O propuske skota, lošadej i provoze hleba iz Bessarabii v Avstrijskija i Tureckija vladenija*, p. 124-125.

⁹² A.N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 401, *Perepiska s Bessarabskim oblastnym Pravitel'stvom ob obloženii podušnoj podat' u žitelej Bessarabskoj oblasti*, 11.01.1815-23.05.1816, fila 1 recto - 113 verso; fond 5, inventar 3, dosar 564, fila 8 recto-9 recto, *Înștiințare de la cel deplin împuternicit namestnic către lăcuitorii Basarabiei*.

⁹³ Ruskaja Starina, tom 29, p. 182. Apud: L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 221.

⁹⁴ Țtenija v Moskovskom obščestve Istorii i Drevnostej, kniga IV, p. 46. Apud: L.A. Kasso, *op. cit.*, p. 221.

⁹⁵ *Istoria Uniiunii R S.S., Secolul XIX - începutul secolului XX*, sub redacția lui I.A. Fedosov, Chișinău, 1989, p. 6.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 6; *Ékonomičeskaja istorija SSSR*, Moscova, 1987, p. 69.

⁹⁷ S.G. Puškarjov, *Rossija v XIX veke (1801-1914)*, New York, 1956, p. 91.

⁹⁸ K. Sivkov, *Finansovaja politika imp. Nikolaja I*, în „Kniga dlja čtenija po istorii Nevogo vremeni”, tom IV, ȃast' II, *Slavjanstvo v načale XIX v. i Rossija v carstvovanie imperatora Nikolaja I*, Moscova, 1914, p. 119.

⁹⁹ S.G. Puškarjov, *op. cit.*, p. 98-99. În timpul domniei lui Alexandru I, 3/5 din bugetul statului era înghițit de Ministerul de Război. Cf.: K. Sivkov, *op. cit.*, p. 120.

¹⁰⁰ K. Sivkov, *op. cit.*, p. 119-126.

¹⁰¹ C.V. Mironenko, *Samoderžavie i reformy. Polițičeskaja bor'ba v Rossii v načale XIX v.*, Moscova, 1989, p. 38.

¹⁰² În anul 1825, 63,2% din numărul total al membrilor Consiliului de stat erau militari de profesie. Printre senatori ponderea militarilor era de 60,3%, dintre care 36,3% erau generali, iar dintre guvernatori, 67,6%, participase la operații militare. Cf.: C.V. Mironenko, *op. cit.*, p. 28-60.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 38.

¹⁰⁴ Într-un moment de sinceritate, Nicolai I a spus că Rusia este condusă de șefii de birouri (Rossieju upravljajut stolonačal'niki). Cf.: I.N. Božerjanov, *Graf Egor Francevič Kankrin, Ego žizn', literaturnye trudy i dvadcatilemne upravlenie Ministerstvov: finansov*, Sankt-Petersburg, 1897, p. 124.

¹⁰⁵ A. N. a R.M., fond 2, inventar 1, dosar 6314, *Raport o sel'scom hozjajstve v Bessarabii, vedomst' o količestve zemli v Bessarabii, nr. 6968 ot 30 maja 1855 goda*, fila 1 recto - 2 verso.

¹⁰⁶ Gosudarstvennyj Arhiv Odesskoj oblasti, fond 1, inv. 215, anul 1844, dosar 11, *O zamene suščestvjuščih nyne v Bessarabii postar. ovlenij Armenopulo i Doniča obščimi Rossijskimi zakonami*, fila 1 recto - 85 recto.

¹⁰⁷ *Istoriya narodnojo hozjajstva Moldavskoj SSR (1812-1917 gg.)*, Chișinău, 1977, p. 118.

¹⁰⁸ PSZRI, sobranie vtoroe, tom I (1825-26), Sankt-Petersburg, 1830, nr. 340. - Maja 15 (1826). *Vysočajše utverždjonnoe položenie Komiteta Ministrov. - Ob učreždenie v Bessarabii osoboj Kommissii dlja razsmotrenija proėkta položeniija o vzaimnyh objazanostjah Bessarabskih pomeščikov i živuščih na ih zemljah vol'nyh poselajn*, p. 461-462.

¹⁰⁹ Documentul este publicat și de Paul Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 150-168.

¹¹⁰ PSZRI, sobranie vtoroe, tom I (1825-26), Sankt-Petersburg, 1830, nr. 340. - Maja 15 (1826). *Vysočajše utverždjonnoe položenie Komiteta Ministrov. - Ob učreždenie v Bessarabii osoboj Kommissii dlja razsmotrenija proėkta položeniija o vzaimnyh objazanostjah Bessarabskih pomeščikov i živuščih na ih zemljah vol'nyh poselajn*, p. 461-462.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 461-462; F.F. Vigel', *Vospominanija, ȃast' IV*, p. 117.

¹¹² PSZRI, sobranie vtoroe, tom I (1825-26), Sankt-Petersburg, 1830, nr. 340. - Maja 15 (1826). *Vysočajše utverždjonnoe položenie Komiteta Ministrov. - Ob učreždenie v Bessarabii osoboj Kommissii dlja razsmotrenija proėkta položeniija o vzaimnyh objazanostjah Bessarabskih pomeščikov i živuščih na ih zemljah vol'nyh poselajn*, p. 461-462. A.N. a R.M., fond 88, inv. 1, dosar 31, *Perepiska s Bessarabskim Gubernatorom i Namestnikom ob objazanostjah poseljan proživajuščih na pomeščičej zemle; Ibidem*, fond 2, inv. 1, dosar, 1099. *Delo po predpisaniju Polnočnonogo Namestnika Bessarabskoj oblasti ob učreždenie komissii dlja sostavlenija proėkta vzaimnyh objazanostej poseljan i pomeščikov; Ibidem*, fond 2, inv. 1, dosar 1720, *Soobščenie Novorosijskogo General-Gubernatora o predstavlenii na utverždenie Imperatoru pravil "O vzaimnyh obazanostjah poseljan i pomeščikov"*; RGIA, fond 1149, inv. 2, 1834 g., dosar 90, *Delo o sostavlenii proėkta pravil kasatel'no vzaimnyh otnošenij meždju vladel'cami i žiteljami mestček i gorodov v Bessarabii*.

¹¹³ *Položenie o caranah ili svobodnyh zemledel'cah Bessarabskoj oblasti 1834 goda*, în cartea: J. Grosul, „*Krest'jane Bessarabii (1812-1861)*”, Chișinău, 1956, p. 363-374. Unele completări la această lege au fost introduse un an mai târziu. Cf.: PSZRI, sobranie vtoroe, tom X (1835), Sankt-Petersburg, 1836, otdelenie II, nr. 8566. - Nojabrja 11. Vysočajše utverždjonnoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta, raspublikovannoe 18 Dekabrja. - *O pravah Caran ili svobodnyh zemledel'cev Bessarabskoj oblasti*, p. 1092-1093.

¹¹⁴ M.P.Muntean, *Eor'ba krest'jan Bessarabii protiv' položenija 1834 goda*, în UZKGU, tom XXVI (istoričeskij), 1957, p. 113-130; S.A. Panfilov, C.I. Simboteanu, *Kontrakty po 'Položeniju 1834 g.' kak istočnik istorii caran pervoj poloviny XIX v., în cartea Sovetskaja istoriografija agrarnoj istorii SSSR (do 1917 g.)*, Chișinău, 1978, p. 127-131. Din 849 de sate moșierești și mănăstirești au încheiat acorduri scrise numai 49 de sate. Cf.: M.F. Muntean, *Bor'ba krest'jan Bessarabii protiv' položenija 1834 goda*, p. 124.

¹¹⁵ PSZRI, sobranie vtoroe, tom XXI (1846), otdelenie I, Sankt-Petersburg, 1847, nr. 19881. - Marta 27. *Vysočajše utverždennija pravila, opredelajuščija vzaimnye objazannosti Bessarabskih vladel'cev zemel' i živuščih na onyh caran, kogda meždu nimi ne zaključeno dobrovol'nyh uslovij*, p. 404-410. Despre aplicarea acestei legi: M.P. Muntean, „*Normal'nyj kontrakt' 1846 g. i ego krepostičeskaja suščnost'*”, în UZKGU, tom XXXV (istoričeskij), 1958, p. 31-42.

¹¹⁶ RGIA, fond 1149, inv. 2, 1834 g., dosar 90, *Delo o sostavlenii proékta pravil kasatel'no vzaimnyh otnošenij meždu vladel'cami i žiteljami mestček i gorodov v Bessarabii*; .: PSZRI, sobranie vtoroe, tom XIX (1844), otdelenie I, Sankt-Petersburg, 1845, nr. 17555. - Ianvarja 24. Vysočajše utverždjonnoe mnenie Gosudarstvennogo Soveta. - *O vzaimnyh otnošenijah meždu vladel'cami gorodov i mesteček Bessarabskoj oblasti i žiteljami onyh*; nr. 18453. - Nojabrja 21. *Vysočajše utverždjonnoe položenie o vzaimnyh otnošenijah meždu vladel'cami gorodov i mesteček Bessarabskoj oblasti i žiteljami onyh*.

¹¹⁷ *Hrisovul lui Alexandru Moruz și anaforoa divanului pentru pontul boierescului 1805, Ianuar 3*, în Radu Rosetti, „*Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*”, tomul I. *De la origini până la 1834*, București, 1907, Apendice, p. 488-496.

¹¹⁸ Gh. Platon, *Genza revoluției Române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, p. 154-155.

¹¹⁹ În Moldova Regulamentul Organic a fost pus în aplicare de la 1 ianuarie 1832, fără încuviințarea Porții Otomane, iar în Țara Românească încă de la 20 septembrie 1831. Cf.: Rațu Rosetti, *Pentru ce s-au răscolat țărani*, ediție îngrijită, studii introductiv și note de Z.Ornea, Editura "Eminescu", București, 1987, p. 40, 93.

¹²⁰ *Položenie o zemel'nom ustojstve poseljan (caran) Bessarabskoj oblasti, vodvorennyh na zemljah častnyh vladel'cev, monasjyrskih i drugih duhovnago vedomstva ékonomij, utverždjonnoe 14 ijulja 1868 goda*, în volumul: J. Grosul, I. B. Ișak, „*Kres'tjanskaja reforma 60-70 gg. XIX veka v Bessarabii*”, Chișinău, 1956, p. 198-222.

¹²¹ N.Adâniloiaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Editura Academiei, București, 1967. Un exemplar al legii agrare, decretate de domnitorul Al.I.Cuza, la 14 august 1864, se păstrează, în traducere rusească, la "Arhiva istorică din Sankt-Petersburg". Cf.: RGIA, fond 1181, inventar t. XV, 1863, dosar 10.

¹²² RGIA, fond 1281, inventar 6, anul 1861, dosar 101, *Delo po otčjotu Novorisjskogo i Bessarabskogo General-Gubernatora po vverennomu emu kraju s 1857 g.*, fila 11 verso.

¹²³ Gh. Platon, *Molova și începuturile revoluției de la 1848*, Chișinău, 1993, p. 35.

¹²⁴ Mircea Păcuraru, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Chișinău, 1993, p. 367.

¹²⁵ *Așăzământul obrazovaniei oblastei Bassarabiei*, 1818, p. 36; *Așăzământul pen'ru ocârmuirea oblastei Bessarabiei*, 1828, p. 122.

¹²⁶ *Așăzământul obrazovaniei oblastei Bassarabiei*, 1818, p. 36; *Așăzământul pen'ru ocârmuirea oblastei Bessarabiei*, 1828, p. 122.

¹²⁷ PSZRI, sobranie vtoroe, tom XXII (1847), otdelenie I, Sankt-Petersburg, 1848, nr. 20987. - Marta 10, Imennyj, objavlenyj Generalora ot Kavalerii Grafom Levašovym. - *O pravah sostojanija žitelej Bessarabskoj oblasti*, p. 190-197.

¹²⁸ Boierii moldovei, care și-au arătat loialitatea față de Rusia, au fost împrocietăriți și înainte de anul 1812. Astfel, 26 de boieri au primit, între anii 1792 și 1803, până la 260000 desetine de pământ în gubernia Herson, în conformitate cu rescriptul din 27 ianuarie 1892 emis de Ecaterina a II-a. Cf.: A. Skal'skovskij, *Opyt statističeskogo opisanija Novorossijskogo kraja. Čast' I. Geografija, étnografija i narcdonaselenie Novorossijskogo kraja*, p. 255.

¹²⁹ Ja. Grosul, *Krest'jane Bessarabii (1812-1861)*, p. 115. Autorul lucrării *Statističeskoe opisanie Bessarabii sobstvenno tak nazyvaemoj, ili Budžaka*, p. 15, estimează suprafețele funciare donare proprietarilor laici la 183012 desetine 444 stânjeni pătrați.

¹³⁰ *Așăzământul obrazovaniei oblastei Bassarabiei*, 1818, p. 36-37.

¹³¹ PSZRI, *sobranie vtoroe*, tom XXII (1847), otdelenie I, Sankt-Petersburg, 1848, nr. 20987. - Marta 10, Imennyj, objavlennyj Generalom ot Kavalerii Grafom Levašovym. - *O pravah sostojanija žitelej Bessarabskoj oblasti*, p. 190-197

¹³² N.V. Laškov, *Bessarabija. K stoletiju prosoedinenija k Rossii*. 1812, p. 63; J.S. Grosul, I.G. Budak, *Očerki istorii narodnogo hozjajstva Bessarabii (1812-1861)*, Chișinău, 1967, p. 64; M.P. Muntean, F.J. Marșalkovskij, *Ruptași Bessarabii v pervoj polovine XIX veka*, în UZKGU, t. 72 (istoričeskij), Chișinău, 1967, p. 64; M.P. Muntean, F.J. Marșalkovskij, *Ruptași Bessarabii v pervoj polovine XIX veka*, în UZKGU, t. 72 (istoričeskij), Chișinău, 1964, p. 59.

¹³³ Categoria țăranilor așezați pe domeniile statului s-a format în primele două decenii după anexare, cuprinzând mai multe grupuri de agricultori: a) țăranii-raileni, care până la 1807 au trăit în raialele turcești, desființate la acea dată; b) țăranii strămutați din regiunile interne și ucrainesti ale Imperiului Rus; c) odnodvorții basarabeni (fostii mazili și ruptași); d) militarii trecuți în rezervă, stabiliți cu traiul în Basarabia; e) evreii-agricultori; f) țăranii stabiliți pe pământurile coroanei etc. Cf.: I.A. Ankupov, *O nekotoryh osobennostjah politiki carskogo pravitel'stva v otnoșeni gosudarstvennyh krest'jan Bessarabskoj oblasti (1812-1869 gg.)* p. 228; Idem, *Carane na kazenoj zemle*, în UZKGU, t. XLIV (sbornik molodyh učjonyh universiteta), Chișinău, 1959, p. 3.

¹³⁴ Despre oastea cazărească de la Dunăre vezi: A. Zaščuk, *Materialy dlja voennoj geografii i statistiki Rossii, sobranye oficerami general'nogo štaba. Voennoe obozrenie Bessarabskoj oblasti*, p. 155-197.

¹³⁵ Prima mare strămutare a bulgarilor în Bugeac a avut loc în timpul războiului ruso-turc din anii 1787-1891. Cf.: A.A. Skalkovskij, *Bolgarskija kolonii v Bessarabii i Novorosijskom krae*, p. 12-13. K. Iriček scrie că emigrarea bulgarilor în teritoriile rusești a început după semnarea păcii de la Iași, în anul 1792. Cf.: K. Iriček, *Istoria bulgar*, *peroved s nemeckogo pod redakcieju V.A. Jakovleva*, Varșava, 1877, p. 497. Astfel, la începutul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, aici locuiau deja 1741 de familii ale refugiaților transdanubieni. Cf.: V.M. Kabuzan, *Narodonaselenie Bessarabskoj oblasti i levoberežnyh rajonov pridnestrov'ja*, Chișinău, 1974, p. 22-23. Cea de-a doua strămutare a bulgarilor în Basarabia propriu-zisă s-a produs în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 (Cf.: A.A. Skalkovskij, *Bolgarskija kolonii v Bessarabii i Novorosijskom krae*, p. 13; I.I. Meščerjuk, *Pervoe masovoe pereselenie bolgar i gagauzov v Bessarabiju v načale XIX veka*, în "Izvestija Moldavskogo filiala AN SSSR", nr. 3-4 (11-12), 1953, p. 70-71; RGIA, fond 1152, inv. 1, 1810, dosar 7, *Delo o Bolgarah želajuščih poselitsja v Rossii*, fila 1 recto-11 recto.), urmată de cel de-al treilea val, provocat de războiul ruso-turc din anii 1828-1829 (Cf.: PSZRI, *sobranie vtoroe*, tom V (1830), otdelenie II, Sankt-Petersburg, nr. 3993. - Oktjabrja 14. Vysočajše uverždjonnoe položenie Komiteta Ministrov. *O merah k vodvoreniju Rumelijskih vyhodcev v Bessarabskih i Odesskih kolonijah*, p. 131-138), procesul de strămutare a populației din sudul Dunării în Basarabia continuând și în anii următori (Cf.: I.I. Meščerjuk, *Pervoe masovoe pereselenie bolgar i gagauzov v Bessarabiju v načale XIX veka*, p. 71; I. Meščerjuk, *Pereselenie bolgar v južnuju Bessarabiju. 1828-1834 gg.*, Chișinău, 1965).

¹³⁶ Prin decretul său din 22 ianuarie 1814, Alexandru I permitea coloniștilor germani din Ducatul Varșoviei, care din cauza situației lor nesigure căutau un loc de trai mai liniștit în Imperiul Rus, să se strămute în Basarabia, în baza aceluiași legi, prin care a fost efectuată colonizarea cu bulgari și sârbi (Cf.: PSZRI 1649, tom XXXII (1812-1815), Sankt-Petersburg, 1830, nr. 25522. - Genvarja 22 (1814). Imennyj, dannyj Ministru VD. - *O dozvilenii Nemeckim kolonistam pereseljat'sja iz Gercogstva Varșavskogo v Bessarabiju*, p. 734). În același an au venit în Basarabia primele 1743 de familii (Cf.: Detlef Brandes, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neuuru bland Bessarabien 1751-1914*, München, 1993, p. 89), care au întemeiat primele 7 colonii (Cf.: A. Zaščuk, *Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, sobranye oficerami general'nogo štaba. Bessarabskaja oblast'*, čast' I, p. 159-160.). În prima perioadă, cuprinsă între anii 1814 și 1842, coloniștii germani au înființat 25 de colonii, așa-numitele "Muttergemeinden". Între anii 1851-1859, creșterea populației germane din coloniile-mamă, dar și venirea unor grupuri de germani din Bucovina și Galați, în a doua jumătate a secolului trecut, au favorizat constituirea a încă 43 de colonii - așa-numitele "Tochtergemeinden" - în ținuturile de centru și de nord ale Basarabiei (Cf.: Luminița Fassel, *O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia*, în "Patrimoniul" *Revista de lectură istorică*, nr. 3, 1991, p. 16-17.).

¹³⁷ A. Zaščuk, *Materialy dlja geografii i statistiki Rossii, Bessarabskaja oblast'*, čast' I, p. 171-173; Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbi, 1989, p. 111-113.

¹³⁸ Instituția scuteln cilor, breslașilor și a slugilor a fost lichidată definitiv în anii '30 ai secolului trecut. Cf.: V. Ja. Grosul, P.G. Dmitriev, P.V. Sovetov, *Perehodnye formy feodal'noj éksploatacii krest'jan v Moldavii XVIII - načala XIX vv. (kto takie skutel'niki)*, în "Izvestija Akademii nauk Moldavskoj SSR", serija obščestvennyh nauk, nr. 2, 1967, p. 36.

RECENZII

UN NOU STUDIU DESPRE POLITICA ȘI DIPLOMAȚIA MOLDOVEI ÎN TIMPUL LUI VASILE LUPU*

Cercetarea obiectivelor externe ale Moldovei și a istoriei politicii externe a Marilor Puteri la adresa ei secolele precedente contribuie la o abordare mai adecvată și justă a multitudinii problemelor majore din cadrul raporturilor internaționale ale Republicii Moldova la etapa contemporană. Dobândirea de către Moldova a independenței și suveranității și obținerea statutului de Subiect al dreptului internațional sunt evenimentele care au sporit actualitatea investigațiilor științifice în domeniul respectiv. Pentru a exploata pe deplin tradiția istorică și a evita repetarea erorilor, în ceea ce privește politica externă, arta diplomatică și balansarea optimală în cadrul sistemului internațional, se impune cunoașterea și valorificarea experienței trecutului. Situația geopolitică a Țării Moldovei, în general, și a Principatelor Române, în special, la confluența intereselor Marilor Puteri – într-o “arie de convergență” – a demonstrat nu o singură dată necesitatea unei diplomații abile, perspicace, care ne-ar proteja în fața dezintegrărilor teritoriale sau anexării totale.

În Moldova medievală au existat domnitori, care, prin activitatea lor, au lăsat o amprentă deosebită atât în istoria neamului, cât și în istoria Europei Est-Centrale. O personalitate destul de controversată, precum menționa și Nicolae Iorga, a fost voievodul Țării Moldovei – Vasile Lupu. Contribuția la dezvoltarea culturii și învățământului (Academia Vasiliană), precum și locul său în Renașterea culturii Moldovei (sec. XVII), în remedierea sistemului juridic (*Pravila lui Vasile Lupu*), rămâne a fi incontestabilă. Totodată, domeniul principal al activității voievodului, care a fost și continuă să persiste ca obiect de cercetare, îl constituie cel al politicii externe. În acest context se înscrie și monografia “Politica și diplomația Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)”, semnată de Eduard Baidaus.

De la bun început ținem să remarcăm că în literatura istorică de specialitate, până la apariția acestei lucrări, existau doar trei monografii consacrate lui Vasile Lupu¹. Studiul ieșit de sub condeiul istoricului Eduard Baidaus nu este altceva decât un rezultat al investigațiilor științifice, realizate sub conducerea doctorului habilitat, profesor universitar, membru corespondent al A.Ș.M. dl. Demir Dragnev și finalizate cu susținerea tezei de doctorat în cadrul Institutului de Istorie al A.Ș.M., în 1995². Spre deosebire de studiile publicate în România, care au un caracter dedicativ, integral domniei lui Vasile Lupu, monografia recențată este axată, în special, în jurul problemelor politicii externe promovate de voievod în direcția Poloniei și Rusiei Moscovite.

Structura lucrării constă din: introducere, trei capitole, încheiere, rezumate în limbile engleză și rusă, fiind completată cu un indice de locuri și persoane. La rândul lor, capitolele constau din câteva compartimente (paragrafe), conținutul cărora se află într-o legătură conceptuală și în concordanță cu obiectivele cognitive urmărite de autor.

* Eduard Baidaus. *Politica și diplomația Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)*. Chișinău. Editura Civitas, 1998, 132 p.

În "Introducere" autorul dezvăluie actualitatea problemei, cadrul geopolitic, argumentează limitele cronologice. Se evidențiază caracterul echilibrat al analizei istoriografiei temei. În ultimul timp, unii autori consideră că opera lor va câștiga mai mult dacă vor folosi diverse epitete negative la adresa predecesorilor.

Menționăm că autorul, drept rezultat al analizei detaliate a izvoarelor inedite de arhivă, a celor selectate din culegerile de documente publicate, unele neexplorate, iar altele explorate parțial sau tendențios, a reușit să realizeze un studiu complex și original consacrat politicii externe a Moldovei din perioada domniei lui Vasile Lupu. Nu putem trece cu vederea faptul că au fost utilizate izvoare din arhivele Federației Ruse ("RGADA"), culegeri de documente editate în Polonia, Ucraina, România, Rusia și Italia.

În Capitolul I, "Moldova în contextul politic internațional Est și Sud-Est european în perioada incipientă a domniei lui Vasile Lupu (1634 – 1642)", compus din două paragrafe, autorul urmărește afirmarea lui Vasile Vodă în plan extern, pornind de la conjunctura concret-istorică. Cu spirit analitic se elucidează abilitatea comportamentului domnitorului în situații critice: conflictul intern-tatar și turco-ardelean din anii 1636-1637 (p. 18-20); insistența voievodală în obținerea scaunului domnesc din Țara Românească (p. 21-22); protecția propriului Scaun în fața presiunilor polone (p. 22-84), rolul lui Vasile Lupu în soluționarea conflictului turco-moscovit pentru cetatea Azov (p. 29-33).

Capitolul al II-lea, "Noi coordonate externe ale Țării Moldovei în anii 1643-1647", alcătuit din două paragrafe, relevă într-o viziune nouă, tentativele voievodului de a scoate țara din vasalitatea osmană. Utilizând o culegere de documente editată la Roma de cercetătorul italian Domenico Caccamo și introducând-o pentru prima dată în circuitul științific est-european, autorul apreciază rolul și locul Moldovei în proiectul antiotoman al Venetiei și Poloniei din anii 1645-1647. Cu această ocazie autorul pune în discuție problema efectivului numeric al oastei moldovenesti ce urma să participe la un eventual război cu Înalta Poartă, aducând noi probe (p. 46-48) și (p. 66 nota 37). Totodată, se urmărește evoluția contactelor moldo-ruse, acestea fiind dependente de evoluția contradicțiilor dintre Imperiul Otoman și statele creștine din Europa Centrală și de Est.

Provocator prin abordare și printr-o tratare inovatoare este subiectul din capitolul III: "Relațiile politice ale Moldovei cu Rzeczpospolita și Rusia Moscovită în timpul războiului cazaco-polon (1648-1653)". De fapt, conținutul acestuia este o analiză a diplomației lui Vasile Lupu în ultimii ani ai domniei. Remarcăm că în perioada regimului totalitar, problema raporturilor externe ale Moldovei era, în temei, redusă la cercetarea relațiilor moldo-ruso-ucrainene și urmăreau scopul de a demonstra "prietenia de veacuri" a acestor popoare³. Documentele de epoca contrazic poziția istoriografiei sovietice și române ex-socialiste. Așa, bunăoară, analizând expediția cazacilor și tătarilor în Moldova din toamna anului 1650, autorul a infirmat (p. 76-79 și 102-103) vechea tratare și tălmăcire a evenimentului. Meritorie este poziția cercetătorului în definirea și argumentarea atitudinii Moldovei și a celei a Rusiei Moscovite față de evenimentele din Europa de Est și Sud-Est de la mijlocul secolului al XVII-lea.

Autorul polemizează convingător cu cercetătorii care anterior și-au expus opinia tendențios vizavi de un aspect sau altul al problemei abordate de el. Astfel, la p. 76-79, se aduc contraargumente opiniilor ce aparțin istoricului polon Zd. Spieralski, iar la p. 102-103, istoricului sovietic – A.F. Ermolenko. Cu perspicacitate s-a demonstrat legătura dintre criza politică internă din Țara Moldovei (aprilie – iulie – octombrie 1653 – detronarea lui Vasile Lupu) și începutul dezintegrării teritoriale a Republicii Nobiliare Polone – anexarea parțială a "Ucrainei polone" de către Rusia Moscovită (p. 106-109). În același

timp, autorul menționează că insurecția cazacilor conduși de hatmanul Bogdan Hmelnițki și-a lăsat simțitor amprenta și asupra evoluției statalității ucrainene (p. 72).

În ansamblu, evenimentele istorice prezentate de autor în acest studiu sunt însoțite de o analiză profesională a izvoarelor și a istoriografiei. În timpul lecturii se sesizează consecutivitatea ideilor și logica argumentării lor. Recenzând și prezentând monografia istoricului Eduard Baidaus, considerăm necesar a nominaliza cele mai importante, în viziunea noastră, aspecte ale acesteia:

- inovația științifică a investigației este determinată de faptul că autorul, în baza cercetării și analizei documentelor istorice, pentru prima dată a efectuat un studiu complex și istorico-comparativ asupra relațiilor Moldovei cu Republica Nobiliară Polonă și Moscovia, prin prisma contradicțiilor politice și diplomatice ale statelor din Europa Centrală și de Răsărit: cu Imperiul Otoman și vasalii acestuia;

- autorului îi aparține primatul unei periodizări argumentate a politicii externe a Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (trei perioade: 1634-1642; 1643-1647; 1648-1650);

- s-a indicat cu promptitudine că, pentru sec. al XVII-lea, Polonia și nu Rusia a fost principalul partener politic și aliat militar al Țării Moldovei în proiectele antiotomane;

- s-a demonstrat că contactele politice cu Moscova purtau un caracter efemer și secundar, Moldova persistând în secolul al XVII-lea mai mult în cadrul contradicțiilor polono-otomano-habsburgice;

- pentru prima dată în istoriografie s-a făcut o legătură dintre căderea lui Vasile Lupu și decizia autorităților moscovite de a lua sub protecția lor Oastea Zapovojeană, condusă de Bogdan Hmelnițki.

Ușor accesibilă lecturii și riguroasă în analiză, monografia are menirea să exprime o certă reușită a școlii istorice din Chișinău. Credem că acest studiu va provoca un viu interes atât în mediul științific și cel studentesc, cât și la publicul larg de cititori pasionați de istoria națională și de evoluția sistemului politic european.

¹. Vezi: G. Misail, *Epoca lui Vasile Lupu și Mateiu Basarab. Domii Moldovei și Țerei Românești (1632-1654)*, București, 1866; A. Ligor, *Prin Moldova în timpul lui Vasile Lupu*, București, 1987; C. Șerban, *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, București, 1991.

². Eduard Baidaus, teză de doctor: *Țara Moldovei în sistemul relațiilor internaționale din Europa de Est în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653). Raporturi politice cu Rzeczpospolita și Rusia*, Chișinău, 1995, 299p. Referenți: Pavel Cocărlă, doctor habilitat în istorie, profesor universitar; Eugeniu Certan, doctor habilitat în istorie, profesor universitar; Victor Țvircun, doctor în istorie, conferențiar universitar.

³. Detalii pentru acest subiect a se vedea în: E. Baidaus, *Prietenia popoarelor: mit și realitate (cazul raporturilor româno-ruso-ukrainene în secolele XV-XIX)*. în „Demistificarea sau remistificarea istoriei. Materialele dezbaterilor naționale din 26-28 aprilie 1999”, Chișinău, 2000, p. 62-73.

⁴. Dealtfel, autorul polemizează și cu istoricii din România. Vezi recenzia la: Veniamin Ciobanu, *Români în politica Est-Centrală Europeană, 1648-1711*. Iași, 1997. în „Revista de istorie a Moldovei”, în Nr. 3-4 (35-36), Chișinău, 1998, p. 104.

Vladimir TCACI
Eugen CERNENCHI

**GHEORGHE NEGRU, ȚARISMUL ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ
A ROMÂNILOR DIN BASARABIA**, Editura „Prut Internațional”, 2000

Lucrarea dlui G.Negru, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al A.Ș. al Moldovei, face parte din acel „curent înnoitor”, care a apărut în istoriografia națională în anii 1990-2000 drept rezultat al descătușării științei istorice de dogmele marxiste, postulatele și opiniile impuse de către istoriografia sovietică imperială, și este consacrată problemei mișcării naționale a românilor basarabeni care a fost mereu ignorată și falsificată de către istoricii marxiști sovietici.

Din punct de vedere cronologic lucrarea cuprinde perioada de la 1812 – anul anexării Basarabiei de către Rusia țaristă – și până la 1917 – anul proclamării Republicii Populare Moldovenești și creării organului legislativ suprem – Sfatul Țării.

Studiul este structurat în șapte capitole de bază, incluzând și un *Cuvânt înainte*, concluzii, precum și o anexă de documente, un indice de nume și de persoane.

Conform autorului, cele șapte compartimente au fost „concepute ca niște studii autonome”, însă din cauza că se completează tematic, ba chiar de multe ori se contopesc, este îndreptățită reunirea lor sub un titlu comun, care corespunde întocmai conținutului. Considerând că lucrarea „doar prefațează cercetarea propriu-zisă a politicii naționale țariste și a mișcării naționale a românilor basarabeni în epoca modernă” (p. 4), autorul nu efectuează o analiză amănunțită a istoriografiei problemei cercetate, deși în *Note* menționează numele unui șir de cercetători, care au publicat studii în diverse publicații științifice, și câteva lucrări de proporții apărute în anii 1990-1999, în care sunt abordate diverse aspecte ale mișcării naționale din Basarabia.

La scrierea lucrării autorul a utilizat un număr impresionabil de documente inedite depistate în arhivele din Chișinău, București, Moscova și Sankt-Petersburg, în baza cărora sunt tratate următoarele probleme: cultura românească din Basarabia, situația școlii basarabene, măsurile întreprinse de către autoritățile țariste în vederea izolării Basarabiei de România, conștiința națională și mișcarea națională a românilor basarabeni, crearea Sfatului Țării și unirea Basarabiei cu România.

Este menționată starea jalnică a culturii românești din Basarabia, a literaturii, artelor plastice, teatrului, editurilor etc. Din cauza impunerii în mod forțat a limbii ruse și interzicerii utilizării limbii române în învățământ, biserică și administrație în Basarabia nu a fost creat un mediu cultural românesc, care ar fi contribuit la dezvoltarea culturii românești. Unii dintre scriitorii basarabeni au fost nevoiți să-și editeze lucrările în limba rusă, iar cei care nu au acceptat acest lucru au emigrat peste Prut, publicându-și lucrările acolo, încadrându-se în mod firesc în procesul literar și cultural din România.

Sunt prezentate date statistice privitoare la școlile primare și medii, la apartenența națională a elevilor acestor școli, fiind scoase în evidență și mistificările comise de către funcționarii țariști, care majorau numărul școlilor existente și îl reduceau pe cel al elevilor de naționalitate română. În baza documentelor autentice, autorul demonstrează în mod convingător că înființarea unor școli și modernizarea procesului de învățământ aveau drept scop nu „ridicarea nivelului intelectual și cultural” al românilor basarabeni, după cum menționau savanții și politicienii ruși de atunci, ci rusificarea lor (p. 36). Această afirmație este confirmată de tendința funcționarilor țariști de a lăsa școlile românești „în voia sorții”, pentru a curma existența lor jalnică sau de a le transforma în școli rusești (p. 38), și de faptul că la sfârșitul secolului al XIX-lea nivelul științei de carte al românilor basarabeni era cel mai scăzut în comparație cu celelalte naționalități conlocuitoare, cu excepția țiganilor.

Prezintă interes paginile consacrate presei basarabene și rolului acesteia în trezirea conștiinței naționale a românilor basarabeni. Cititorul este atenționat și asupra politicii de cadre promovate de către autoritățile țariste, românii fiind minoritari în toate instituțiile publice și de stat și majoritari doar în cele ecleziastice.

Se subliniază că unirea principatelor Moldova și Țara Românească, proclamarea independenței de stat a României și transformarea ei în regat au influențat politica națională promovată de către autoritățile țariste în sensul adoptării unor măsuri drastice de rusificare rapidă a românilor basarabeni, deoarece Statul român putea deveni un centru de atracție pentru românii din Basarabia. Această politică și-a aflat materializare în transformarea școlilor românești în școli ruse, în interzicerea sau limitarea la maximum a legăturilor dintre România și Basarabia, interzicerea aducerii literaturii de peste Prut, înăsprirea cenzurii, interzicerea înființării tipografiilor și ziarelor, limitarea ariei de prezentare a spectacolelor de către trupele teatrale venite în Basarabia din România, închiderea ziarelor, persecutarea autorilor, înțepirea supravegherii polițieneste a persoanelor suspecte, condamnarea lor publică, eliberarea din funcții a preoților și a altor funcționari români și transferarea lor în alte gubernii ale imperiului, arestarea activiștilor mișcării naționale, nimicirea și arderea cărților în limba română cu caractere rusești, exercitarea presiunii asupra guvernelor României, cerându-li-se luarea unor măsuri represive împotriva persoanelor care susțineau mișcarea națională a românilor basarabeni.

Autorul demonstrează că pe parcursul întregii perioade de ocupație țaristă, în pofida tuturor măsurilor draconice adoptate de către autoritățile țariste, legăturile culturale dintre Basarabia și Moldova de peste Prut, apoi cu România, nu au fost întrerupte niciodată, ele existau mereu, iar cultura românească din Basarabia a reușit să supraviețuiască datorită „rezistenței în fața rusificării țăranilor analfabetici, dar cu puternice tradiții folclorice, și a devotamentului față de limba și cultura română a unor intelectuali patrioți entuziaști” (p. 20). Se propune cititorului și o periodizare a mișcării naționale din Basarabia (p. 117). Câteva documente cu privire la formarea Sfatului Țării și rolul militarilor moldoveni în problema unirii Basarabiei cu România la care s-a apelat în ultimele două compartimente pot provoca polemici științifice, însă ele nu pot fi nici ignorate și nici considerate false, introducerea lor în circuitul științific fiind îndreptățită, deoarece ele vor focaliza interesul cercetătorilor pentru o elucidare mai clară a aspectelor discutabile.

Un interes deosebit prezintă pentru cititori 54 de documente din cuprinsul lucrării, deoarece reflectă în cel mai pregnant mod chintesența politicii de deznaționalizare, rusificare și izolare națională a românilor basarabeni și eforturile depuse de către autoritățile țariste pentru a curma mișcarea națională din Basarabia.

În calitate de obiecții putem menționa unele neclarități privitoare la numărul școlilor, afirmându-se că în 1845 în Basarabia existau 320 de școli, iar în 1847 numai 159, fără a se explica ce s-a întâmplat cu cele 161 de școli dispărute (p. 8), și unele deficiențe stilistice (p. 30).

Nu putem fi de acord cu afirmația autorului că „Biserica pravoslavnică basarabească era și ea angajată în politica de rusificare” (p. 31). Aceasta s-ar putea spune doar despre conducerea bisericii basarabene. În Consistoriul din Chișinău, activau fie ruși, fie persoane cu vederi filoruse, dar nu putem identifica această conducere cu „biserica basarabească”, care în majoritate era românească și care a contribuit, în mare măsură, la păstrarea limbii și culturii românești în Basarabia. Mai subliniem că M.N.Ghirs nu era consilier de stat la Ambasada rusească de la București (p. 84), ci ministrul (trimis) Rusiei, șef al reprezentanței (Misiunii) diplomatice ruse de la București.

Deși nu toate aspectele problemei cercetate au fost elucidate și conține anumite lacune, lucrarea dlui Gheorghe Negru reprezintă un valoros studiu științific și documentar, ce va fi de real folos profesorilor, elevilor, studenților și tuturor celor care se interesează de istoria românilor basarabeni.

Alexei AGACHI

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Andrei JITARI

SEMINAR ȘTIINȚIFIC: „GLOBALIZAREA LUMII CONTEMPORANE”

Pe data de 15 aprilie 2001 în cadrul Institutului de Istorie al A. Ș. a R.Moldova a avut loc un seminar tematic cu genericul „Globalizarea lumii contemporane”.

Problema globalizării lumii este în republica noastră una din cele mai importante și actuale, dar slab studiate

Raportorul a informat participanții la seminar despre principalele aspecte ale globalizării (globalizarea informațională și tehnologică, economică, politică; alimentară și multiculturalismul), a descris procesul antiglobalizării, a făcut o caracteristică a grupărilor implicate în acest proces – de stânga, de dreapta –, care se opun mondializării lumii contemporane).

În final raportorul a făcut un pronostic privitor la desfășurarea procesului de globalizare, care va duce la constituirea unei lumi bipolare – lumea bogăților minoritari și lumea săracilor majoritari, între care va exista o prăpastie de netrecut. Cu regret, problema integrării R.Moldova în structura lumii contemporane globale, n-a fost analizată pe larg.

Problemele luate în discuție au suscitât polemici aprinse. Cei care se pronunțau pentru procesul de mondializare susțineau că el este un proces pozitiv și pentru R.Moldova, alții erau de părerea că acest proces are numeroase neajunsuri și, prin urmare, este absolut contraindicat republicii noastre. Susținătorii globalizării au adus următoarele argumente: deoarece R.Moldova este un stat democratic, nu trebuie să ne opunem planurilor occidentalilor privitor la globalizarea lumii contemporane, chiar dacă procesului respectiv îi sunt caracteristice numeroase neajunsuri. Desfășurarea procesului de globalizare în republică va permite integrarea mai rapidă în cadrul lumii contemporane. Mondializarea economică, informațională și culturală va contribui la prosperarea tuturor statelor lumii, atât a celor bogate, cât și a celor sărace.

În opinia oponenților acestora globalizarea este convenabilă țărilor occidentale, în primul rând, S.U.A., pentru a domina lumea. Această dominare va purta un caracter total și nu se va limita numai la controlul economic, politic și informațional, dar va reglementa și problemele ce țin de sferele profesională și mentală. Pentru R.Moldova, stat slab dezvoltat din punct de vedere economic, globalizarea reprezintă un mare pericol, deoarece ea duce la pierderea rapidă a suveranității ei politice și culturale.

În cadrul discuțiilor au fost analizate și unele aspecte ale mondializării lumii contemporane, care n-au fost examinate în referat: istoria procesului de globalizare, globalizarea profesională etc. Au fost expuse numeroase idei originale privitor la mondializarea lumii contemporane.

S-a ajuns la concluzia că este necesară elaborarea unor materiale despre procesul de globalizare a lumii contemporane și integrarea în acest proces a R. Moldova.

Ion NICULIȚĂ

AL IX-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE TRACOLOGIE ÎȘI VA DESFĂȘURA LUCRĂRILE LA CHIȘINĂU ÎN SEPTEMBRIE 2004

Încă în secolul al XIX-lea prestigiosul cunoscător al antichității, profesorul vienez W. Tomaschek, după ce a lansat celebra sa lucrare *Antichitățile trace*, a propus constituirea unei organizații internaționale, care să coordoneze cercetările științifice în domeniul tracologiei ale specialiștilor din diferite țări. În secolul al XX-lea a fost creat un Consiliu Internațional de Studii Indoeuropene și Trace din reprezentanți ai țărilor europene și Americii. Republica Moldova este reprezentată de semnatarul acestor rânduri. Principalul scop al acestei organizații este coordonarea investigațiilor tracologice și organizarea o dată în 4 ani a Congreselor Internaționale de Tracologie. Tematica, locul desfășurării congresului, principalele direcții de cercetare se aprobă în ședințele în plen ale Consiliului. Țară-gazdă a Congresului poate fi numai aceea care dispune de un potențial științific serios în domeniul tracologiei, realizările căruia sunt bine cunoscute și înalt apreciate în toată lumea. Sunt luate în considerare și condițiile de cazare de care dispune țara-gazdă. În conformitate cu tradițiile ce s-au constituit, Congresele Internaționale de Tracologie își desfășoară lucrările sub patronajul șefului statului. Primul congres a avut loc la Viena, fiind organizate apoi la București, de două ori la Moscova, Rotterdam, Sofia etc. Ultimul congres, al VIII-lea, și-a ținut lucrările din nou la Sofia, între 25-29 septembrie 2000. În ședința Consiliului Internațional de Studii Indoeuropene și Trace din 27.09.2000 de la Sofia și-au dat consimțământul de a găzdui participării la următorul congres, cel de-al IV-lea, 3 țări: Grecia, Turcia și Republica Moldova. Membrii Consiliului au dat preferință ultimei.

În aprilie curent pe lângă Centrul de Tracologie și Probleme de Etnogeneză al Universității de Stat din Moldova și Academiei de Științe a R. Moldova a fost înființată filiala Institutului Român de Tracologie. Scopul acestor centre științifice este de a uni specialiștii din diverse domenii: arheologie, etnologie, filologie, folclor, antropologie din diferite instituții și de a elabora un program unic, bine chibzuit de cercetări în domeniul tracologiei. Anume din aceste considerente în componența membrilor filialei au fost incluși specialiști de forță de la Facultatea de Istorie a U.S.M., Institutul de Istorie, Institutul de Arheologie și Etnografie, Institutul de Limbă și Literatură ale A.Ș. a R. Moldova, ULIM, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă” etc.

Actualmente unul din obiectivele ei de bază este pregătirea pentru viitorul congres, care își va desfășura lucrările sub genericul „Tracii în spațiul circumponic”. În fața specialiștilor centrelor universitare și de cercetări stă o sarcină importantă, anume de a pregăti materiale serioase, în bază de argumente, care să conțină analize amănunțite și imparțiale ale realităților istorice și în care să fie propuse soluții constructive originale.

În ședința a XI-a a Comisiei Internaționale pentru Promovarea Studiilor Indoeuropene și Trace din 28 mai – 1 iunie 2001, care a avut loc la Mangalia (România) au fost aprobate principalele teme ce vor fi abordate la viitorul congres.

I. Indoeuropenii și pretracii după sursele arheologice lingvistice și istorice.

II. Tracii din regiunile circumponice:

- 1) Tracii din spațiul circumponic în prima jumătate a mileniului I î. Chr.
- 2) Orașele-polis grecești și relațiile lor cu lumea tracă.
- 3) Geto-dacii și vecinii lor în a doua jumătate a mileniului I î. Chr.
- 4) Tracii în perioada romană și postromană.

III. Reminiscente trace în cultura materială și spiritualitatea popoarelor balcanice.

În cadrul ședințelor Comisiei Internaționale pentru Promovarea Studiilor Indo-europene și Trace au fost propuse deja teme pentru referate de către Miliutin Garașanin și Mikola Tasici din Iugoslavia, Eleonora Petrova din Macedonia, Valentin Dergaciov și Ion Niculiță din R. Moldova, Alexandru Suceveanu și Alexandru Barlea din România ș.a.

Congresul de Tracologie va fi susținut financiar de către Institutul Român de Tracologie din România, al cărui director este profesorul universitar Petre Roman, și Institutul de Arheologie din Ucraina.

Să ne fie începutul de bun augur

